

Хмельницький університет управління та права
імені Леоніда Юзькова

БЛІХАР В'ЯЧЕСЛАВ, КУРИСЬ ВІТАЛІЙ

***ЦІННІСНИЙ УНІВЕРСУМ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ:
ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ ДИСКУРС***

Монографія

Хмельницький

2020

УДК 340.12

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова
(протокол № ... від ... . 2020 р.)*

Рецензенти:

Гарасимів Тарас Зеновійович, заступник директора з наукової та міжнародної діяльності Навчально-наукового Інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка», доктор юридичних наук, професор;

Савенко Віктор Васильович, професор кафедри теорії та історії держави і права Тернопільського національного економічного університету, доктор юридичних наук, доцент;

Авраменко Олексій Володимирович, декан факультету № 1 Львівського державного університету внутрішніх справ, полковник поліції, кандидат юридичних наук, доцент.

Бліхар В. С., Курись В. З.

Ціннісний універсум військовослужбовця: філософсько-правовий дискурс: монографія. Хмельницький: ХУУП ім. Л. Юзькова, 2020. 291 с.

ISBN //////////////

Монографію присвячено комплексному дослідженню, у якому на монографічному рівні з'ясовані сутності філософсько-правових детермінант аксіологічного універсуму особистості військовослужбовця, визначені його ознаки, зв'язок із іншими морально-правовими принципами, виявлено межі формування та можливості корегування ціннісної орієнтації військовослужбовця в умовах гібридної війни на теренах України.

Для науковців, філософів, правознавців, практичних юристів, військовослужбовців, державних діячів та усіх, хто цікавиться проблематикою ціннісних орієнтирів військовослужбовця.

Видано в авторській редакції

УДК 340.12

ISBN //////////////

© Бліхар В. С., Курись В. З., 2020
© Хмельницький університет
управління та права імені Леоніда
Юзькова, 2020

ЗМІСТ

Передмова	5
Розділ 1. Теоретико-методологічні	
характеристики філософсько-правового дослідження ціннісного універсуму військовослужбовця	10
1.1 Філософсько-правовий дискурс формування ціннісного універсуму військовослужбовця	11
1.2 Методологічні характеристики обґрунтування ціннісного універсуму особистості військовослужбовця .	39
Розділ 2. Буттєвісні засади становлення ціннісного універсуму особистості військовослужбовця	
2.1 Онтологічні складові аксіоматики особистості військовослужбовця у рамках становлення громадянського суспільства та правової держави	72
2.2 Ціннісна мотивація становлення особистості військовослужбовця в умовах гібридної війни	105
Розділ 3. Становлення ціннісного універсуму особистості військовослужбовця: гносеологічна складова дослідження	
3.1 Гносеологічне обґрунтування становлення ціннісного універсуму військовослужбовця крізь призму загрози національній безпеці	138
3.2 Світоглядні принципи як вираження становлення ціннісного універсуму особистості військовослужбовця	163

Розділ 4. Сучасні виміри обґрунтування становлення ціннісного універсуму особистості військовослужбовця	183
4.1 Праксеологічні засади ціннісного вишколу військовослужбовця	184
4.2 Вплив ціннісної орієнтації військовослужбовця на утвердження патріотизму в умовах гібридної війни	206
4.3 Реалізація ціннісного вишколу військовослужбовця в умовах загрози національній безпеці України	221
Післямова	241
Список використаних і рекомендаційних джерел	247
Додатки	277

ПЕРЕДМОВА

Проблематика становлення особистості військовослужбовця у ХХІ ст. є архіактуальною. Передовсім це зумовлено загрозою національній безпеці держави, що назріла в рамках окупації Криму, проведення АТО на Сході України¹, поширення міжнародного тероризму, ведення гібридної війни тощо. Врешті, бойові дії на українських теренах – дистресують не тільки громадянина, але й досвідного військового, що спричиняє до психічних травм, а ще більшою мірою до переосмислення, а то й зміни особистої ціннісної орієнтації. І стосується це не стільки позитивного аксіологічного сплеску патріотизму за наших Героїв, суспільство, зрештою, і державу, скільки негативного прояву морально-психологічного тиску з боку держави-агресора. Це актуалізує вибрану для дослідження проблему, оскільки

---

¹ Антитерористична операція на Сході України (АТО) – комплекс військових та спеціальних організаційно-правових заходів українських силових структур, спрямований на протидію незаконним російським та проросійським збройним формуванням. Операція тривала з 14 квітня 2014 р. по 30 квітня 2018 р., а відтак на сході України введена (досі провадиться) Операція об'єднаних сил (ООС). У дисертації на позначення військових дій українських силових структур проти незаконних збройних формувань на сході ми вживаємо лише термін «АТО».

спрямовує увагу на вивчення філософсько-правових детермінантів ціннісного універсуму особистості військовослужбовця. Щобільше, предмет дослідження дає змогу простежити зміну ціннісної орієнтації і в суспільстві, і в державі загалом, адже змінюються стереотипи ставлення до бойових дій на відстані, скажімо, у Сирії, і сприймаються вже як особисті, торкаються внутрішньо особистого, духовного, врешті-решт, вимірів світосприйняття. А це, своєю чергою, впливає на переосмислення, а відтак імплементацію змін особистої ціннісно-сміслової сфери у ставлення до співгромадян (у нашому випадку російськомовних), суспільства, влади тощо.

У зв'язку з останніми подіями у світі питання безпеки сьогодні є найбільш актуальними. Попри значні масштаби співпраці держав у сфері забезпечення безпеки та миру, кожна країна основний акцент ставить, власне, на забезпечення національної безпеки, виконання даних своїм громадянам гарантій на безпечне життя і довкілля. Гарантом безпеки людини держава виступає в обмін на її правослужняну поведінку. За умови дотримання людиною вимог держави, які викладені в нормативно-правових актах, її поведінка буде правомірною, правослужняною та не буде обмежена владно-примусовим механізмом держави. А людина, поведінка якої матиме девіантні ознаки, зазнаватиме певних обмежень з боку держави.

Усе це обґрунтовує необхідність загальнотеоретичного вивчення проблемних питань, пов'язаних з дослідженням змісту і суті філософсько-правових детермінантів ціннісного універсуму особистості військовослужбовця. Зокрема доцільно говорити про актуальність в умовах сучасності формулювання

визначення поняття ціннісного універсуму військовослужбовця, що полягає в сукупності тих норм і цінностей, які формують мету його діяльності шляхом спрямованості потреб та інтересів, яких він усвідомлено дотримується у щоденній поведінці. Процес формування ціннісного універсуму є складним та тривалим, адже військовослужбовець має бути готовим до обмежень, які накладає служба, мати добре фізичне і стійке психічне здоров'я, що забезпечить успішне виконання бойових завдань.

Окрім того важливим є визначення особливостей детермінант сучасних вимог формування ціннісного універсуму військовослужбовців, що дозволяє акцентувати на наявності сформованого світогляду, базованого на засадах гуманізму, патріотизму, відповідальності за доручену справу. Це далеко не повний перелік рис, якими повинен володіти військовослужбовець, особливо в умовах гібридної війни, проте це ті основні характеристики, які впливатимуть на якість несення ним служби щодо захисту своєї держави та її громадян. Саме ці три риси є стрижневими для подальшого розвитку військовослужбовця як особистості та закладають підвалини для формування його ціннісного універсуму.

Ба більше того, актуальним є проведення занять з ціннісного вишколу військовослужбовців Збройних Сил України за планом типової інформаційної операції, що слугуватиме основою, на якій у подальшому вояки розвиватимуть себе як особистості. У сучасних військових реаліях нашої держави це допоможе їм: сформувати почуття патріотизму; виховати почуття гордості за те, що вони є захисниками своєї держави, свого народу;

утвердити розуміння необхідності формування в Україні громадянського суспільства та правової держави; вивчити історію України, українського війська; сформувати комплекс морально-етичних якостей, які допоможуть військовослужбовцям у несенні служби з урахуванням її специфіки в мирний час та в період військових дій.

У нинішніх умовах гібридної війни, яку проводить Російська федерація на території України, важливо виокремити особливості впливу цього виду війни на становлення ціннісного універсуму військовослужбовців, що актуалізує необхідність наявності високого рівня військово-фахових знань та вмінь, комплексності духовно-моральних і загальносуспільних цінностей захисника своєї Батьківщини, що, поза будь-яким сумнівом, спрямовує свідомість військовослужбовця до оцінювально-результативного сприйняття військової реальності.

Також доцільно здійснювати і класифікацію вимірів аксіологічно-оцінювальної діяльності військовослужбовця в умовах гібридної війни в Україні, відповідно до якої існують позафаховий і внутрішньофаховий виміри. По-перше, аксіоматика діяльності військовослужбовців може актуалізуватися на таких самих засадах, що й інші фахові аксіологічні орієнтації. По-друге, аксіоматика діяльності військовослужбовців формується у форматі спільних характерних особливостей з усіма професіями, в яких вивчається відношення «людина – людина» тощо.

Урешті решт позитивно сприймаються сьогодні умови полегшення процесу соціалізації військовослужбовців у рамках розвитку ціннісних орієнтацій, що підтверджує негативно-психологічно-емоційно-моральний тиск гібридної війни в Україні на

військовослужбовця після повернення додому з місць воєнних дій. У такому випадку докорінно важливими є аксіологічні стрижні світогляду, що сприяють утриманню в рівновазі теоретичних знань про війну, та практичний досвід, отриманий безпосередньо у воєнних діях, проштампованих нерідко розчаруванням, зневірою у справедливість, безвідповідальністю тих, за кого віддається життя і т. д. З огляду на це обґрунтовуємо, що загальнолюдські принципи закладають основу, на яку в процесі розвитку, нашаровуються інші морально-правові принципи, використання яких зумовлене об'єктивними та суб'єктивними причинами, та разом формують ціннісний універсум особистості військовослужбовця.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ФІЛОСОФСЬКО- ПРАВОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ЦІННІСНОГО УНІВЕРСУМУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ

1.1 Філософсько-правовий дискурс формування ціннісного універсуму військовослужбовця

Проблеми становлення особистості військовослужбовців знаходять свій вияв у вітчизняній філософсько-правовій, соціально-політичній та психологічній науці. Можна навести чимало монографічних досліджень, дисертацій, наукових статей, матеріалів конференцій, у яких відображено ці проблеми. Якщо систематизувати весь матеріал, можна зробити висновки про перспективність подальших досліджень ціннісних основ світогляду військовослужбовців. Тож виділимо такі напрями дослідження: 1) методологічний, 2) психологічний, 3) політико-правовий, 4) праксеологічний, 5) світоглядно-формуючий, 6) соціологічний, 7) аксіологічний.

З уваги на те, що сучасний військовослужбовець є активним суб'єктом того соціуму, котрий склався в Україні за роки незалежності та в умовах становлення громадянського суспільства, у рамках методологічного напрямку дослідження, слід відзначити ті праці, які розкривають особливості фундаментальних основ функціонування соціуму на демократичних та державотворчих засадах. Так, вітчизняний учений О. Г. Пухкал концентрує увагу на питанні національної ідеї

в межах формування громадянського суспільства. «Формування та усвідомлення прийнятної і зрозумілої для кожної людини української національної ідеї як політичного проекту майбутнього нації є головним завданням сучасного державотворення, основою розвитку об'єднаного, консолідованого українського громадянського суспільства і, відповідно, модернізації системи державного управління», – зазначає автор².

Важливий напрям наукових досліджень становлення особистості військовослужбовця формують ті праці, у яких розробляються основні методологічні принципи та засади вивчення поставленої проблематики з позицій сучасних досягнень філософської і правової науки. Серед них особливе місце займають напрацювання О. О. Бандури³, В. С. Бігуна⁴, В. С. Бліхара⁵, Б. С. Кримського⁶,

---

² Пухкал О. Г. Національна ідея як важливий чинник розвитку громадянського суспільства в Україні. *Економіка та держава*. 2013. № 2. С. 121.

³ Бандура О. О. Основні цінності права як система. *Право України*. 2008. № 5. С. 14–19; Бандура О. О. Єдність цінностей та істини у праві: монографія. Київ: НАВС, 2000. 200 с.; Бандура О. О. Єдність цінностей та істини у праві: (філософський аналіз): автореф. дис. ... д-ра філос. наук: 12.00.12 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2003. 38 с.; Бандура О. О. Істина як загальнолюдська та правова цінність. *Право України*. 2010. № 2. С. 88–94; Бандура О. О. Правознавство у системі наукового знання: аксіологічно-гносеологічний підхід: монографія. Київ: НАВС, 2010. 272 с.

⁴ Бігун В. С. Людина в праві: деякі аксіологічно-правові аспекти проблематики. *Часопис Київського університету права*. 2003. № 3. С. 8–13; Бігун В. С. Антропологія, аксіологія та соціологія права. До питання про праворозуміння. *Часопис Київського університету права*. 2005. № 4. С. 23–32; Бігун В. С. Людина в праві: аксіологічний підхід: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.12 / Нац. акад. внутр. справ України МВС України. Київ, 2004. 19 с.

Ю. М. Оборотова⁷, В. Л. Ортинського⁸, Л. О. Петрової⁹,
П. В. Поліщук¹⁰, В. В. Савенка¹¹, М. Сидоренка¹²,

---

⁵ Бліхар В. С. Морально-нормативні засади формування працівників ОВС: філософсько-правовий аспект. *Актуальні філософські та культурологічні проблеми сучасності*. 2008. Вип. 21. С. 191–196; Бліхар В. С. Роль самопізнання у вирішенні проблеми деструкції особовості людини: філософсько-правовий аспект. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки*. 2009. № 19. С. 49–53; Бліхар В. С. Вплив цінностей на формування особистості в контексті філософсько-правових інтенцій. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2010. Вип. 2. С. 405–413; Бліхар В. С., Палій М. Б. Аксиологічне обґрунтування правоохоронної діяльності: монографія. Львів: Ліга-прес, 2016. 268 с.; Бліхар В. С. Християнські засади державотворчих і правотворчих процесів в Україні: монографія. Львів: АРАЛ, 2018. 160 с.

⁶ Кримський Б. С. Запити філософських смислів. Київ: ПАРАПАН, 2003. 240 с.

⁷ Оборотов Ю. Від ціннісної характеристики – до формування аксіометрії права і держави. *Філософія права і загальна теорія права*. 2012. № 1. С. 150–158; Оборотов Ю. М. Традиції та оновлення у правовій сфері: питання теорії (від пізнання до розуміння права). Одеса: Юрид. літ., 2002. 278 с.; Оборотов Ю. М. Наповнення правового простору. *Юридичний вісник*. 2017. № 1. С. 5–10.

⁸ Ортинський В. Л. Теоретико-правовий аналіз державної кадрової політики воєнної організації України. *Вісник національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2016. № 837. С. 4–13.

⁹ Петрова Л. О. Принцип трансверсальності як концептуальна засада правового виховання військовослужбовців: досвід АТО. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*. 2015. Вип. 45 (1). С. 134–143.

¹⁰ Поліщук П. В. Поняття правових цінностей та методологічні підходи до розуміння їх сутності. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2013. № 1/2. С. 75–81.

¹¹ Савенко В. В. Право як інтегруючий феномен ціннісно-нормативної структури правової реальності. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2014. № 12. Т. 1. С. 29–31.

В. В. Федоренка¹³, М. М. Цимбалюка¹⁴, В. Ф. Баранівського, Л. М. Будагьянца, В. С. Чорного¹⁵. Варто звернути увагу на статтю В. В. Федоренка, у якій «запропоновано соціально-філософський аналіз сутності, структури, принципів, функцій оцінки ефективності військово-правового виховання військовослужбовців Збройних Сил України. Особлива увага зосереджена на розгляді методологічних основ оцінки, виходячи з її ролі та місця у структурі процесу військово-правового виховання та типологізації оцінки»¹⁶.

Розробляючи важливі проблеми філософії права в рамках її ціннісно-орієнтаційного (аксіологічного) вияву, вітчизняний дослідник О. О. Бандура акцентує увагу на

---

¹² Сидоренко М. Ціннісна парадигма людинознавства: науково-методологічний аспект. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2012. Вип. 621/622. С. 11–17.

¹³ Федоренко В. В. Методологічні основи оцінки ефективності військово-правового виховання військовослужбовців у контексті соціально-філософського аналізу. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2015. Вип. 63. С. 57–69.

¹⁴ Цимбалюк М. М., Слівінський В. Р. Феноменологічні закономірності становлення фахівця органів внутрішніх справ: монографія. Львів: Ліга-прес, 2015. 280 с.; Цимбалюк М. М. Історико-філософське та філософсько-правове обґрунтування правової допомоги. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2016. № 2. С. 150–157; Цимбалюк М. М., Шандра Б. Б. Філософсько-правова характеристика злочинності: соціокультурні реалії: монографія. Львів: Ліга-прес, 2016. 254 с.; Цимбалюк М. М. Вплив світоглядних орієнтирів сучасного правоохоронця на реформування правоохоронної системи в українському соціокультурному просторі. *Вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2016. № 4. С. 359–366.

¹⁵ Філософсько-методологічні проблеми військово-соціального управління: підручник / В. Ф. Баранівський, Л. М. Будагьянц, В. С. Чорний [та ін.]. Київ: НУОУ, 2011. 305 с.

¹⁶ Федоренко В. В. Методологічні основи оцінки ефективності військово-правового виховання військовослужбовців у контексті соціально-філософського аналізу. С. 57

питаннях ролі цінностей у процесі досягнення істини у праві. У дисертаційному дослідженні та опублікованій за його результатами монографії вчений розробив концепцію, відповідно до якої серед правових цінностей особливе місце має займати істина, повне визначення якої повинно відображати властивий їй аксіологічний аспект. Водночас О. О. Бандура стверджує, що ціннісно-істиннісний аспект характерний для всіх сфер права. У наукових працях, опублікованих після захисту докторської дисертації, він звертає увагу на філософсько-правове визначення справедливості, яку розглядає як важливу загальнолюдську цінність. На нашу думку, у цих висновках і виявляється методологічна значущість здійснюваних напрацювань, зокрема й у справі вивчення аксіологічної складової процесів становлення особистості військовослужбовця¹⁷.

Висновки наукових напрацювань вітчизняного філософа права В. С. Бігуна стосуються важливих питань ролі та місця антропологічного виміру права, а в дисертаційному дослідженні визначено підходи щодо наукового дослідження людини у праві та розглянуто проблеми правової антропології та правової аксіології. На нашу думку, ці положення можна розглядати як методологічну підставу вироблення філософсько-правових напрацювань проблем становлення ціннісного універсуму особистості військово-вслужбовця.

В. С. Бліхар у своїх наукових дослідженнях аналізує феномен цінностей у рамках становлення аксіологічної

---

¹⁷ Бандура О. Справедливість та її роль у системі цінностей права. *Legea și viața*. 2012. № 11. С. 31–34.

основи формування особистості, наводить ієрархію цінностей як важливого фактора виходу з кризової ситуації, зокрема й соціальної, економічної, суспільної, за умови переорієнтування з абсолютизації матеріальних благ на абсолютизацію духовних благ¹⁸.

Важливе методологічне значення для аналізу процесу становлення особистості сучасного військовослужбовця у контексті його ціннісних орієнтирів у філософсько-правовому вимірі цього явища відіграють праці відомого вітчизняного правознавця Ю. М. Оборотова. У них науковець розробляє основні проблеми правової аксіології – вчення про інструментальні і власні цінності права, цінності права і правові цінності, соціальні та особистісні цінності права в умовах різних правових культур.

З методологічного погляду може становити зацікавлення і робота вітчизняного дослідника М. Сидоренка, у якій в контексті сучасних антропологічних ідей досліджуються різноманітні вияви аксіологічної парадигми людинознавства, доведено уніфікацію та стандартизацію конкретно особистості, що спричиняє переосмислення сучасною філософією сутності людини. Можна погодитись з думкою автора про те, що «методологічним стрижнем проблеми сутнісних аспектів людського буття постає ідея створення цілісної концепції людини в єдності онтологічних, філогенетичних, гносеологічних та інших характеристик. За цих обставин зазначена проблема «аспектується» настільки множинно,

---

¹⁸ Бліхар В. С. Ієрархія цінностей як життєво значима засада формування особистості. *Військово-науковий вісник*. 2010. Вип. 13. С. 198–207.

що завдання синтезу наукового людинознавства перетворюється в самоочевидне»¹⁹.

Наукова робота вітчизняного дослідника Л. О. Петрової обґрунтовує специфіку функціонування правових настанов військовослужбовцям, аналізуючи потребу в правовому вихованні військовослужбовців, його роль і реалізацію на сучасному етапі реформування військової освіти. Автор використовує математичний принцип трансверсальності для аналізу соціальних явищ і діяльності військовослужбовців зокрема. «В умовах коли множинність є сутністю і коли необхідно виявити не лише дану множинність, але і зв'язки, фокусом рефлексії стає трансверсальність, яка виступає як можливість управління в плюралістичному середовищі, як методологічний підподобними методиками хід, згідно з яким всі відмінності суміщаються і бінарності заперечуються, здійснюється взаємоперехід, взаємопроникнення одиницостей в процесі комунікації. Трансверсальність – це єдність, в якій об'єднується все без винятку різне», – зазначає у своїй праці Л. О. Петрова²⁰. Подібними методиками із застосуванням методів математичного моделювання послуговується у своїх дослідженнях і В. В. Федоренко²¹. Позитивним аспектом вищезазначених робіт слід вважати також їх сучасність, адже в них відображено аналіз тих

---

¹⁹ Сидоренко М. Ціннісна парадигма людинознавства: науково-методологічний аспект. С. 16.

²⁰ Петрова Л. О. Принцип трансверсальності як концептуальна засада правового виховання військовослужбовців: досвід АТО. С. 139–140.

²¹ Федоренко В. В. Военно-правовое воспитание военнослужащих: методология оценки эффективности управления в контексте математического моделирования. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2016. Вип. 64. С. 79–89.

процесів розвитку Збройних Сил України, що відбуваються в зоні здійснення АТО на Сході України.

У контексті розгляду питань філософсько-правових аспектів становлення ціннісної структури особистості сучасного вітчизняного військовослужбовця варто звернути увагу на статтю В. Л. Ортинського, у якій здійснено аналіз важливих аспектів розвитку воєнної організації в нашій державі, що, на нашу думку, особливо актуально в умовах проведення АТО на Сході України. У цій праці проаналізовано також наукові погляди щодо теоретико-правових засад державної кадрової політики воєнної організації України, нормативно-правове регулювання у сфері, яке визначається сукупністю об'єктивно зумовлених суспільних відносин, спрямованих на забезпечення кадрами військових формувань і правоохоронних органів. Конкретні питання підготовки військовослужбовців у справі формування особистості у рамках становлення виховної роботи з ними розглядає у своїй статті В. В. Федоренко. Він здійснив соціально-філософський аналіз сутності, структури, принципів, функцій оцінки ефективності військово-правового виховання військовослужбовців Збройних Сил України, а особливу увагу приділив розгляду методологічних основ оцінки з уваги на її роль і місце у структурі процесу військово-правового виховання та її типологізацію²².

Варто звернути увагу на те, що проблеми філософсько-правових детермінант ціннісного універсуму особистості військовослужбовця відображено у численних

---

²² Федоренко В. В. Методологічні основи оцінки ефективності військово-правового виховання військовослужбовців у контексті соціально-філософського аналізу. С. 57–69.

дослідженнях вітчизняних учених, які представляють різноманітні підходи до їх вирішення. На нашу думку, основні з них можна виділити відповідно до напрямку вибраних шляхів вирішення проблеми та на основі виявлення галузевих і класифікаційних відмінностей, а також того предметного поля, яке вибирають автори наукових праць.

Вважаємо, що правові аспекти становлення універсуму особистості військовослужбовця у вітчизняній філософсько-правовій науковій літературі досліджені ще недостатньо. Здебільшого дослідники пов'язують це з питаннями правового забезпечення виконання військовослужбовцями своїх функціональних обов'язків, а також питаннями правового виховання та правової освіти цієї важливої складової соціуму. У цьому контексті заслуговують на увагу, зокрема, праці С. М. Скуріхіна та В. В. Федоренка. Наприклад, С. М. Скуріхін проаналізував результати конкретно-соціологічного дослідження правової культури офіцерського складу Збройних Сил України та виявив досить низький загальний рівень правової культури офіцерів, відзначав необхідність вдосконалення системи правового виховання, пошук і впровадження нових форм, засобів і методів правовиховної роботи²³. У дисертаційному дослідженні В. В. Федоренка проаналізовано сутнісні характеристики військово-правового виховання військовослужбовців як системного соціокультурного процесу, зазначено, що «актуальним є соціально-філософське осмислення і практичне вирішення

---

²³ Скуріхін С. М. Рівні правової культури офіцерського складу Збройних Сил України (за результатами конкретно-соціологічного дослідження). *Актуальні проблеми держави і права*. 2013. Вип. 67. С. 280–287.

проблем військово-правового виховання військовослужбовців, яке набуває значення системоутворюючого чинника розбудови Збройних Сил України, оскільки відкриває шлях формування нових основ правової культури, свідомості та поведінки військовослужбовців, закладає гарантії входження армії як військово-соціального інституту до стандартів демократичного суспільства і правової держави»²⁴.

Вивчення стану розробки проблем філософсько-правових детермінант ціннісного універсуму особистості військовослужбовця у вітчизняній науковій думці дає нам право відзначити, що переважна більшість праць такого спрямування стосується психологічних аспектів. На нашу думку, аргументувати це можна тим, що особливо актуальним є вирішення психофізичних проблем в рамках удосконалення функціональних можливостей військовослужбовців, що перебуває у прямій залежності від їх психоемоційного стану. Ці дослідження, вважаємо, актуальні для вивчення філософсько-правових детермінант становлення особистості військовослужбовців, оскільки напряду стосуються важливих світоглядних питань.

Розглядаючи вищезазначений вимір досліджень психологічних особливостей становлення особистості військовослужбовця, звернімо увагу на роботу Є. Карпенко, у якій «встановлено структурно-динамічні показники й

---

²⁴ Федоренко В. В. Військово-правове виховання військовослужбовців Збройних Сил України: соціально-філософський аналіз: автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.03 / Житомир. нац. унів. ім. І. Франка. Житомир, 2016. С. 2.

емпіричні тенденції взаємозв'язку чинників самоактуалізації і захисних механізмів в порівняльному (віково-професійному і гендерному) аспекті, визначено етапи та зміст трансформації захисних механізмів у процесі самоактуалізації особистості»²⁵. Ця наукова праця містить важливі загальнотеоретичні та методологічні висновки щодо процесу формування сучасної особистості, які становлять цінність для процесу вивчення філософсько-правових детермінант ціннісного універсуму особистості військовослужбовця.

Прикметно, що значна частина наукового доробку вітчизняних учених-психологів, які розглядають важливі світоглядно-формуючі процеси, стосується ціннісно-орієнтаційних аспектів. Тут з усією очевидністю виявляється пріоритетність психологічного підходу до визначення особливостей ціннісних позицій та установок, що домінують у суспільстві та визначають ціннісні орієнтири і домінанти конкретно взятої особистості, зокрема і військовослужбовців. Вартують уваги і наукові праці, в яких розробляється дана проблематика та формуються засади новітнього напрямку психологічної науки, так званої аксіопсихології. Передусім слід назвати роботи вітчизняної дослідниці – психолога З. С. Карпенко, котрій належить пріоритетність у розробці теоретичних принципів побудови аксіопсихології як галузі наукових знань²⁶. Зберігаючи свою методологічну значущість для

---

²⁵ Карпенко Є. Суб'єктно-ціннісні особливості процесу самоактуалізації особистості. *Психологія особистості*. 2012. № 1 (3). С. 59.

²⁶ Карпенко З. С. Онтологічне обґрунтування аксіологічної персонології. *Психологія особистості*. 2011. № 1 (2). С. 182–190; Карпенко З. С.

процесу осягнення важливих проблем становлення особистості, зокрема і військовослужбовців, такі дослідження розглядають передусім особливості гносеологічної складової серйозних змін, що відбуваються у світоглядній сфері людини як соціального суб'єкта. Сама ж З. С. Карпенко розглядає аксіопсихологію як «закономірний вислід рефлексії над основоположними засадами наукового пізнання»²⁷.

Варто також відзначити, що пріоритетність психологічного підходу до питання становлення особистості як суб'єкта соціального, зокрема і військовослужбовців, актуалізується з уваги на те, що важливими проблемами стають ті з них, котрі стосуються її функціонального стану, психофізичних умов виконання основних завдань своєї діяльності. Ці питання вирішує, зокрема, у своїх наукових працях вітчизняний дослідник В. Й. Варій, який концентрує увагу на морально-психологічній складовій стану військ²⁸. Він наголошує на моральних аспектах, які можуть бути актуальними для нашого дослідження під час визначення онтологічної основи ціннісного універсуму особистості

Аксіологічна психологія особистості: монографія. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2009. 512 с.

²⁷ Карпенко З. С. Сучасний стан аксіопсихологічних студій в Україні. *Психологія і особистість*. 2013. № 1 (3). С. 21.

²⁸ Варій М. Й. Управління морально-психологічними станами особового складу військового підрозділу: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.05 / Київ. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 1995. 23 с.; Варій М. Й. Морально-психологічний стан військ та його оцінка: автореф. дис. ... д-ра психол. наук: 20.02.02 / Київс. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 1998. 31 с.; Варій М. Й. Морально-психологічний стан особового складу військового підрозділу і частини та методика його оцінки: навч.-метод. посіб. Львів: [б. в.], 1996. 74 с.

військовослужбовця, оскільки моральний стан фіксує буття з огляду на визначення цінностей, які відображають основні пріоритети його життєдіяльності.

Психологічний підхід до вивчення особливостей діяльності військовослужбовців розглядають Ю. Кузнецов²⁹ та О. П. Ковальчук³⁰. Звернімо увагу на те, що у цих роботах автори розробляють теоретичні питання організації психологічного супроводу військовослужбовців в умовах проведення АТО, тому ці дослідження набувають особливої актуальності. Зокрема, О. П. Ковальчук вважає, що «в професійній діяльності офіцерів – учасників антитерористичної операції – психологічний – значущий фактор підвищення їх мотиваційного потенціалу»³¹. Особливу увагу звертає на значення мотиваційного елементу в діяльності військовослужбовця, враховуючи специфіку виконання ним тієї чи іншої діяльності. «Виконання службових (бойових) завдань відбувається в екстремальних умовах, які характеризуються небезпекою для життя та здоров'я і потребують від особистості офіцера високого рівня розвитку індивідуально-психологічних якостей, сформованості професійно важливих якостей,

---

²⁹ Кузнецов Ю. Психологія для учасників АТО. *Військо України*. 2014. № 9 (168). С. 30–35.

³⁰ Ковальчук О. П. Проектування уявлень про професійне майбутнє у військовослужбовців – учасників антитерористичної операції засобами психологічного супроводу. *Психологічні перспективи*. 2015. Вип. 26. С. 157–167; Ковальчук О. П. Психологічні аспекти формування аксіологічної основи професійної діяльності офіцерів-авіаторів у сучасних умовах. *Науковий вісник Миколаївського державного університету ім. В. О. Сухомлинського*. 2014. Вип. 2. С. 100–106.

³¹ Ковальчук О. П. Проектування уявлень про професійне майбутнє у військовослужбовців – учасників антитерористичної операції засобами психологічного супроводу. С. 157.

готовності до виконання завдань за призначенням тощо», – зазначає О. П. Ковальчук³².

Привертають увагу роботи, у яких психологічний підхід до аналізу проблем становлення особистості військовослужбовця реалізовується в тісній прив'язці до питань участі представників Збройних Сил України у складі миротворчих контингентів (Н. А. Агаєв³³, П. П. Криворучко³⁴). Так, Н. А. Агаєв аналізує результати дослідження процесів адаптації військовослужбовців миротворчого контингенту до дій в особливих умовах, виділяє й описує психологічні чинники ефективності військово-професійної діяльності в умовах миротворчої місії. Відтак пропонує критерії успішності виконання військово-професійних завдань в умовах миротворчих місій, участь в яких беруть українські військовослужбовці.

Проблематика, що стосується міжнародних аспектів та особливостей діяльності військовослужбовців в означених ситуаціях, розробляється також у дослідженні І. О. Пішка³⁵. У статті проаналізовано умови й особливості військово-професійної діяльності миротворчих підрозділів,

---

³² Ковальчук О. П. Проектування уявлень про професійне майбутнє у військовослужбовців – учасників антитерористичної операції засобами психологічного супроводу. С. 159.

³³ Агаєв Н. А. Визначення психологічних якостей військовослужбовців контингенту. *Вісник НТУУ «КПІ». Серія: Філософія. Психологія. Педагогіка*. 2006. Вип. 1. URL: http://novyn.kpi.ua/2006-1/01_Agaev.pdf (дата звернення: 05.04.2017).

³⁴ Криворучко П. П. Психологічне забезпечення миротворчої діяльності у ЗС України. *Збірник наукових праць Військового гуманітарного інституту Національної академії оборони України*. 2003. № 5 (36). С. 28–41.

³⁵ Пішко І. О. Умови та особливості військово-професійної діяльності миротворчих підрозділів. *Вісник НТУУ «КПІ». Серія: Філософія. Психологія. Педагогіка*. 2010. Вип. 2. С. 124–126.

а також висвітлено основні групи стресогенних факторів, які можуть впливати на військово-професійну діяльність миротворців. Для дослідження особливостей становлення особистості військовослужбовця, зокрема і в ціннісному вимірі, актуальними, на нашу думку, є висновки, у яких наголошується на особливому характері умов діяльності, адже під час участі у миротворчих місіях формуються відповідні пріоритети та цінності. «Відомо, що виконання завдань у миротворчих операціях військовослужбовцями національних контингентів проходить у складних і часто екстремальних умовах, під впливом стресогенних факторів, обумовлених зовнішнім середовищем та особливостями виконуваної діяльності, до яких вони мають пристосуватися за короткий проміжок часу, – зазначає І. О. Пішко. – Під їх впливом, залежно від особистісних характеристик військовослужбовців, формуються ті чи інші функціональні стани»³⁶.

Емпіричний матеріал, цікавий і корисний для вивчення особливостей становлення особистості військовослужбовців Збройних Сил України за умов їх участі у миротворчих операціях, зустрічаємо і в роботах А. В. Лунькова, М. Дзюби та М. Онищука³⁷.

---

³⁶ Пішко І. О. Умови та особливості військово-професійної діяльності миротворчих підрозділів. С. 124.

³⁷ Луньков А. В. Досвід морально-психологічного забезпечення підрозділів Збройних Сил України у миротворчій місії в Іраку у 2003–2005 рр. *Військово-науковий вісник*. 2009. Вип. 12. С. 73–82; Дзюба М., Онищук М. Деякі аспекти протидії негативному інформаційно-психологічному впливу в ході миротворчої місії підрозділів Збройних Сил України. *Вісник Київського НУ ім. Тараса Шевченка*. 2006. № 18/19. С. 25–28.

Інтерес для досліджень ціннісних орієнтацій особи військовослужбовців можуть становити і підготовлені працівниками науково-дослідного центру гуманітарних проблем Збройних Сил України науково-методичні видання³⁸.

Праксеологічний підхід до вивчення проблем становлення особистості військовослужбовця в його ціннісно-орієнтаційному вияві представляє низка робіт і досліджень вітчизняних філософів, правознавців та політологів. У них на основі емпіричного матеріалу доволі фахово розглянуто важливі питання процесу формування тих характеристик, котрі повинні бути властиві військовослужбовцям у рамках виконання специфічних завдань. У цьому контексті не втратили актуальності дослідження відомого вітчизняного соціолога Е. А. Афоніна³⁹, у яких і відображено особливості процесів становлення Збройних Сил України на початковому етапі їх функціонування, і зроблено важливі висновки щодо тих процесів, котрі сприяють посиленню обороноздатності країни.

Для в'яснення суті явищ, що детермінують процес становлення особистості військовослужбовця у його

---

³⁸ Словник термінів і понять соціальної психології та психофізіології / уклад.: С. М. Хоружий, І. О. Пішко. Київ: Золоті ворота, 2009. 148 с.; Збірник методик для діагностики психологічної готовності військовослужбовців військової служби за контрактом до діяльності у складі миротворчих підрозділів: метод. посіб. Київ, 2011. Ч. 1. 279 с.

³⁹ Афонін Е. А. Становлення Збройних Сил України: соціальні та соціально-психологічні проблеми. Київ: Інтерграфік, 1994. 304 с.; Афонін Е. А. Становлення Збройних Сил України: соціальні та соціально-психологічні проблеми: автореф. дис. ... д-ра соціол. наук: спец. 22.00.03 / Харк. держ. ун-т. Харків, 1996. 40 с.

ціннісно-орієнтаційному вимірі, актуальними є наукові праці, які представляють світоглядний напрям досліджень цієї проблематики. З уваги на це, важливою проблемою, аналіз та хід вирішення якої становить філософсько-правовий інтерес, слід вважати питання, що на пряму пов'язані зі станом світоглядної основи суб'єкта, зокрема тих її складників, що визначаються станом його духовності.

Зазначимо, що вищенаведені проблеми розробляв вітчизняний дослідник В. І. Абрамов⁴⁰. У докторському дисертаційному дослідженні світоглядну орієнтацію духовних процесів у Збройних Силах України він відзначає як особливо значущу для функціонування суспільства.

---

⁴⁰ Абрамов В. І. Вдосконалення управління системою формування духовного потенціалу Збройних Сил України. *Нова парадигма: альманах наукових праць*. 2003. Вип. 31. С. 70–81; Абрамов В. І. Вибір і обґрунтування критеріїв ефективності системи формування духовного потенціалу Збройних Сил України. *Актуальні філософські та культурологічні проблеми сучасності*. 2003. Вип. 11. С. 245–252; Абрамов В. І. Визначальні фактори сучасного стану духовного потенціалу Збройних Сил України. *Військово-науковий вісник*. 2003. Вип. 5. С. 286–300; Абрамов В. І. Духовність суспільства: методологія системного вивчення: монографія. Київ: КНЕУ, 2004. 236 с.; Абрамов В. І. Духовний потенціал Збройних Сил України: методологія системного вивчення і регулювання: автореф. дис. ... д-ра філос. наук: 09.00.03 / АПН України. Ін-т вищ. освіти. Київ, 2005. 31 с.; Абрамов В. І. Зміст та еволюція механізму реалізації державно-патріотичної ідеології в процесі формування духовного потенціалу Збройних Сил України. *Актуальні філософські та культурологічні проблеми сучасності*. 2004. Вип. 12. С. 204–212; Абрамов В. І. Особливості діагностики духовного потенціалу армії та флоту. *Політологічний вісник*. 2003. Вип. 13. С. 44–54; Абрамов В. І. Система формування духовного потенціалу української армії: досвід моделювання. *Збірник наукових праць*. 2003. Вип. 1 (5). С. 82–91; Абрамов В. І. Структура та взаємодія елементів механізму реалізації державно-патріотичної ідеології в процесі формування духовного потенціалу Збройних Сил України. *Культура народів Причорномор'я*. 2003. № 38. С. 137–141.

Важливо наголосити, що в авторефераті дисертації він звертає увагу на принципи розвитку духовного потенціалу як соціокультурного феномену, серед яких називає, зокрема, принцип самозумовленості як синтезу детермінізму та індетермінізму, що, на нашу думку, можна розглядати як методологічну засаду для вивчення філософсько-правових детермінант становлення ціннісного універсуму особистості військовослужбовців. У цьому ж дослідженні обґрунтовано механізм взаємодії елементів системи формування духовного потенціалу Збройних Сил України та об'єктивну необхідність посилення регулятивно-творчої ролі ідеології розвитку сучасного українського суспільства⁴¹.

Вирішенню проблем становлення духовного світу особистості, зокрема тих світоглядних переконань, на основі яких визначаються ціннісні орієнтації та шляхи освоєння реальності, присвячені й інші наукові роботи вітчизняних науковців, висновки яких дають змогу здійснити теоретичний аналіз проблем духовних змін у свідомості військовослужбовців як особливого соціального суб'єкта⁴². Однак слід зазначити, що серед названих досліджень переважають ті, що акцентують увагу суто на

---

⁴¹ Абрамов В. І. Духовний потенціал Збройних Сил України: методологія системного вивчення і регулювання: автореф. дис. С. 3.

⁴² Карпенко Є. Духовність і психотерапія у ціннісному співвідношенні. *Психологія і суспільство*. 2013. № 1. С. 126–131; Орел М. П. Духовність в структурі життєвої компетентності особистості. *Гілея*. 2014. Вип. 80. С. 270–276; Пірен М. Духовність особистості – основна цінність демократичного суспільства. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2011. Вип. 2. С. 228–236; Пономаренко Я. І. Духовність і психокультура особистості. *Вісник Національного авіаційного університету*. 2011. № 1. С. 173–175.

психологічному аспекті вирішення розглядуваних проблем, а пошук детермінант формування особистості ведеться тільки у психоемоційній сфері функціонування суб'єкта.

Питаннями становлення духовного світу особистості цікавиться також вітчизняний науковець В. Доморослий. У своїх дослідженнях він аналізує трансформаційні процеси, що відбуваються у внутрішньому світі суб'єкта в умовах соціальної детермінації⁴³.

Не можна не відзначити дослідження, що розкривають значення релігійної свідомості як елементу духовного світу військовослужбовців. Безумовно, що релігійні ідеали суттєво детермінують процес формування ціннісних орієнтирів цих осіб. Саме тому, на наш погляд, варто звернути увагу на роботи А. Колодного та Л. Филипович, С. І. Здіорук, а також І. В. Шавріної⁴⁴. А. Колодний та Л. Филипович у статті «Сучасні виміри релігійної духовності українця» не лише досліджують сучасний стан релігійної духовності в Україні, але й наводять висновки та рекомендації щодо використання потенціалу релігійного світогляду в той час, коли внутрішнім світом людини ніхто не опікується. Автори вважають, що релігійна духовність «є і світоглядом народу, і його етикою, і його правовим

---

⁴³ Доморослий В. Духовність особистості: соціальний механізм трансформації. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2011. Вип. 541-542. С. 137–142.

⁴⁴ Колодний А., Филипович Л. Сучасні виміри релігійної духовності українця. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2012. Вип. 621-622. С. 109–115; Здіорук С. І. Суспільно-релігійні відносини: виклики України XXI століття: монографія. Київ: Знання України, 2005. 552 с.; Шавріна І. В. Релігійно-аксіологічна проблематика і життєдіяльність людини. *Вісник НАУ. Серія: Філософія. Культурологія*. 2014. № 2. С. 117–120.

регулятором, і господарчим регламентатором, і політичним компендіумом»⁴⁵. На нашу думку, висновки вітчизняних релігієзнавців мають важливе методологічне значення для дослідження процесів формування універсуму і військовослужбовців, оскільки фактично порушують питання про актуалізацію релігійного компонента духовності особистості, і тим самим акцентують увагу на посиленні духовної опіки над суб'єктом соціального, яким являється військовослужбовець, що можливо за умов дієвого функціонування інституту капеланства. «Вміння розбиратися у великому арсеналі тих духовних цінностей, що були накопичені людством, вміння відрізнити вічне від тимчасового, більшою мірою залежить від світоглядної спрямованості людини, її здатності до самостійної оцінки явищ і подій», – зазначає І. В. Шавріна, виявляючи аргументацію щодо детермінант ціннісних орієнтирів особистості⁴⁶. Для прикладу, вітчизняний дослідник універсуму українського військовослужбовця В. М. Мартинюк у своїх працях аналізує важливі аксіологічні проблеми, і серед них актуалізує значення релігійного контексту в його християнському вияві⁴⁷. Актуальними для дослідження особливостей формування ціннісного універсуму військовослужбовців за умов посилення релігійного елементу їх духовності можна

---

⁴⁵ Колодний А., Филипович Л. Сучасні виміри релігійної духовності українця. С. 111.

⁴⁶ Шавріна І. В. Релігійно-аксіологічна проблематика і життєдіяльність людини. С. 119.

⁴⁷ Мартинюк В. М. Ставлення військовослужбовців Збройних Сил України до християнських цінностей. *Тези міжвузівської науково-практичної конференції, присвяченої річниці факультету*. Полтава: ПВІЗ, 2004. С. 10–12.

назвати роботи, у яких розглядаються проблеми становлення інституту капеланства у Збройних Силах України як інституціоналізації процесів впливу релігійного світогляду на духовний світ військовослужбовців⁴⁸.

Важливою детермінантою формування ціннісних орієнтацій військовослужбовців виступає культура, сутність якої розглядається переважно в її духовному вияві. Загальнотеоретичні питання у цьому плані порушено в роботах С. Б. Кримського, В. Г. Воропаєвої, С. В. Янковського, з уваги на що поданий у них теоретичний матеріал можна розглядати як своєрідну методологічну підставу вивчення розглядуваних нами проблем⁴⁹. «Головними способами обґрунтування цінностей є національна культура, свідомість, національна ідея, національне відродження духовних цінностей. Національна культура – це суттєва всезагальність, яка повертає реальному процесу життєдіяльності ті ідеали, які вироблялися протягом всієї попередньої історії людства; це здатність і навіть призначення культури бути універсальним способом вияву, здійснення і творення

---

⁴⁸ Веремейчик Л. Ф. Духовне служіння та капеланство в Збройних Силах України: перспективи розвитку. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії*. 2011. Вип. 21. С. 232–243; Коханчук Р. М. Душпастирська опіка військових: монографія. Київ, 2004. 220 с.; Решетников Ю. Є. Вітчизняний та зарубіжний досвід забезпечення релігійних потреб військовослужбовців. *Державна служба та місцеве самоврядування*. 2013. № 1 (16). С. 211–219.

⁴⁹ Кримський С. Б. Архетипи української культури. *Вісник Національної академії наук України*. 1998. № 7/8. С. 74–87; Воропаєва В. Г. Онтологічні засади культури як найвищої загальнолюдської цінності буття. *Гуманітарний вісник ЗДІА*. 2013. № 5. С. 251–265; Янковський С. В. Соціально-культурний світ: специфікація феномена та експлікація поняття. *Вісник Житомирського державного університету*. 2014. Вип. 3 (75). С. 32–38.

смислів. Тому і національна культура, виконуючи людинотворчу функцію, є водночас первинною та остаточною інстанцією для всіх притаманних людині конкретних способів смислоутвердження», – зазначає у своїй статті В. Г. Воропаєва⁵⁰. У статті С. В. Янковського з'ясовано, що феномен соціокультурного світу відображає аксіологічний вимір, на перетині емпіричного та уявного в ціннісному просторі медійних, наукових, політичних, релігійних дискурсів відкривається феномен світу як єдність умов наявного різноманіття⁵¹.

Також варто звернути увагу на те, що в науковій літературі виробляється позиція, відповідно до якої розвиток військовослужбовця як важливого соціального суб'єкта детермінується культурними процесами, які відбуваються у низці напрямів, що відображають різні підходи до культури як духовного явища. Як приклад можна навести дослідження С. М. Скуріхіна, у якому на основі здійснення соціологічних досліджень висловлено думки з приводу стану правової культури офіцерського складу Збройних Сил України⁵².

Напрацювання вітчизняних дослідників з питань формування особистості українських військовослужбовців сприяли імплементації у філософсько-правову та філософсько-політичну наукову літературу низки термінів і понять, а також розробці такого напрямку культури в

---

⁵⁰ Воропаєва В. Г. Онтологічні засади культури як найвищої загальнолюдської цінності буття. С. 262.

⁵¹ Янковський С. В. Соціально-культурний світ: специфікація феномена та експлікація поняття. С. 35–37.

⁵² Скуріхін С. М. Рівні правової культури офіцерського складу Збройних Сил України (за результатами конкретно-соціологічного дослідження). С. 283–285.

суспільстві, який актуальний в сучасних умовах та тлумачиться як військова культура. Цього, зокрема, і стосуються праці М. М. Шевченка та В. В. Єфімової⁵³.

Як відомо, військовослужбовці є соціальними суб'єктами, а тому всі ті процеси, що відбуваються і в духовному, і в практичному (діяльнісному) їх житті, напряду детермінуються тими важливими соціально-політичними явищами, які, безумовно, визначають сучасний стан українського суспільства. Зважаючи на це, аналіз ціннісного універсуму вітчизняних військовослужбовців неодмінно вимагає постановки питань соціального змісту. Огляд цієї наукової літератури дає нам право свідчити про наявність соціально-політологічного аспекту досліджень формування особистості військовослужбовців.

Варте уваги і дисертаційне дослідження В. М. Мартинюка, в якому аналізуються ціннісні орієнтації військовослужбовців, адже в ньому «визначено соціальний механізм формування ціннісних орієнтацій військовослужбовців як детермінований потребами суспільства, армії й особистості спосіб прямого й опосередкованого впливу на духовний світ та індивідуальні особливості військовослужбовців з метою формування в них відповідного ставлення до суспільних цінностей, який реалізується через систему суб'єкт-об'єктних відносин і

---

⁵³ Шевченко М. М., Єфімова В. В. Військова культура українського суспільства: проблеми та шляхи формування. *Вісник Національного університету оборони України*. 2012. № 6. С. 323–328; Шевченко М. Феномен ідеологічної роботи в збройних силах: соціально-філософський аналіз. *Схід*. 2016. № 3 (143). С. 115–120.

зумовлюється об'єктивними закономірностями формування ціннісних орієнтацій»⁵⁴.

Звернемо увагу на наукові дослідження М. Маланчія, предметом яких виступають військовослужбовці у складі Прикордонної служби України⁵⁵. Аналізуючи питання соціалізації військовослужбовців-прикордонників, науковець зазначає, що «об'єктивні і суб'єктивні чинники не тільки детермінують зміст існуючих і належних соціальних якостей посадової особи прикордонних органів і військ. Вони також визначають зміст і ефективність процесу формування необхідних якостей, інтенсивність професійної соціалізації»⁵⁶.

Не можна не відзначити той внесок у соціально-політологічний напрям досліджень сутнісних характеристик військовослужбовців вітчизняного науковця І. П. Дацюка⁵⁷.

---

⁵⁴ Мартинюк В. М. Ціннісні орієнтації військовослужбовців Збройних Сил України (соціально-філософський аналіз): автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.03 / Харк. ун-т повітр. сил ім. І. Кожедуба. Харків, 2006. 19 с.

⁵⁵ Маланчій М. О. Формування соціальних якостей офіцера прикордонної служби України. *Публічне адміністрування: теорія та практика*. 2013. Вип. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Patp_2013_2_21 (дата звернення: 06.04.2017); Маланчій М. О. Соціалізація посадових осіб прикордонної служби України: факторний аналіз. *Публічне адміністрування: теорія та практика*. 2013. Вип. 3. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pubupr_2013_3_14 (дата звернення: 06.04.2017)

⁵⁶ Маланчій М. О. Соціалізація посадових осіб прикордонної служби України: факторний аналіз. С. 87.

⁵⁷ Дацюк І. П. Зміна соціально-політичних пріоритетів держави і суспільства в період реформування збройних сил України. *Теорія та практика державного управління*. 2008. Вип. 4. С. 266–272; Дацюк І. П. Механізми соціального захисту військовослужбовців у трансформаційному суспільстві: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.02 / Донец. держ. ун-т упр. Донецьк, 2010. 20 с.; Дацюк І. П.

У дисертаційному дослідженні І. П. Дацюка висвітлено поняття «механізм соціального захисту військовослужбовців» як «результат взаємодії органів влади та громадських організацій військовослужбовців». Визначено шляхи вдосконалення системи соціального захисту військовослужбовців із застосуванням структурно-функціонального підходу⁵⁸. Питання соціального захисту військовослужбовців цей дослідник порушує у низці своїх праць. Він зумів проаналізувати основні чинники впливу головних суб'єктів у системі військово-цивільних відносин в Україні на характер соціально-політичних процесів у період реформування Збройних Сил України. Запропонував комплекс принципів у сфері громадянської взаємодії, що охоплює громадський контроль за дотриманням прав і свобод військовослужбовців, їх соціально-правовий захист задля ефективного функціонування всієї системи оборони країни⁵⁹.

Аксіологічний напрям дослідження процесів становлення особистості військовослужбовця представляють праці В. М. Мартинюка⁶⁰. Предметом своїх

Створення механізму соціального захисту військово-службовців на основі принципів суспільної взаємодії. *Актуальні проблеми державного управління*. 2009. № 2. С. 268–276.

⁵⁸ Дацюк І. П. Механізми соціального захисту військовослужбовців у трансформаційному суспільстві: автореф. дис. 20 с.

⁵⁹ Дацюк І. П. Зміна соціально-політичних пріоритетів держави і суспільства в період реформування збройних сил України. С. 269–270.

⁶⁰ Мартинюк В. М. Ціннісні орієнтації військовослужбовців Збройних Сил України (соціально-філософський аналіз): автореф. дис. 19 с.; Мартинюк В. М. Ціннісні орієнтації особистості: сутність, місце та роль у детермінації соціальної активності. *Філософські обрії*. 2000. Вип. IV. С. 79–92; Мартинюк В. М. Механізм формування та критерії ціннісних орієнтацій військовослужбовців. *Наукові записки Харківського*

досліджень він вибрав ціннісні орієнтації військовослужбовців. «Ціннісні орієнтації військовослужбовців визначено як різнорівневе за ступенем усвідомлення й багатогранне за формою, сформоване в залежності від розуміння сутності цінностей, відносно стале вибіркове ставлення до системи суспільних цінностей, яке зумовлює характер взаємовідносин військовослужбовців з навколишнім світом, зміст, спрямованість і спосіб їх життєдіяльності, виконання військового обов'язку й завдань їх функціонального призначення», як зазначено в авторефераті дисертаційного дослідження В. М. Мартинюка⁶¹.

Для вивчення процесів становлення ціннісно-орієнтаційних основ особистості військовослужбовців дослідження В. М. Мартинюка є методологічно важливим тому, що в ньому реалізуються важливі системоорганізуючі принципи підходу до важливих аксіологічних питань безпосереднього функціонування військової організації. Одним із важливих висновків дисертації є здійснення класифікації ціннісних орієнтацій військовослужбовців за

військового університету. 2001. Вип. IX. С. 78–85; Мартинюк В. М. Ціннісні детермінанти соціальної діяльності особистості. *Філософські обрії*. 2001. Вип. VI. С. 97–110; Мартинюк В. М. Проблема ціннісних орієнтацій військовослужбовців: актуалізація в умовах зміни парадигми світосприйняття. *Мультиверсум. Філософський альманах*. 2002. Вип. 27. С. 219–228; Мартинюк В. М. Оптимізація процесу формування ціннісних орієнтацій військовослужбовців в умовах Збройних Сил України. *Імідж сучасного педагога*. 2003. № 1. С. 16–19; Мартинюк В. М. Трансформація цінностей військової служби та її вплив на формування особистості військового інтелігента. *Основні напрямки виховання української військової інтелігенції у сучасних умовах: тези наук.-практ. конф. (22–23 листоп. 2002 р.)*. Харків: ХВУ, 2002. С. 77–80.

⁶¹ Мартинюк В. М. Ціннісні орієнтації військовослужбовців Збройних Сил України (соціально-філософський аналіз): автореф. дис. С. 3–5.

рівнем сформованості, за спрямованістю (видами цінності), за суб'єктами (носіями) ціннісних орієнтацій, за ступенем загальності, за ступенем сталості, за місцем та роллю в процесі життєдіяльності військовослужбовців⁶². Отже ж, проблеми ціннісних орієнтацій військовослужбовців розглядають у своїй статті харківські науковці Є. Заїка та Т. Лук'янова, акцентуючи увагу на їхній психологічній складовій у рамках конфліктологічного аспекту дослідження соціальних явищ⁶³. «Порівняння військових і цивільних чоловіків свідчить, що вони найбільш істотно відрізняються за ціннісними орієнтаціями, при цьому розходження є як за термінальними, так і за інструментальними цінностями. Ціннісні орієнтації, що мають перевагу у військовослужбовців, за загальним змістом відповідають професійним вимогам до військових і особливостям їхньої служби, таким чином, за змістом ціннісних орієнтацій чоловіки військовослужбовці в цілому непогано адаптовані до своєї діяльності», – зазначають автори⁶⁴.

На основі вищевикладеного можна зробити такі висновки: 1) Розглядувані нами наукові дослідження проблем становлення особистості військовослужбовців у їх ціннісно-орієнтаційному (аксеологічному) вимірі представляють різні за змістом та формою підходи до

---

⁶² Мартинюк В. М. Ціннісні орієнтації військовослужбовців Збройних Сил України (соціально-філософський аналіз): автореф. дис. С. 8–9.

⁶³ Заїка Є. В., Лук'янова Т. В. Ціннісні орієнтації військовослужбовців та їх жінок: їхня розбіжність як причина конфліктів. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. 2007. Вип. 3, ч. 1. С. 160–167.

⁶⁴ Заїка Є. В., Лук'янова Т. В. Ціннісні орієнтації військовослужбовців та їх жінок: їхня розбіжність як причина конфліктів. С. 166.

важливого соціального суб'єкта. Однак праць, які творчо узагальнювали б результати цих підходів, досі немає; 2) Методика викладу емпіричного та теоретичного матеріалу здебільшого має констатуючий та статичний характер, по суті, немає вагомих висновків та пропозицій щодо перспективи подальших досліджень; 3) У працях відсутній серйозний філософсько-правовий аналіз проблеми саме ціннісного універсуму військовослужбовців; 4) Особистість військовослужбовця варто розглядати і як важливий елемент соціуму, і як специфічний універсальний вияв особи на основі особливих соціальних засад, що визначаються специфічним статусом військовослужбовців як осіб, що виконують особливі завдання та функції.

1.2 Методологічні характеристики обґрунтування ціннісного універсуму особистості військовослужбовця

Аналіз важливих філософсько-правових питань становлення ціннісних орієнтирів особистості у рамках конкретно взятого суспільства ставить перед нами важливу умову – визначити основні напрями такого дослідження. Насамперед ідеться про ті фундаментальні засади, на основі яких будується вся логіка розкриття сутності поставленої проблеми, визначаються шляхи осягнення істини, формуються ті пріоритетні принципи і положення, реалізація яких сприятиме вирішенню основних завдань цього дослідження. Визначаючись у його напрямках та враховуючи поєднання філософсько-світоглядних і правових підходів під час його реалізації, слушними вважаємо положення, які формулює у своїх працях відомий вітчизняний філософ права П. М. Рабінович. Він вважає за доцільне у філософсько-правових дослідженнях залучати три загальнометодологічні постулати: об'єктивну зумовленість вибраних методів, необхідність встановлення істини, здатної бути перевіреною об'єктивними критеріями, і евристичні можливості використовуваних підходів та

методів⁶⁵. Ця думка вченого дає можливість методологічного визначення філософсько-правового дослідження важливих суспільних проблем, серед яких і питання ціннісно-орієнтаційного спрямування.

Не можна не погодитись із вітчизняним філософом права Х. Бехрузом, котрий заявляє, що «статус будь-якої науки, як відомо, визначається за допомогою не лише розробленої методології, але й відособленого, виключеного та неповторюваного предмета, тобто сфери, на які спрямована розумова діяльність дослідника, в результаті чого формується система знань»⁶⁶. Х. Бехруз прагне теоретично обґрунтувати особливості розвитку методологічних засад вивчення важливих суспільно значущих явищ. У сучасних умовах, на його думку, актуалізується значення вироблення нових принципів, підходів та способів їх аналізу, «зумовлених складним характером систематизації знань про оточуючу нас реальність, що служить її об'єктом»⁶⁷.

Розглядаючи особливості ціннісних характеристик особистості, зокрема і військовослужбовців, у філософсько-правовому вимірі, ми повинні зазначити, що формування методологічних засад вирішення цієї проблематики неможливе поза вивченням тих основоположних наукових конструкцій, які витворила філософсько-правова думка

---

⁶⁵ Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави. Київ: Атіка, 2001. С. 170–171.

⁶⁶ Бехруз Х. Аксиологический подход в структуре сравнительно-правовых исследований. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. Вип. 40. С. 25.

⁶⁷ Бехруз Х. Аксиологический подход в структуре сравнительно-правовых исследований. С. 25–27.

впродовж тривалого часу свого становлення. Тут потрібно звернути увагу на ті методологічні розробки, що стосувались питань цінностей, саме у посткласичній філософській науковій спадщині, оскільки аксіологія як теорія цінностей та невід'ємна частина філософського знання стала такою наприкінці XIX ст. В історико-філософському контексті у межах дослідження питань становлення ціннісного визначення особистості, на наше переконання, варто звернути увагу на концепції неокантіанства, феноменології, екзистенціалізму та інших філософських посткласичних напрямів XX ст.

У становленні світової філософської думки неокантіанці (В. Віндельбанд⁶⁸ та Г. Рікерт⁶⁹) стали першими, хто оформив систематичне теоретичне вчення про цінності, а саме поняття цінності розглядали як одну з найважливіших філософських категорій. Це зумовило в подальшому розгляд цінностей не тільки як особистісні чи соціальні характеристики, але й як явища світового масштабу, пов'язані з поняттям універсуму. Так, В. Віндельбанд відзначав наявність двох способів пізнання світу, до одного з них він зараховує ігнорування індивідуального та орієнтацію на загальне, відкриття причинно-наслідкових зв'язків, а до іншого – орієнтацію на цінність та здатність «зберегти» індивідуальність, свободу і відповідальність, а відмінність цих методів вбачав у меті пізнання, а не в його предметі⁷⁰.

---

⁶⁸ Віндельбанд В. О свободе воли. Санкт-Петербург: Харвест, АСТ, 2000. 208 с.

⁶⁹ Рикерт Г. Философия жизни. Москва: Вист-С, 1998. 512 с.

⁷⁰ Матвеев П. Е. Ценностный подход в этике. Владимир: Собор, 2009. С. 11.

Відповідно до сучасних історико-філософських класифікацій, які поділяють історію становлення аксіології як елементу філософського знання на класичний та посткласичний періоди, прийнято виділяти формальну (вивчає загальні закони розвитку ціннісних відносин), матеріальну (вивчає структуру та ієрархію емпіричних цінностей) та аксіологічну онтологію (присвячена дослідженню буттєвості цінностей). Сукупність цих класифікаційних виявів аксіології і формулює фундаментальну теорію цінностей. У ній особливе місце відводиться феноменології, основні постулати якої надали поштовх розвитку аксіології.

На відміну від неокантіанства, у феноменології (Е. Гуссерль) досягнуто глибшого осягнення суті пізнавальних процесів, а цінності трактуються як такі, що належать об'єкту та не входять до структури суб'єкта, а твердженням про т. зв. «чисту» свідомість підкреслювали тезу про те, що саме вона надає сенс об'єктам, компонентом якого виступає його значення для суб'єкта, формуючи цінності. Інші представники феноменологічного напрямку у філософії, скажімо, М. Шелер⁷¹ та М. Гартман⁷², відстоюють основні принципи аксіологічної онтології. М. Шелер, наприклад, розробив одну з найґрунтовніших аксіологічних систем, у межах якої виклав специфічну структуру ієрархії цінностей, нижчий рівень якої становлять

---

⁷¹ Философская антропология Макса Шелера. Уроки, критика, перспективы. Москва: Алетей, 2011. 568 с.

⁷² Гартман Н. Этика / пер. с нем. А. Б. Глаголева. Санкт-Петербург: Владимир Даль, 2002. 707 с.; Гартман Н. К основоположению онтологии / пер. с нем. Ю. В. Медведева. Санкт-Петербург: Наука, 2003. 639 с.

цінності приємного, другий – цінності вітального почуття, а третій – сфера духовних цінностей (краса та інші естетичні цінності). Найвищий рівень у такій системі займає цінність святого, що виявляється в абсолютних предметах, а всі інші цінності є її символами.

М. Гартман свої аксіологічні ідеї виклав у роботах «Етика» та «До основоположення онтології», де цінності трактував як те, що вирізняється особливим способом буття. Слід відрізнити цінності і те, що є цінним, зокрема носіїв цінностей. Лише реалізуючись, цінність викликає реакцію людини. Особливості аксіологічних концепцій М. Шелера та М. Гартмана вітчизняний дослідник О. С. Турпетко характеризує так: «Відрізняє позицію Шелера від Гартмана роль емоційного начала, яке підкреслював Шелер: порядок серця, любов як спосіб виконання цінностей і так далі. Гартман, на відміну від Шелера, велику увагу приділяє свободі як основі моралі, підкреслюючи свободу вибору людини тих чи інших цінностей, тоді як людина згідно з шелерівською концепцією, здається, і зовсім позбавлена вибору»⁷³. Вищенаведені теоретичні погляди представників феноменологічної думки (Шелера та Гартмана) являють собою різновид аксіологічної концепції, відомої під назвою персоналістського онтологізму.

У контексті визначення значущості висновків феноменологічного вчення у справі формування аксіологічних концепцій, на нашу думку, можна погодитись із думкою вітчизняного дослідника юридичної аксіології

---

⁷³ Турпетко А. С. О феноменологическом методе в аксиологии. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского*. 2012. Т. 24 (65), № 4. С. 109–110.

М. В. Серебра, який вважає, що «саме феноменологічне трактування є найбільш раціональним та обґрунтованим і дозволяє поєднати крайнощі суб'єктивістського та об'єктивістського розуміння цінностей»⁷⁴.

Отже, класичні аксіологічні положення та сформована на їх основі теорія, на нашу думку, можуть слугувати філософсько-методологічним підґрунтям для аналізу особливостей становлення ціннісних характеристик особистості під сучасну пору, скільки містять ті важливі системоутворюючі принципи і положення, які дають змогу краще зрозуміти сутність цінностей як важливого явища, властивого сучасному соціуму. І хоча ця філософсько-аксіологічна спадщина і характеризується наявністю двох взаємно протилежних парадигм (об'єктивістської – неокантіанської та суб'єктивістської – феноменологічної), вона дала серйозний поштовх для формування нових аксіологічних положень в умовах постмодерну.

При визначенні особливостей формування ціннісних орієнтацій особистості, на наш погляд, варто звернути увагу на той напрям аксіології, у якому посилюється або абсолютизується значення соціального чинника при визначенні сутності, особливостей та місця цінностей для людини. Аксіологічний соціологізм, що відповідає основним положенням такого підходу, представлений різними теоріями, суть яких полягає у відображенні особливостей та ступеня детермінації ціннісних орієнтацій соціальними акторами.

---

⁷⁴ Серебро М. В. Цінності в юридичній аксіології. *Актуальні проблеми держави і права*. 2015. Вип. 75. С. 73.

Розглядаючи особливості соціологічного напрямку в аксіології при визначенні його методологічної значущості для характеристики ціннісного виміру становлення особистості, можемо погодитися з думкою вітчизняної дослідниці Н. Д. Левковської: «Сьогодні соціологія має в своєму розпорядженні ряд методологічних підходів щодо пояснення суспільства. Для глибшого розуміння терміну «ціннісні орієнтації» має сенс розглянути його під різними кутами зору, в межах різних наукових теорій. Це відкриває можливість послідовного і системного підходу до ціннісних орієнтацій й дозволить прослідкувати не лише історичний хід їх вивчення, а й дасть змогу наблизитися до з'ясування більшої кількості сутнісних сторін, не вдаючись в дискусії, які існують в соціологічній науці, стосовно тих чи інших парадигм»⁷⁵.

Визначення кореляції філософських та соціологічних доктрин аксіологічного спрямування із загальноправовими аспектами здійснює вітчизняний правознавець І. В. Музика. Він розкриває їх сутність у контексті впливу світоглядних висновків філософської думки, сформованої у межах її соціологічного напрямку, на формування такого ідейно-політичного вчення, як лібералізм. Дослідник вважає, що саме в таких процесах формуються ті питання, що становлять концептуальний вираз ліберальної ідеології, а саме – абсолютна цінність людської особистості, справедливість, свобода, юридична (формальна) рівність

---

⁷⁵ Левковська Н. Д. Філософські й соціологічні підходи до дослідження цінностей і ціннісних орієнтацій. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2005. № 22/23. С. 57.

усіх людей, демократія. «Ці цінності почали розглядатись одночасно як основні фундаментальні принципи права», – зазначає І. В. Музика⁷⁶.

Одним з варіантів соціологічного напрямку в аксіології стали погляди відомого німецького вченого-соціолога М. Вебера та американського вченого – творця школи структурно-функціонального аналізу Т. Парсонса. Цей підхід полягає у ствердженні цінностей як неодмінного продукту соціального, а також тлумаченні їх як невід’ємного явища, властивого суспільному розвитку. М. Вебер розвинув уявлення про цінність як норму, буття котрої виявляється у її значущості для суб’єкта, а також застосував це поняття при інтерпретації соціальної дії⁷⁷. Вебер розділяв поняття цінності та оцінки, формування першого він тлумачив як процес трансформації індивідуальних вражень в об’єктивну реальність, а друге розумів тільки як суб’єктивне за суттю та формою існування. Цінність він також розглядав як відображення зацікавлень, сформованих певною історичною епохою, відзначаючи т. зв. «інтерес епохи», під яким розумів відображення процесу детермінації ціннісних орієнтацій наявним соціумом.

У Т. Парсонса «цінності виступають як об’єкти суб’єктивного інтересу і переваг певного способу дій і можуть розглядатися лише з позицій їх функціональних властивостей». Він вважав, що орієнтації діючого індивіда

---

⁷⁶ Музика І. В. Вплив теоретичних засад лібералізму на становлення соціологічного напрямку у вітчизняній правовій думці. *Правова держава*. 2015. Вип. 26. С. 13.

⁷⁷ Вебер М. Избранные произведения. Москва: Мысль, 1990. 805 с.

мають переважно дві модифікації – мотиваційну і ціннісну⁷⁸.

Т. Парсонс виокремлював дві фундаментальні структури соціальної культури – цінності та норми, хоча не відкидав більш конкретної диференціації її складових, звертав увагу на проблеми співвідношення соціальних, культурних, економічних і політичних систем. Він вважав, що соціальна культура – це нормативно-ціннісне сповнення соціальної системи або нормативна культура, призначення якої полягає в регуляції стосунків і моделюванні мотивації на соціальну інтеграцію.

У Т. Парсонса поняття цінності набуває сенсу в контексті аналізу соціальних відносин та інститутів, система соціальних відносин будується на основі соціальних цінностей, призначених забезпечити інтеграцію та адаптацію індивіда чи групи та сприяти підтримці соціального порядку. Цінності тут виступають як відображення зв'язків між соціальною системою та особистістю як такою, впливаючи на формування мотивації соціальної дії. «Оскільки цінності є швидше культурними, а не особистісними характеристиками, остільки вони виявляються загальноприйнятими, – заявляв Т. Парсонс. – Навіть якщо вони не приймаються індивідом, то все ж завдяки своєму походженню вони визначаються у зв'язку із культурною традицією; а їх своєрідність полягає в специфічних відхиленнях від загальної традиції»⁷⁹.

---

⁷⁸ Пор. Левковська Н. Д. Філософські й соціологічні підходи до дослідження цінностей і ціннісних орієнтацій. С. 57.

⁷⁹ Парсонс Т. О социальных системах. Москва: Акад. проект, 2002. С. 85.

Інший варіант аксіологічного соціологізму представляють роботи відомого французького соціолога Е. Дюркгейма, який вважає, що цінності визначаються у співтовариствах, тому вони розглядаються як основна рушійна сила цих співтовариств, фактор колективної суспільної свідомості, породжуючись виключно їхніми носіями – елітою духу.

У Е. Дюркгейма поняття цінностей корелюється із введеним ним у науковий соціологічний простір поняттям «колективні уявлення», які, на його думку, виникають в результаті міжособистісної взаємодії на основі кооперації та солідарності. Він вважав, що «для розуміння того, яким чином стають можливими ціннісні судження, недостатньо постулювати певні ідеали, слід пояснити їх, необхідно показати звідки вони виникають, як вони з'єднуються із досвідом та в чому полягає їх об'єктивність»⁸⁰. Розгортаючи свою аксіологічну концепцію, вчений розглядає важливі соціальні явища (релігію, мораль, право, економіку, естетику) як певну систему цінностей у вигляді специфічних ідеалів, за якими стоїть колективне соціальне начало. Е. Дюркгейм розмежовує поняття цінності та оцінки, вважаючи перших пов'язаними з певними суб'єктами, від яких їх неможливо відділити, а другі розглядає як такі, що існують певною мірою позасуб'єктно. Він стверджує, що цінностям «притаманна та ж об'єктивність, що і речам»⁸¹.

---

⁸⁰ Дюркгейм Э. Социология. Ее предмет, метод, предназначение / пер. с фр. А. Б. Гофмана. Москва: Канон, 1995. С. 297.

⁸¹ Дюркгейм Э. Социология. Ее предмет, метод, предназначение. С. 287.

Слід зазначити, що у визначенні методологічних принципів дослідження процесів становлення ціннісного універсуму військовослужбовців важливе місце посідають і ті праці вчених – філософів та соціологів – прихильників концепції аксіологічного соціологізму, котрі трактують цінності як породження індивідуальної свідомості соціалізованої особистості. До них передусім варто віднести творчий доробок відомого американського політичного філософа Дж. Ролза. Активний пропагандист концепцій сучасного лібералізму звертає увагу на особливості справедливості як соціально-правового явища. «Існуючі суспільства рідко бувають добре організованими в цьому розумінні слова, адже зазвичай спірним є питання, що справедливе, а що ні», – зазначає він у своїй хрестоматійній праці «Теорія справедливості»⁸². У концепції Дж. Ролза справедливість як чесність потрактовується як важливий ціннісний критерій, а політична філософія вченого спрямовується на доведення її пріоритетного значення для особи й суспільства наприкінці ХХ ст.

Особливого значення це положення надає саме соціальному чиннику, що, на нашу думку, стверджує методологічну значущість таких поглядів для дослідження проблем становлення ціннісних орієнтацій особистості у конкретно взятому соціумі. «Справедливість є щонайпершою чеснотою суспільних інтересів, – стверджував Дж. Ролз, – достоту як істина для

---

⁸² Ролз Дж. Теорія справедливості / пер. з англ. О. Мокровольського. Київ: Основи, 2001. С. 29.

філософських систем»⁸³. У такий спосіб підкреслювалась соціальна значущість поняття справедливості як тієї основної категорії, що використовується в теоретичних висновках відомого політичного філософа ХХ ст. під час розгляду реального стану функціонуючого соціуму. Формулюючи основні засадничі принципи справедливості як визначника цінності наявних суспільних відносин для кожної окремо взятої людської екзистенції, Ролз стверджував особливі філософсько-правові принципи, що характеризувались помітним методологічним спрямуванням та в подальшому використовувались послідовниками вченого у рамках певної політико-правової доктрини.

Характеризуючи політичні цінності у своїй роботі «Політичний лібералізм», Дж. Ролз зазначає, що громадяни «стверджують цінності політичної справедливості й хочуть бачити їх утіленими у політичних інституціях та соціальній політиці», і цим самим підкреслює соціальну спрямованість своїх аксіологічних висновків, вважаючи, що індивідуальна свідомість цього соціалізованого громадянина здатна визначати його ціннісні орієнтації⁸⁴.

Визначаючи ступінь методологічного значення проаналізованих вище філософських, соціологічних та політологічних концепцій для дослідження ціннісних орієнтацій особистості, відзначимо, що переважна більшість з них стосується важливих соціальних питань, місця особи в соціумі в сучасних умовах, що визначається

---

⁸³ Ролз Дж. Теорія справедливості. С. 26.

⁸⁴ Ролз Дж. Політичний лібералізм / пер. з англ. О. Мокровольського. Київ: Основи, 2000. С. 52.

розвитком демократичних процесів та становленням громадянського суспільства.

Вітчизняні правознавці зробили помітний внесок у розробку методологічних принципів аналізу суспільних явищ. Вони зуміли творчо проаналізувати надбання філософських, конкретно-наукових (переважно суспільно-політичного спрямування) та правових досліджень і сформулювати свою позицію щодо способів осягнення соціальної реальності. Наприклад, М. С. Кельман, О. Г. Мурашин та Н. М. Хома у підручнику «Загальна теорія держави і права», розкриваючи загальнометодологічні особливості держави і права, перелічують загальні методологічні передумови державно-правових досліджень, які зводять до низки положень, серед яких доречно згадати такі: потреба врахування постійного розвитку та зміна держави і права як предмета правових досліджень, необхідність передбачення при цьому багатоаспектних зв'язків, які існують між різними сферами суспільного життя, потреба орієнтації на юридично-правову практику та державно-правову дійсність⁸⁵.

Не менш важливим для визначення методологічної складової дослідження ціннісних орієнтацій військовослужбовців виступає аналіз значення тих вагомих концептуальних висновків, які здійснені провідною правовою думкою. Слід зазначити, що останнім часом питання цінностей у системі філософсько-правових та політико-правових досліджень стають доволі актуальними, що пов'язано, вважаємо, із загальноновизнаними у

---

⁸⁵ Кельман М. С., Мурашин О. Г., Хома Н. М. Загальна теорія держави і права: підручник. Львів: «Новий світ–2000», 2003. С. 12–13.

вітчизняному соціумі питаннями про основні напрями його подальшого розвитку, становлення нових засад функціонування громадянського суспільства на шляху до демократизації та суспільства всезагального благоденства.

Варто звернути увагу на те, що у правовій думці методологічні питання трактуються як такі, що виступають доволі актуальними. Розглядаючи особливості наукової взаємодетермінації в її методологічному вияві, правознавці відзначають те, що конкретно-наукове (у нашому випадку – юридичне) знання широко застосовує не лише властиві йому методи, але й звертається до інших конкретно-наукових методик, сформованих у рамках суміжних наук. Ці питання порушував, зокрема, відомий російський філософ права В. С. Нерсисянц. Він звертає увагу на явище т. зв. «юридизації», яка «означає юридично-понятійну трансформацію неюридичних методів і дисциплін, їх перетворення з визначальних позицій поняття права та їх включення в новий пізнавально-смісловий контекст предмета і методу юридичної науки»⁸⁶.

Сучасний стан розвитку правової науки, що безпосередньо відображає стан розвитку правової системи суспільства, наявні в ньому правові відносини, фіксує посилення значення удосконалення методології у філософсько-правовому дискурсі. Широке застосування новітніх дослідницьких технологій, нові потреби сучасної юридичної практики – усе це актуалізує значення методологічних засад права, актуалізує потребу пошуку нових методик правових досліджень. Вартий уваги такий

---

⁸⁶ Проблемы общей теории права и государства: учебник / под общ. ред. акад. В. С. Нерсисянца. Москва: Норма, 2004. С. 23.

висновок досліджень вітчизняного правознавця Ю. М. Оборотова: «Приплинності догми права для галузевих і спеціальних юридичних наук недоцільно замикається в рамках сформованих традиційних підходів. Як ніколи раніше, актуальне використання філософських і загальнотеоретичних розробок для вирішення конкретних завдань у найрізноманітніших напрямках юриспруденції»⁸⁷.

Відомий український філософ права С. І. Максимов у своїх дослідженнях переконливо доводить, що аксіологічні концептуальні конструкції, що характерні для посткласичної світової філософської думки, успішно корелюються з тими висновками, які можна зробити після детального ознайомлення з базовими принципами правового вчення, сформованого впродовж XX – початку XXI ст. «Цінності є найважливішим елементом права. Вони лежать в основі прав і обов'язків, правових норм, – зазначає він, – Свідомість суб'єкта права спрямовано на цінності як на свій об'єкт. Можна сказати, що цінності – це своєрідні атрибути права, завдяки яким право отримує свій зміст, формуються дозволи, заборони, обов'язковості, без них феномен права був би неможливим»⁸⁸.

Вітчизняний філософ права А. Б. Чефранов формулює основну методологічну тезу щодо ролі права у формуванні ціннісних орієнтацій соціалізованих суб'єктів, до яких слід віднести і військовослужбовців: «Право як суспільне явище покликане регулювати відносини між людьми, має характер цінності, оскільки відбиває, вбирає у

---

⁸⁷ Оборотов Ю. М. Філософія права і методологія юриспруденції. *Проблеми філософії права*. 2003. Т. 1. С. 42.

⁸⁸ Максимов С. І. Універсальне і національне у ціннісному вимірі права. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. Вип. 40. С. 97.

себе й закріплює цінності. За допомогою права моральні, культурні, соціальні та інші цінності набувають значення правових цінностей. Право надає їм практичної сили, забезпечує умови для їх здійснення та розвитку, стає засобом їх досягнення. Отже, воно також входить до кола цінностей»⁸⁹.

У сучасній філософсько-правовій науці постає питання про основні підходи до вирішення важливих світоглядних та правових проблем розвитку суспільства. Вирішальне значення тут має вироблення основного концептуального підходу до права як соціального явища. У цьому випадку ми зустрічаємось із констатацією значущості цього процесу для пізнання методологічного характеру філософсько-правових тверджень та думок, адже сама сутність поняття концепції полягає у тлумаченні її як системи поглядів, певного розуміння явищ та процесів, єдиного, визначального задуму. Варто звернути увагу на те, що один із провідних вітчизняних теоретиків права П. М. Рабінович визначає концептуальний підхід як «побудовану на гранично загальних (філософських) категоріях світоглядну аксіоматичну ідею (засаду), яка постулює загальну стратегію дослідження, відбір досліджуваних фактів та інтерпретацію результатів дослідження»⁹⁰. Цю позицію підтримує вітчизняний правознавець Х. Безрух, який вважає, що концептуальні підходи у праві «відображають

---

⁸⁹ Чефранов А. Б. Проблеми застосування теорії цінностей у правових дослідженнях. *Проблеми філософії права*. 2005. Т. III, № 1/2. С. 331.

⁹⁰ Філософія права: проблеми та підходи: навч. посіб. / за заг. ред. П. М. Рабіновича. Львів: Юрид. фак-т Львів. нац. ун-ту ім. І. Франка, 2005. С. 16.

концептуальні основи пізнання, які виконують роль прожекторів, що освічують шлях дослідника до досягнення об'єкта дослідження», а «в межах концептуальних підходів може бути використана певна система методологічних принципів, методів»⁹¹.

Для характеристики методологічного начала аналізу соціально значущих проблем з правових позицій важливе значення надається питанню про ті основні підходи до явищ, суть яких полягає в узагальненні позиції дослідників. На думку П. М. Рабіновича, у філософсько-правових дослідженнях пріоритет повинен віддаватись спеціальним (філософсько-правовим) дослідницьким методам, які «можна розуміти як процедури інтерпретації та застосування гранично загальних (філософських) категорій у процесі дослідження тих явищ, котрі відображаються терміно-поняттям «право»⁹².

Таке трактування у рамках філософсько-світоглядного осягнення суті правових явищ є пріоритетним, дає можливість зрозуміти місце філософського знання у процесі пізнання суцього як такого, що характеризується надзвичайною загальністю та універсалізмом. Це вкотре реалізує методологічну функцію філософії як всезагального світогляду. Саме такі думки підтримує А. О. Фальковський, який вважає, що «дослідницький підхід є засобом залучення до методологічного інструментарію юриспруденції певних світоглядних ідей, що надають можливість визначити різні

---

⁹¹ Бехруз Х. Аксиологический подход в структуре сравнительно-правовых исследований. С. 26.

⁹² Філософія права: проблеми та підходи: навч. посіб. / за заг. ред. П. М. Рабіновича. С. 15.

грані феномена права, зрозуміти увесь спектр його інтерпретацій»⁹³.

Актуальним для визначення основ аналізу процесів формування ціннісних орієнтацій соціальних суб'єктів, зокрема і військовослужбовців, є розкриття місця та значення аксіологічного підходу до соціальних явищ. Його потрібно розуміти як у загальнонауковому, так і в конкретно-науковому (філософсько-правовому) вияві. Вітчизняний дослідник А. О. Ярошенко порівнює різноманітні дослідницькі підходи, що використовуються у сучасній науці, наголошуючи, що, по-перше, аксіологічний (ціннісно-орієнтаційний) та гносеологічний (пізнавальний) підходи не тільки не заперечують, але й підтримують один одного, по-друге, єдність аксіологічного, гносеологічного та соціологічного підходів полягає в тому, що всі вони можуть бути потрактовані як методологічне обґрунтування осмислення та формування цінностей предметів і явищ⁹⁴.

Вітчизняний дослідник проблем правової аксіології А. Б. Чефранов у своїх працях також актуалізує взаємодію різних дослідницьких підходів, котрі використовуються у філософсько-правовій науці. «Ефективне застосування аксіологічного осмислення права неможливе без чіткого усвідомлення його відмінності від теоретико-пізнавального (гносеологічного) та соціологічного підходів до вивчення правових явищ, які у значній мірі теж застосовують оцінки та

---

⁹³ Фальковський А. О. До визначення поняття аксіологічного дослідницького підходу в методології юриспруденції. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. Вип. 40. С. 60–61.

⁹⁴ Ярошенко А. О. Роль цінності в науці та освіті: принципи встановлення загальнозначимих цінностей. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2004. № 2. С. 186–192.

інші інструменти аксіології», – зазначає він⁹⁵. Вважаємо слушним таке бачення специфіки та значущості аксіологічного підходу до аналізу важливих явищ світу, адже в його інтерпретації йдеться про універсальне філософське бачення сенсу цих методичних процесів, оскільки у своїй аргументації він специфічно поєднує як загальносвітоглядні, так і конкретно-соціальні аспекти. «Закономірності соціальної дійсності, що стали причиною виникнення права, а також предмет правового регулювання тієї чи іншої норми з'ясовуються аксіологією лише у тій мірі, яка необхідна для обґрунтування духовної цінності права як мотиву тих або інших вчинків людини та обґрунтувати це явище з позиції принципів і мети людського існування. Аксіологічний аналіз покликаний дати визначення права і по суті його змісту, який безпосередньо впливає на функціональні та інструментальні властивості окремих правових форм», – зазначав він⁹⁶.

Відзначимо, що розгляд аксіологічного підходу як одного з типів дослідницьких підходів і в загальнометодологічному, і в конкретно-правовому їх вияві детермінується питаннями місця та ролі конкретної особистості як суб'єкта соціального. Можемо стверджувати, що в такий спосіб у спектр аксіологічних питань вводяться важливі антропологічні тенденції, підсилюючи значущість конкретно-особистісної діяльності в суспільстві. Із цього приводу А. Б. Чефранов заявляє: «У дослідженні правових явищ аксіологічний підхід передбачає пошук відповідей на питання про те, яке місце людина відводить праву у ієрархії значимих цінностей, який ціннісний зміст норм

---

⁹⁵ Чефранов А. Б. Проблеми застосування теорії цінностей у правових дослідженнях. С. 332.

⁹⁶ Там само. С. 332.

права, які з цінностей мають займати у системі права пріоритетне становище»⁹⁷.

Вітчизняні правознавці у своїх працях відзначають особливості аксіологічного дослідницького підходу до аналізу важливих соціально значущих проблем в умовах сучасного стану української державності. На думку Х. Бехруза, «аксіологічний підхід дозволяє міркувати про різні типи праворозуміння в рамках різних правових систем у залежності від того, якою є реальна роль права у житті різноманітних суспільств»⁹⁸.

Виявляючи особливості методологічних основ філософсько-правового дослідження формування ціннісних орієнтацій особистості в соціумі, ми повинні зазначити про пріоритетність у цьому ціннісного (аксіологічного) підходу. А. О. Фальковський цілком справедливо трактує аксіологічний підхід у юриспруденції як загальну стратегію дослідження, що визначає розгляд права крізь призму його відповідності певним цінностям, що можуть забезпечуватись правом та його основою⁹⁹. «Розгляд права в межах ціннісного підходу зумовлюється двома найбільш важливими чинниками. По-перше, ціннісний підхід до права має своїм фундаментом певну філософську концепцію цінностей. Від розуміння природи цінностей безпосередньо залежить і визначення ціннісного змісту права. По-друге, саме тип праворозуміння безпосередньо впливає на тлумачення зв'язку між

---

⁹⁷ Там само. С. 331.

⁹⁸ Бехруз Х. Аксіологический подход в структуре сравнительно-правовых исследований. С. 28.

⁹⁹ Фальковський А. О. До визначення поняття аксіологічного дослідницького підходу в методології юриспруденції. С. 63.

цінностями та правом, визнання його цінності для людини та суспільства», – зазначає науковець¹⁰⁰.

Важливим методологічним принципом у виявленні суті права як складного багатофункціонального та полісистемного явища виступає, безумовно, питання самого визначення природи ціннісного в його відношенні до правової системи суспільства. А. О. Фальковський наголошує, що трактування ціннісної природи права ґрунтується на проблемах праворозуміння, з уваги на що виявляється певний дуалізм у праві, як наслідок, неможливо однозначно відповісти на питання про взаємодетермінацію таких явищ, як цінність та право. «Парадигма, зразок, смислова модель як пізнання права, так і його ціннісної оцінки зумовлюються певним типом праворозуміння, – зазначає він. – В силу своєї дуалістичної природи, право може трактуватися, з одного боку, як трансцендентальна цінність, а з іншого – як конкретна цінність – засіб, що стоїть на службі суспільства. Таким чином, цінність права визнається як позитивізм в його соціологічному різновиді, так і з філософської точки зору – в ракурсі визнання його абсолютною цінністю»¹⁰¹.

Наведемо визначення поняття правової цінності, яке подає вітчизняний дослідник П. В. Поліщук. На його думку, правові цінності – це конкретні соціально-правові явища, правові засоби і механізми¹⁰². І далі він конкретизує

---

¹⁰⁰ Там само. С. 63–64.

¹⁰¹ Фальковський А. О. До визначення поняття аксіологічного дослідницького підходу в методології юриспруденції. С. 62.

¹⁰² Поліщук П. В. Аксіологічний вимір діяльності працівників органів внутрішніх справ. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 311–319.

різновиди правових цінностей, звертаючи увагу на інструментальні та інституційні основи цього явища. Цікавий погляд на аксіологічні тенденції у праві представляє вітчизняний дослідник-правознавець А. Кучук, що також розмежовує поняття «правова цінність» та «цінність права»: «У цілому право можна сприймати по-різному, але можна виокремити два основні підходи (в аспекті нашого предмета дослідження): за першим право не визнається явищем культури відповідного народу, а другий визнає право цінністю, розглядаючи його як елемент культури»¹⁰³.

Аналіз ціннісно-правової детермінації, яка пронизує увесь процес правового осягнення суцього, засвідчує наявність певної двозначності, що характеризується своїми дихотомічними проявами. Така ситуація пов'язана з тим, що у межах правової реальності можемо вести мову і про цінність права, і про правові цінності. Ці два поняття існують у єдиному правовому просторі, виявляють аксіологічний вимір правового, водночас не є тотожними. Якщо ми виявляємо методологічну силу правової аксіології в розумінні цінності права, то акцентуємо увагу на значущості правового у виборі тих соціальних явищ, котрі реалізують процес задоволення суспільного суб'єкта станом соціуму. «Можна вести мову не лише про цінність права, але й про правові цінності, – заявляє О. О. Бандура. – До них відносяться особливі правові засоби та юридичні механізми (все те, що називається юридичним інструментарієм), які забезпечують дотримання законів.

---

¹⁰³ Кучук А. Аксіологічний підхід до дослідження правових явищ. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 9. С. 117–118.

Право як засіб регулювання соціальних відносин та як культурне явище становить водночас і соціальну, і особистісну цінність»¹⁰⁴.

Не можна не відзначити у цьому випадку і формування конфліктних ситуацій, що можуть зумовлювати використання гострих, іноді антагоністичного забарвлення методів вирішення конфлікту. За таких умов визначення суті цінності як чогось належного, що повинно виявляти загальнодопустимі шляхи розвитку як соціальних інституцій в цілому, так і конкретної особистості, стає особливо актуальним, а методологічні принципи ціннісного аналізу на рівні формування ціннісних орієнтацій соціальних суб'єктів стають особливо значущими.

Для прикладу, А. О. Фальковський, що досліджує основні проблеми правової аксіології, називає такі основні чинники, що виявляють особливості становлення основ сучасної методології права в її ціннісно-орієнтаційному вимірі: «По-перше, утвердження методологічного плюралізму в сучасній українській юриспруденції обумовило пошуки нових дослідницьких підходів до права і концептуальне переосмислення традиційних. По-друге, в юридичній літературі не спостерігається єдності думок стосовно змістовного наповнення поняття ціннісного (аксіологічного) підходу та залишається відкритим питання про його евристичні можливості в розкритті сутності права. По-третє, уявляється важливим вирішення питання про

---

¹⁰⁴ Бандура О. О. Деякі аспекти взаємного зв'язку цінностей та істини у праві. *Проблеми філософії права*. 2003. Т. I. С. 113.

місце аксіологічного дослідницького підходу в системі методології юриспруденції»¹⁰⁵.

Зазначимо, що проблемам становлення філософсько-правової методології у неklasичному форматі чимало уваги приділяє відомий вітчизняний правознавець Ю. М. Оборотов. Він вважає, що нові умови становлення правової системи, розвиток суспільних відносин та особливі міждержавні відносини, що сформувались у ХХ ст., – усе це неможливо теоретично обґрунтувати з класичних та неокласичних методологічних позицій. «Більше того, найчастіше важко усвідомити й інтерпретувати правові та державні реалії не тільки в рамках використання якого-небудь одного методу, а потрібне сполучення методологічних підходів і навіть об'єднання положень класичної, неklasичної і постмодерністської методології для вирішення виникаючих політичних і правових проблем», – зазначає він¹⁰⁶.

Сучасні правознавці звертають увагу на потребу широкого застосування ціннісного підходу у праві. Саме ця проблематика якнайкраще виявляє сутність правової методології, оскільки фіксує важливі аспекти цінності права як системи регуляції поведінки людини в суспільстві. «У методології сучасної юриспруденції достатньо успішно використовується велика кількість різноманітних дослідницьких підходів. Адже методологічна «площина» юридичної науки є достатньо широкою та в її межах знаходиться місце для будь-якого філософського підходу,

---

¹⁰⁵ Фальковський А. О. До визначення поняття аксіологічного дослідницького підходу в методології юриспруденції. С. 59–60.

¹⁰⁶ Оборотов Ю. М. Філософія права і методологія юриспруденції. С. 41.

що є адекватним проблемі, яка підлягає дослідженню», – стверджує вітчизняний правознавець А. О. Фальковський¹⁰⁷.

У цьому випадку важливим методологічним принципом виступає визнання специфічного поєднання двох ціннісно-правових аспектів – інструментальної та власної цінності права. Вітчизняний правознавець А. Б. Чефранов, на нашу думку, цілком правильно робить висновок, що завдяки наявності права в його позитивному тлумаченні з'явилися надійні та ефективні засоби регуляції поведінкової діяльності людини і суспільства, внаслідок чого «стало можливим застосування права з його властивостями як знаряддя вирішення різноманітних завдань, що стоять перед усіма суб'єктами правовідносин – державою, громадськими об'єднаннями, церквою, громадянами»¹⁰⁸.

Інструментальну цінність права в одному зі своїх досліджень аналізує Х. Безрух. У нього вона фіксує ціннісний сенс права як регулятора, котрий за допомогою специфічних інструментів, що виявляються у специфічних формах нормативності та свідчать про певний стан розвитку правотворчості соціуму, відображає специфічний характер процесуального забезпечення цінності права. «Чим вище інструментальна цінність

---

¹⁰⁷ Фальковський А. О. До визначення поняття аксіологічного дослідницького підходу в методології юриспруденції. С. 61.

¹⁰⁸ Чефранов А. Б. Проблеми застосування теорії цінностей у правових дослідженнях. С. 330.

права, тим у більшій мірі обсяг відповідає вимогам життя», – зазначає він¹⁰⁹.

Іншу складову цінності права А. Б. Чефранов тлумачить як таку, що фіксує принципів для людини і суспільства цінності та відображає базові правові пріоритети, стан розвитку яких напряду свідчить про рівень розвитку конкретно взятого соціуму. «Власну цінність права можна визначити як вираження та уособлення свободи та активності людей на основі упорядкованих відносин і у відповідності з справедливістю, необхідністю узгодження волі та інтересів різних верств населення, соціальних груп та окремих індивідів», – заявляє А. Б. Чефранов¹¹⁰. Слід зазначити, що тлумачення власної цінності права свого часу дав вітчизняний філософ права О. О. Бандура, визначення якого можна вважати важливим елементом філософсько-правової методології, що застосовується під час аналізу аксіологічних проблем. «Власна цінність права виявляється в тому, що називається правовими засадами або духом права, на які повинні налаштовуватись як громадяни, так і установи й організації», – читаємо в одній із праць вченого. – Формулювання правових засад є однією з найважливіших засад філософії права та юридичної науки»¹¹¹. На основі вищенаведеного можна зробити висновок, що філософсько-правове визначення власної цінності права слід формулювати на основі поєднання суто

---

¹⁰⁹ Бехруз Х. Аксіологический подход в структуре сравнительно-правовых исследований. С. 27.

¹¹⁰ Чефранов А. Б. Проблемы застосування теорії цінностей у правових дослідженнях. С. 331.

¹¹¹ Бандура О. О. Деякі аспекти взаємного зв'язку цінностей та істини у праві. С. 113.

правового (наявність упорядкованих відносин) та філософсько-світоглядного (дух права) начал, що розкриває сутність змісту права. Такий підхід, з методологічного погляду, дає можливість досліднику проблем формування ціннісних орієнтацій не тільки визначити їхні сутнісні характеристики, а й особливості тих детермінант, що впливають на це явище і в соціальному, і в духовно-особистісному його вимірі.

На подібні висновки натрапляємо і в роботах вітчизняного правознавця Х. Безруха, який під власною цінністю права розуміє здатність за «допомогою права відстоювати свободи та права»¹¹². Своє тлумачення власної цінності права він доповнює визначенням внутрішньої структури власної цінності права, котру поділяє на соціальну та особистісну. Першу розглядає як ту, що визначається спроможністю права вирішувати проблеми, які виникають у суспільстві, за допомогою правових засобів, спрямованих на забезпечення соціальної стабільності, а другу – як вияв права, джерело свободи особистості, яка включена у певну соціальну спільність¹¹³.

На основі вищенаведеного можна зробити висновок, що ці теоретичні положення варто розглядати як важливі для визначення методологічних основ дослідження процесів формування ціннісних орієнтацій соціалізованих суб'єктів, зокрема і військовослужбовців. Цю ж аргументацію підсилює своїми думками й А. О. Фальковський, який визначає детермінантні та діалектично-спрямовуючі характеристики такої

---

¹¹² Бєхруз Х. Аксиологический подход в структуре сравнительно-правовых исследований. С. 27.

¹¹³ Там само. С. 27.

методологічної позиції стосовно ролі права в його ціннісному вимірі. «Зміст питання про можливість визнання свободи, рівності та справедливості універсальними правовими цінностями має велике значення для методології сучасної юриспруденції, – зазначає він. – Відповідь на нього детермінує загальну спрямованість дослідження. Якщо існують загальні для всіх правові цінності, тоді плідним може бути пошук універсального в праві. Водночас заперечення можливості виділення спільних для всіх соціокультурних систем правових цінностей передбачає акцентуацію на особливе в праві»¹¹⁴.

Обґрунтування цих висновків дослідників проблем юридичної аксіології підтримує і М. В. Серебро, який так оцінює спробу усистематизувати аналіз правових цінностей у рамках класифікаційного їх виміру: «Класифікаційним критерієм тут виступає саме сфера людської діяльності, яка завжди породжує свої предметні та суб'єктні цінності. Така класифікація не належить до числа фундаментальних, але частіше, іноді навіть мимовільне її використання говорить про її непряме визнання»¹¹⁵.

Можемо також констатувати і той факт, що роз'єднуюче начало, що спричиняє певні методологічні труднощі пізнання сутності аксіологічного виміру права, полягає в наявності і відмінних підходів до вирішення ціннісно-орієнтаційних проблем у суспільстві, і різноманітних категорій, якими оперує правова аксіологія. На це звертає увагу, зокрема, вітчизняний правознавець М. В. Серебро, котрий наводить взаємовідмінні змісти

---

¹¹⁴ Фальковський А. О. До визначення поняття аксіологічного дослідницького підходу в методології юриспруденції. С. 63.

¹¹⁵ Серебро М. В. Цінності в юридичній аксіології. С. 71.

використання категорії цінності, до яких відносить, по-перше, універсальні цінності світоглядного та етичного характеру (справедливість, свободу, рівність тощо), по-друге, державу і право як самодостатні цінності, окремі юридичні цінності (правову норму, принципи права, конституцію тощо)¹¹⁶. Не можна не погодитися із цим вченим у тому, що ця методологічно-понятійна невизначеність не тільки формує певні труднощі в розкритті аксіологічної природи права, але й вже сама собою становить певну підставу до подальших досліджень у рамках цієї проблематики.

Отже, можемо стверджувати, що філософсько-методологічне обґрунтування дослідження становлення ціннісних орієнтирів військовослужбовців ґрунтується на основі тих важливих принципів, способів та підходів, котрі вироблені впродовж тривалого часу світовою філософською та правовою думкою, а також на тих важливих постулатах і висновках спільноти теоретиків і практиків, що зуміла на основі багатоманітності свого прояву зберегти загальнозначущі характеристики сучасної правової парадигми.

Відтак, можемо підсумувати результати дослідження у першому розділі. Оже ж. Монографічні дослідження, дисертації, наукові статті, матеріали конференцій, у яких відображено проблеми становлення ціннісного універсуму особи, можна усистематизувати за певними принципами, що може свідчити про перспективність подальших досліджень ціннісних основ світогляду військовослужбовців. Важливим аспектом наукових

---

¹¹⁶ Там само. С. 76.

досліджень виступають визначення методологічних принципів та засад вивчення аксіологічної проблематики з позицій сучасних досягнень філософської та правової науки.

Правові аспекти становлення універсуму особистості військовослужбовця досліджено недостатньо, а здебільшого це стосується правового забезпечення виконання функціональних обов'язків, правового виховання та правової освіти цієї складової соціуму.

Значна частина наукового доробку вітчизняних вчених – психологів, які розглядають важливі світоглядно-формуючі процеси, стосується ціннісно-орієнтаційних аспектів, у них визначається пріоритетність психологічного підходу до визначення особливостей ціннісних позицій та установок, що домінують у суспільстві та визначають ціннісні орієнтири і домінанти конкретно взятої особистості, враховуючи і військовослужбовців. Привертають увагу роботи, у яких психологічний підхід до аналізу проблем становлення особистості військовослужбовця реалізується у тісній прив'язці до питань участі представників Збройних Сил України у складі миротворчих контингентів та в умовах ведення гібридної війни Російської Федерації проти України.

Праксеологічний підхід до вивчення проблем становлення особистості військовослужбовця у його ціннісно-орієнтаційному вияві представляє низка робіт та досліджень філософів, правознавців і політологів, які порушують важливі питання процесу формування тих характеристик, котрі властиві військовослужбовцям під час виконання специфічних завдань.

При визначенні особливостей формування ціннісних орієнтацій особистості варто звернути увагу на той напрям аксіології, у якому посилюється або абсолютизується значення соціального чинника при визначенні сутності, особливостей та місця цінностей для людини. Аксіологічний соціологізм, що відповідає основним положенням такого підходу, представлений різними теоріями, суть яких полягає у відображенні особливостей та ступеня детермінації ціннісних орієнтацій соціальними акторами.

Один з варіантів соціологічного напрямку в аксіології полягає у ствердженні цінностей як неодмінного продукту соціального, а також тлумаченні їх як невід'ємного явища, характерного для суспільного розвитку. У визначенні методологічних принципів дослідження процесів становлення ціннісного універсуму військовослужбовців важливе місце займають концепції аксіологічного соціологізму, що трактують цінності як породження індивідуальної свідомості соціалізованої особистості.

У сучасній філософсько-правовій науці актуалізується питання про основні підходи до вирішення важливих світоглядних та правових проблем розвитку суспільства, вирішальне значення тут надається виробленню основного концептуального підходу до права як соціального явища.

Аксіологічний підхід як тип дослідницьких підходів у загальнометодологічному і конкретно-правовому вияві детермінується питаннями місця та ролі конкретної особистості як суб'єкта соціального. Можемо стверджувати, що в такий спосіб у спектр аксіологічних питань вводяться важливі антропологічні тенденції, підсилюючи значущість конкретно-особистісної діяльності в суспільстві.

Важливим методологічним принципом у виявленні суті права як складного багатофункціонального та полісистемного явища виступає визначення природи ціннісного в його відношенні до правової системи суспільства.

Аналіз ціннісно-правової детермінації засвідчує наявність двозначності, що характеризується дихотомічними проявами. Така ситуація пов'язана з тим, що в межах правової реальності можемо вести мову і про цінність права, і про правові цінності. Ці два поняття існують в єдиному правовому просторі, виявляють аксіологічний вимір правового, водночас не є тотожними.

РОЗДІЛ 2

БУТТЄВІСНІ ЗАСАДИ СТАНОВЛЕННЯ

ЦІННІСНОГО УНІВЕРСУМУ

ОСОБИСТОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ

2.1 Онтологічні складові аксіоматики особистості військовослужбовця у рамках становлення громадянського суспільства та правової держави

Важливим аспектом формування ціннісного універсуму військовослужбовців України виступає їх участь у міжнародних миротворчих місіях та операціях. Зазначимо, що сучасна миротворчість зумовлена низкою політичних, соціально-економічних та світоглядно-ідеологічних чинників. До них варто зарахувати загострення політичного протистояння, спричинене посиленням загрози міжнародного тероризму на зламі ХХ–ХХІ ст., спроби загострити міждержавні суперечності в економічній сфері за право контролю за сировинними запасами, цивілізаційне протистояння, що визначається бажанням радикально налаштованих кіл використати релігійний чинник для досягнення своїх геополітичних цілей.

Для визначення сутності сучасних міжнародних миротворчих процесів та значення участі в них українських військовослужбовців важливо розкрити зміст самого поняття «миротворчість». Слушною вважаємо позицію співробітників Міжнародного центру перспективних досліджень, які 2016 р. Провели відповідне дослідження: «Термін миротворчість, який зазвичай включає в себе невоєнні засоби досягнення миру, часто використовують для характеристики будь-якої діяльності, спрямованої на

зупинення конфлікту і відновлення миру»¹¹⁷. Цим поняттям послуговується у своїх міжнародно-правових дослідженнях вітчизняний правознавець С. Ф. Здоровко, особливо в контексті проблем миротворчої діяльності Організації Об'єднаних Націй, стверджуючи, що «одним із найважливіших напрямів багатофункціональної діяльності ООН стала міжнародна миротворчість (в широкому сенсі), яка проявилась у ході еволюції у самих різних формах (підтримання миру, спонукання до миру, миробудівництво та інше)»¹¹⁸. Вітчизняна дослідниця І. В. Патлашинська трактує миротворчість як складову частину миротворчих процесів, пов'язуючи цей термін з таким явищем міжнародних відносин, як гуманітарні операції, і в такий спосіб ускладнює визначення самого поняття миротворчості: «Вважаємо, що гуманітарні операції – це насамперед складова миротворчих процесів, для інтерпретації яких застосовують велику кількість термінів: (1) миротворчість, (2) миротворча діяльність, (3) діяльність (місія) з підтримки миру, (4) миротворчі операції, (5) миротворчі місії, (6) миробудівництво, (7) превентивні дії (акції) зі збереження миру, (8) операції зі встановлення миру, (9) операції з підтримки миру, (10) операції з примусу до миру, (11) операції з постконфліктної побудови миру, (12) гуманітарні акції, (13) гуманітарні інтервенції, (14) поліцейські операції на території інших держав

---

¹¹⁷ Міжнародна миротворчість та війна на Сході України: чи є точки дотику? Превентивна дипломатія, миротворчість, підтримка миру та миробудівництво у врегулюванні українського конфлікту. Київ: Міжнародний центр перспективних досліджень, 2016. С. 15.

¹¹⁸ Здоровко С. Ф. Застосування міжнародних збройних сил ООН у миротворчих операціях. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2016. С. 181.

тощо»¹¹⁹. Подібна невизначеність політико-правової термінології відзначається і в праці Міжнародного центру перспективних досліджень: «Іноді під миротворчістю розуміють лише розміщення військового контингенту ООН, «голубих шоломів» для розведення сторін конфлікту, дехто плутає миротворчість з військовими операціями з примусу до миру. Термінологічна плутанина в результаті призводить до того, що навіть офіційні особи, використовуючи в ході переговорів однакові терміни, ведуть мову абсолютно про різні речі»¹²⁰.

Тлумачення поняття миротворчості в тісному зв'язку із практикою функціонування ООН та Ради Безпеки ООН наведено в зазначеній вище роботі Міжнародного центру перспективних досліджень, у якій миротворчість пов'язана із примусом до миру: «Миротворчість та примус до миру є двома різними формами зупинки конфлікту на етапі його найбільшого загострення. Миротворчість – це дії, направлені на те, щоб схилити ворогуючі сторони до угоди, головним чином за допомогою таких мирних засобів, які передбачені в Розділі VI Статуту ООН»¹²¹. І далі таке роз'яснення: «Миротворчість може включати мирні, тимчасові та примусові заходи. Ст. 33 Статуту ООН... містить наступні мирні засоби врегулювання спорів – переговори, обстеження, посередництво, примирення,

---

¹¹⁹ Патлашинська І. В. Специфіка міжнародних гуманітарних операцій. *Грані*. 2016. № 8. С. 126.

¹²⁰ Міжнародна миротворчість та війна на Сході України: чи є точки дотику? Превентивна дипломатія, миротворчість, підтримка миру та миробудівництво у врегулюванні українського конфлікту. С. 15–16.

¹²¹ Міжнародна миротворчість та війна на Сході України: чи є точки дотику? Превентивна дипломатія, миротворчість, підтримка миру та миробудівництво у врегулюванні українського конфлікту. С. 18.

арбітраж, судовий розгляд, звертання до регіональних організацій та інші засоби на власний вибір. Якщо такі засоби не призвели до розв'язання конфлікту, тоді Рада Безпеки ООН втручається в дану ситуацію та вживає заходів у відповідності до своєї компетенції, що визначена, зокрема, у Розділі VII Статуту, у тому числі шляхом примусу до миру»¹²².

Варто погодитися з думкою вітчизняного дослідника проблем сучасної миротворчості І. М. Коропатніка, що «система міжнародних відносин дедалі більше стає безпекоцентричною – чинники глобальної та регіональної безпеки й стабільності стають чи не найвизначальнішими у формуванні нового світового ладу»¹²³.

Протистояння таким загрозам стає можливим лише на основі активного міжнародного співробітництва, зокрема й на шляху здійснення активної миротворчої діяльності, однією із форм якої виступають миротворчі операції, під якими слід розуміти колективні дії політичного та воєнного характеру, що здійснюються після виникнення конфлікту та спрямовані на його припинення. Зважаючи на це, можемо говорити про включення у це коло дій посередницького спрямування, які охоплюють прагнення примирити конфліктні сторони шляхом перемовин, а в низці випадків і застосуванням засобів дипломатичної ізоляції та санкцій стосовно однієї із конфліктних сторін. Варто наголосити, що переважна більшість дослідників цього явища актуалізують роль силового компонента, у якому вирішальне місце відведено збройним силам, що

---

¹²² Там само. С. 18.

¹²³ Коропатнік І. М. До питання миротворчого потенціалу України. *Правові новели*. 2014. № 2. С. 71.

«виявилися найбільш мобільним засобом вирішення питання щодо радикальної зміни середовища, в якому могли вільно формуватися терористичні структури»¹²⁴.

Саме тому участь у міжнародній миротворчій діяльності потрібно розглядати як важливу складову частину зовнішньої політики держави, адже в умовах глобалізації світового розвитку поява нових видів загроз безпеці та миру, особливо активізації діяльності терористичних організацій, проявів сепаратизму, національного та релігійного екстремізму, потребує активної протидії на міжнародному рівні. Відзначаючи місце у цих процесах Збройних Сил України, дослідник проблем розгортання сучасних миротворчих процесів О. О. Котелянець досить правильно відзначає єдність їхніх військових та політичних аспектів: «Участь українських військових у міжнародній миротворчій діяльності поєднує два взаємопов'язаних і дуже важливих процеси: реформування ЗСУ та вирішення військових проблем європейської інтеграції. Успішне реформування армії зумовлює якість та ефективність участі у миротворчій діяльності. Водночас ця участь стимулює розвиток Збройних Сил України та сприяє досягненню ними відповідності сучасним вимогам, спроможності діяти спільно з підрозділами інших держав при виконанні завдань, що відповідають інтересам національної безпеки та міжнародним зобов'язанням України»¹²⁵. До основних завдань та пріоритетів Збройних Сил України у сучасній

---

¹²⁴ Коропатнік І. М. До питання миротворчого потенціалу України. С. 71.

¹²⁵ Котелянець О. О. Актуальні питання розвитку міжнародної миротворчої діяльності України. *Стратегічні пріоритети*. 2012. № 2. С. 186.

міжнародній миротворчості вітчизняний дослідник О. В. Гуляк відносить активну участь у міжнародних миротворчих операціях ООН, НАТО, ОБСЄ, здійснення аналізу додаткових можливостей і шляхів поширення такої участі; спрямування роботи всіх органів військового управління на формування, підготовку, відправлення миротворчих контингентів Збройних Сил України до складу Місій і створення відповідних умов якісного виконання ними завдань за призначенням, збереження життя та здоров'я українських миротворців; розвиток співробітництва з НАТО та державами-партнерами з питань миротворчої діяльності¹²⁶.

На нашу думку, такий підхід до визначення особливостей миротворчості в сучасних умовах дає нам змогу зробити висновок про природу цього явища, що формує особливі цінності військовослужбовців, які долучені до нього, особливо в напрямку визначення пріоритетності вирішення проблем міжнародного співробітництва представників світової цивілізації у справі її консолідації на демократичних засадах.

Цю позицію підтримує у своїх дослідженнях і І. М. Коропатнік, який фахово аналізує проблеми вирішення міжнародних конфліктів в умовах наростання терористичних загроз світовій цивілізації: «Загалом нова парадигма оборонної політики, що формується в реаліях сучасного світу, спрямована на створення ефективних механізмів безпеки, орієнтованих на протидію асиметричним загрозам. Вона не тільки пов'язана із

---

¹²⁶ Гуляк О. В. Юридичний аспект застосування загальновійськових підрозділів під час миротворчої діяльності. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2014. № 4. С. 193.

збільшенням у міжнародній політиці ролі сили, але й потребує глибшої кооперації та ширшого співробітництва між військово-політичними структурами цивілізованих країн, запровадження нових механізмів взаємодії, зокрема шляхом створення більш гнучких альянсів та коаліцій»¹²⁷.

Вітчизняний дослідник проблем новітнього українського військового будівництва О. В. Гуляк зазначає, що застосування підрозділів Збройних Сил за межами України можна класифікувати за такими видами:

- у складі миротворчих місій ООН;
- у складі колективних сил з підтримки миру СНД, НАТО, ОБСЄ;
- самостійно при наданні допомоги за міждержавними договорами;
- проведення багатонаціональних навчань у складі сил швидкого реагування НАТО¹²⁸.

Така класифікація дає можливість виділити особливості основних інституціональних суб'єктів миротворчих процесів (ООН, НАТО, ОБСЄ), виявити основні характерні ознаки різноманітних за завданнями та ступенем складності миротворчі місії, врешті-решт, вирізнити характерні ознаки впливу цих процесів на становлення ціннісного універсуму українського військовослужбовця.

Не можна не відзначити і того, що на успішне виконання українськими військовослужбовцями завдань в рамках проведення міжнародних миротворчих операцій впливають і об'єктивні, і суб'єктивні чинники. До перших, як

---

¹²⁷ Коропатнік І. М. До питання миротворчого потенціалу України. С. 71.

¹²⁸ Гуляк О. В. Юридичний аспект застосування загальновійськових підрозділів під час миротворчої діяльності. С. 194.

зазначалось вище, варто віднести дії міжнародних інституцій (ООН та ОБСЄ) та вітчизняних політико-правових інститутів (Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів, РНБО), котрі здійснюють правове обґрунтування застосування українських військовослужбовців у подібних заходах.

Правова база ООН для проведення міжнародних миротворчих операцій охоплює чимало правових елементів: а) правові питання проведення миротворчих операцій, визначених Статутом ООН; б) правові питання, що впливають із Мандату конкретної миротворчої операції щодо правомірності, згоди, використання сили тощо; в) правові питання, що виходять з норм міжнародного права (міжнародне гуманітарне право, міжнародні конвенції, право збройних конфліктів); г) Декларація про права людини; д) специфічні правові документи: (1) Угода про статус збройних сил; (2) Угода про статус дій (місії); (3) Конвенція про привілеї та імунітети ООН 1946 р.; (4) бюлетень Генерального секретаря ООН «Щодо застосування міжнародного гуманітарного права для Сил ООН з підтримки миру» 1999 р.; (5) Конвенція ООН щодо безпеки персоналу ООН та пов'язаного з нею персоналу 1994 р.; (6) меморандуми про взаєморозуміння між урядами країн-контрибуторів та ООН щодо надання ресурсів до миротворчої місії ООН; (7) технічні угоди між міністерствами оборони країн-контрибуторів та міжнародними організаціями. Персонал ООН, який залучається до операцій з підтримання миру, має правовий захист, передбачений такими нормативно-правовими актами: 1) Конвенція ООН щодо безпеки персоналу ООН та пов'язаного з нею персоналом 1994 р.; 2) Конвенція про

привілеї та імунітети ООН (1946); 3) Право збройних конфліктів (для операцій з примушення до миру, згідно з главою VII Статуту ООН)¹²⁹.

«Ефективність дотримання норм і принципів міжнародного права залежить від того, наскільки ці питання забезпечені механізмами правового регулювання, серед яких важливе місце посідають питання юридичної відповідальності, – зазначено в авторефераті дисертаційного дослідження О. М. Мельника. – Виняткова важливість проблеми відповідальності як у міжнародному, так і в національному праві зумовлена передусім активною участю ООН, відповідних регіональних організацій, і перш за все НАТО, ЄС, ОБСЄ, а також окремих держав у вирішенні актуальних питань міжнародної безпеки, боротьби із міжнародними злочинами, у тому числі серйозними порушеннями МГП або права збройних конфліктів»¹³⁰.

Зауважмо, що питання миротворчості були відображені у Статуті ООН, зокрема в розділі VII «Дії щодо загрози миру, порушень миру та актів агресії». Наприклад, у ст. 48 зазначено: «1. Дії, які потрібні для виконання рішень Ради Безпеки з метою підтримки міжнародного миру й безпеки, вживаються всіма Членами Організації або деякими з них, залежно від того, як це визначить Рада Безпеки. 2. Такі рішення виконуються Членами Організації

---

¹²⁹ Дронговський О. С. Правове регулювання участі Збройних Сил України в міжнародних операціях з підтримання миру та безпеки. *Юридична наука*. 2013. № 5. С. 90–91.

¹³⁰ Мельник О. М. Державне регулювання діяльності українських миротворчих контингентів: генезис та тенденції розвитку: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.01 / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Київ, 2006. С. 14.

безпосередньо, а також шляхом їхніх дій у відповідних міжнародних установах, членами яких вони є», а у ст. 49 сказано, що «члени Організації повинні об'єднуватися для надання взаємної допомоги в проведенні заходів, рішення про які ухвалене Радою Безпеки»¹³¹.

Проте з часу прийняття цього документа минуло чимало часу, а реалії сьогодення диктують потребу удосконалення механізму правового регулювання цих важливих міжнародних проблем. Саме тому можна погодитися з дослідником проблем сучасної миротворчості О. Є. Болговим, який зазначає, що «підвищення ефективності механізму ООН є необхідною умовою забезпечення міжнародного миру та безпеки і його створення, а його функціонування повинно спиратися на доповнення до Статуту ООН щодо інституціоналізації нових реалій міжнародних відносин та розробки загальних принципів діяльності ООН в окремих сферах, які не врегульовані Статутом Організації»¹³².

Важливим документом, що регулює участь військових контингентів у миротворчих операціях, є Кодекс поведінки стосовно військово-політичних аспектів безпеки країн ОБСЄ, що був прийнятий на 91-му пленарному засіданні Спеціального комітету Форуму НБСЄ з питань співробітництва в галузі безпеки в Будапешті 3 грудня

---

¹³¹ Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду: міжнар. док. від 26.06.1945 (у ред. від 06.09.2005). *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010 (дата звернення: 22.04.2020).

¹³² Болгов О. Є. Нормативне закріплення статусу сучасних операцій ООН з підтримки миру. *Альманах міжнародного права*. 2014. Вип. 5. С. 98.

1994 р. Основні положення Кодексу розкривають суттєві характеристики миротворчих процесів як таких, котрі не тільки врегульовують конфлікти, але й формують особливі стандарти відносин між державами на основі визнання пріоритетності тих цінностей, які сповідує демократичне суспільство. На нашу думку, варті уваги такі з них:

– держави-учасниці зобов'язуються співпрацювати, зокрема шляхом створення здорових економічних й екологічних умов, аби протидіяти зростанню напруженості, здатної призвести до конфлікту. До джерел такої напруженості належать порушення прав людини й основоположних свобод, а також інших зобов'язань у сфері людського виміру; миру і безпеці також загрожують прояви агресивного націоналізму, расизму, шовінізму, ксенофобії й антисемітизму;

– у разі збройного конфлікту вони намагатимуться сприяти реальному припиненню військових дій та створити умови, сприятливі для політичного врегулювання конфлікту. Вони співпрацюватимуть у наданні підтримки акціям гуманітарної допомоги, спрямованим на полегшення страждань цивільного населення, враховуючи сприяння пересуванню персоналу і ресурсів, виділених для цих цілей;

– кожна держава-учасниця ознайомлюватиме особовий склад своїх збройних сил з положеннями міжнародного гуманітарного права, міжнародними гуманітарними правилами, нормами й зобов'язаннями, що стосуються збройних конфліктів, і забезпечуватиме його обізнаність про індивідуальну відповідальність за свої дії

згідно з національним законодавством і міжнародним правом¹³³.

Дослідники питань правового регулювання діяльності Збройних Сил України В. О. Шамрай та І. М. Куропатник стверджують, що існує більш ніж 65 нормативно-правових документів, основу яких становить серія законів України, котрі стосуються вирішення важливих оборонних та безпекових питань, що актуалізуються перед українською державою на шляху до демократії та загального добробуту¹³⁴. Саме тому варто погодитися з думкою, що «однією із необхідних умов легітимного залучення збройних сил до проведення міжнародних миротворчих операцій є наявність національного законодавства, що здатне здійснювати юридичне супроводження проведення цих операцій на всіх етапах та його відповідність міжнародним нормам права»¹³⁵.

Уже в Законі України «Про Збройні Сили України» від 6 грудня 1991 р. були вказані важливі питання здійснення українськими військовослужбовцями дій, спрямованих на захист миру й безпеки в рамках розвитку міжнародних відносин у світі, що характеризуються наростанням загроз світовій цивілізації. Так, ст. 1 цього Закону закріплює за Збройними Силами України такі з них: а) боротьба з тероризмом і піратством; б) надання військової допомоги

---

¹³³ Кодекс поведінки стосовно військово-політичних аспектів безпеки ОБСЄ від 03.12.1994. URL: <http://www.osce.org/uk/node/253046?download=true> (дата звернення: 22.04.2020).

¹³⁴ Шамрай В. О., Куропатник І. М. Участь Збройних сил України в міжнародних миротворчих операціях. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2004. № 4. С. 238.

¹³⁵ Там само. С. 236.

іншим державам; в) участь у міжнародному військовому співробітництві, міжнародних антитерористичних, антипіратських та інших міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки на підставі міжнародних договорів України та в порядку і на умовах, визначених законодавством України¹³⁶.

Правове регулювання участі українських військовослужбовців здійснює Закон України «Про участь України в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки» від 23 квітня 1999 р.

Стаття 1 цього Закону визначає міжнародні операції з підтримання миру і безпеки як «міжнародні дії або заходи, спрямовані на виконання миротворчих чи гуманітарних завдань, які здійснюються за рішеннями Ради Безпеки ООН відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй, ОБСЄ, інших міжнародних організацій, які несуть відповідальність у сфері підтримання міжнародного миру і безпеки, а також як дії і заходи багатонаціональних сил, багатонаціональних військових формувань високої готовності, які проводяться під загальним контролем Ради Безпеки ООН»¹³⁷.

Серед положень ст. 1 Закону, що розкривають мету участі Збройних Сил України в операціях з підтримання

---

¹³⁶ Про Збройні Сили України: Закон України від 06.12.1991 № 1934-XII (в ред. від 04.11.2018). *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1934-12> (дата звернення: 22.04.2020).

¹³⁷ Про участь України в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки: Закон України від 23.04.1999 № 613-XIV (в ред. від 28.12.2015). *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/613-14> (дата звернення: 22.04.2020).

миру та безпеки, слід виділити ті, які можна розглядати як такі, що стосуються процесу формування та подальшого розвитку ціннісного універсуму військовослужбовців. Так, наприклад, «врегулювання або створення умов для регулювання міждержавних, а також внутрішніх конфліктів», участь у якому беруть українські військовослужбовці, сприяє виробленню в них патріотичних почуттів, гордості за приналежність до держави, котрій міжнародні інституції (ООН, ОБСЄ) довіряють брати участь у важливих міжнародних та міждержавних процесах сучасного світу. Залучення до «ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру» формують відчуття потреби внеску в розвиток сучасної цивілізації на засадах запобігання чинникам негативного впливу на майбутнє Землі¹³⁸.

Важливим фактором становлення ціннісних орієнтацій військовослужбовців виступає їх участь у «боротьбі з міжнародним тероризмом і піратством», що в свою чергу підкреслює приналежність до важливих світових процесів протистояння діям радикальних антигуманних сил, що прагнуть привести до трагічних наслідків існування світової цивілізації. Надання «гуманітарної допомоги населенню, яке постраждало внаслідок міждержавних або внутрішніх конфліктів», у рамках миротворчих дій українських військовослужбовців, сприяє розвитку тих їхніх морально-етичних принципів та ідеалів, які відображають необхідність

---

¹³⁸ Про участь України в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки: Закон України від 23.04.1999 № 613-XIV (в ред. від 28.12.2015). База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/613-14> (дата звернення: 22.04.2020).

надання підтримки і допомоги тим, хто її потребує, керуючись засадами гуманізму. Важливо зазначити, що законодавче визначення «виконання поліцейських функцій із забезпечення безпеки і додержання прав людини» як мети миротворчих дій Збройних Сил України сприяє тлумаченню місії із захисту прав людини і на національній, і на міжнародній основі, що своєю чергою формує підстави правової культури учасників операцій з підтримання миру і безпеки¹³⁹.

Варто зазначити, що важливим правовим документом, який регулює участь українських військовослужбовців у сучасній міжнародній миротворчості, була та Воєнна доктрина України, що діяла у 2004–2015 рр. відповідно до Указу Президента України від 15 червня 2004 р. № 648. У III розділі цієї Воєнної доктрини «Запобігання виникненню воєнних конфліктів» серед основних шляхів запобігання виникненню воєнних конфліктів відзначено, зокрема, такі:

- підвищення ролі та авторитету України на міжнародній арені;
- участь у міжнародних політичних, безпекових, економічних, культурних та інших організаціях, діяльність яких не суперечить нормам міжнародного права і законодавству України;
- активне сприяння розвитку сучасних систем колективної безпеки;
- юридично-правове оформлення міжнародних гарантій, наданих Україні у зв'язку з її відмовою від ядерної зброї;

---

¹³⁹ Там само.

– зміцнення позитивного іміджу України на міжнародній арені шляхом активізації інформаційно-роз'яснювальної роботи з питань воєнної політики держави;

– дотримання міжнародних зобов'язань у сфері здійснення контролю над озброєннями;

– участь у міжнародних операціях, пов'язаних з урегулюванням криз, в антитерористичній й антипіратській діяльності відповідно до норм міжнародного права та законодавства України;

– надання гуманітарної допомоги державам, які цього потребують, у визначеному міжнародними нормами порядку¹⁴⁰.

Враховуючи сучасні реалії анексії Криму та збройної агресії Російської Федерації, Воєнна доктрина України була докорінно змінена, проте питання участі українських військовослужбовців у міжнародних операціях у ній залишились та зафіксовані в таких положеннях:

– Збройні Сили України, інші утворені відповідно до законів України військові формування, правоохоронні органи спеціального призначення мають бути також готовими відповідно до рішень Ради Безпеки ООН та міжнародних договорів України, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, до участі в багатонаціональних операціях з підтримання миру і безпеки та гуманітарних операціях під егідою

---

¹⁴⁰ Про участь України в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки: Закон України від 23.04.1999 № 613-XIV (в ред. від 28.12.2015). База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/613-14> (дата звернення: 22.04.2020).

уповноважених на це міжнародних організацій, а також в антитерористичних операціях на території держави та поза її межами, заходах боротьби з піратством, неконтрольованим розповсюдженням зброї масового ураження, реалізації інших завдань, визначених законами України;

– окремим напрямом діяльності сил оборони є підготовка національних (спеціальних) контингентів для забезпечення участі України в організаціях і заходах, пов'язаних з міжнародною колективною безпекою та міжнародним військовим співробітництвом¹⁴¹.

Питання участі українських військовослужбовців у виконанні завдань за межами України регулюються, зокрема, Законом України «Про порядок направлення підрозділів Збройних Сил України до інших держав». Вже у ст. 1 Закону констатовано, що цей військовий контингент перебуває під командуванням особи, яка відповідальна «перед Україною та іншою державою за поведінку своїх підлеглих, які зобов'язані додержуватися внутрішньої дисципліни, норм міжнародного права, і направляється до іншої держави з метою виконання бойових, миротворчих або гуманітарних завдань». Цим самим на законодавчому рівні фіксуються ті завдання, що стоять перед командуванням у контексті розвитку тих цінностей, які властиві українському військовослужбовцю та

---

¹⁴¹ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України: Указ Президента України від 02.09.2015. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/555/2015> (дата звернення: 22.04.2020).

безпосередньо пов'язані з виконанням ним своїх функціональних обов'язків¹⁴².

Закон також регулює особливості надання гарантій соціального захисту, визначає основні принципи встановлення відповідальності посадових осіб, осіб військового та цивільного персоналу підрозділів Збройних Сил України за порушення і Конституції України та законів України, і законів інших держав (ст. 11, 14, 15), що є елементом правого регулювання поведінки учасників підрозділів Збройних Сил України, які направляються до інших держав. На нашу думку, дотримання військовослужбовцями цих норм закону може впливати на їхні ціннісні характеристики, формуючи відповідні настанови щодо визначення пріоритетності виконання тих чи інших функціональних обов'язків.

Важливе значення для розвитку законодавчої основи сучасної української військової миротворчості відіграло затвердження 2009 р. Президентом України Стратегії міжнародної миротворчої діяльності України, в якій до пріоритетних цілей такої діяльності віднесено збереження й розширення активної присутності України в міжнародній діяльності, спрямованій на підтримання миру і безпеки; підвищення міжнародного авторитету України та підтвердження її прагнень до інтеграції в європейський та

---

¹⁴² Про порядок направлення підрозділів Збройних Сил України до інших держав: Закон України від 02.03.2000 № 1518-III (в ред. від 04.11.2018). База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1518-14> (дата звернення: 22.04.20120).

євроатлантичний безпековий простір; забезпечення реалізації національних інтересів¹⁴³.

Варто звернути увагу на те, що у Стратегії відзначались кроки, котрі слід здійснити та які повинні істотно вплинути на стан українського миротворчого військового контингенту у справі формування та функціонування тих ціннісних орієнтацій, що властиві військовослужбовцям і стосуються морально-етичної, військово-політичної, правової та світоглядно-ідеологічної сфер несення військової служби. Зокрема, рекомендувалось «створити систему підготовки цивільних спеціалістів для участі у міжнародних миротворчих операціях; надати пріоритет підготовці миротворчого контингенту та миротворчого персоналу за спеціалізацією, яка має попит в ООН та інших міжнародних організаціях у сфері безпеки; увести в практику підготовки військових підрозділів, які плануються для участі у міжнародних миротворчих операціях у складі миротворчих контингентів, опрацювання питань організації взаємодії з поліцейським і цивільним миротворчим персоналом у ході міжнародних миротворчих операцій з урахуванням їх особливостей та комплексного характеру; внести зміни до організаційно-штатних структур миротворчого контингенту з урахуванням особливостей миротворчих завдань та умов їх виконання; підвищити якість мовної підготовки, вивчення міжнародного гуманітарного права, а також спеціальної підготовки

---

¹⁴³ Про Стратегію міжнародної миротворчої діяльності України: Указ Президента України від 15.06.2009. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435/2009> (дата звернення: 22.04.2020).

миротворців, насамперед з питань, які стосуються особливостей виконання обов'язків у складі багатонаціональних органів управління; приділити першочергову увагу вихованню у миротворців почуття гордості за виконання миротворчої місії від імені України, поваги до міжнародного гуманітарного права, місцевого населення та його суспільних і релігійних традицій; організувати вивчення миротворцями особливостей історії, культури народу та соціально-політичної обстановки держави перебування»¹⁴⁴.

Зазначимо, що визначення стратегічних цілей міжнародної миротворчої діяльності України в подальшому було відображено, зокрема, в розробленому апаратом Ради Національної безпеки і оборони України у 2011 р. Плану реалізації Стратегії міжнародної миротворчої діяльності України на період 2012–2014 рр. Дослідник проблем української миротворчості О. О. Котелянець відзначає такі пріоритетні цілі цього документа, які розкривають його потенціал з погляду використання миротворчої діяльності для формування ціннісного універсуму українського військовослужбовця: «[...] підвищення ефективності функціонування системи управління процесом підготовки та участі України у міжнародних миротворчих операціях; [...] створення системи підготовки цивільних спеціалістів для участі у міжнародних миротворчих місіях; удосконалення

---

¹⁴⁴ Про Стратегію міжнародної миротворчої діяльності України: Указ Президента України від 15.06.2009. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435/2009> (дата звернення: 22.04.2020).

соціально-правового, медичного та психологічного забезпечення учасників миротворчих місій; [...] інформаційне забезпечення та науковий супровід реалізації Стратегії»¹⁴⁵.

Регулює правову сторону участі Збройних Сил України у проведенні міжнародних операцій із підтримання миру й безпеки Наказ Міністра оборони України від 18 січня 2016 р. № 23, який затвердив Інструкцію з підготовки та застосування національних контингентів, національного персоналу в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки. Передусім в Інструкції чітко розмежовано основні фази цього процесу, з огляду на логіку та доцільність проведення відповідних дій, що в межах своєї тривалості охоплює час від прийняття рішення щодо участі національного контингенту в міжнародній операції із підтримання миру і безпеки та до завершення участі в міжнародних операціях, що передбачає узагальнення досвіду такої діяльності військовослужбовців. Характеризуючи цей процес, Інструкція визначає такі етапи: а) підготовку, б) розгортання, в) застосування, г) повернення (відкликання), д) вивчення досвіду участі¹⁴⁶.

Зокрема, в Інструкції до основних функцій органів військового управління з підготовки та застосування національних контингентів, національного персоналу до

---

¹⁴⁵ Котелянець О. О. Актуальні питання розвитку міжнародної миротворчої діяльності України. С. 187–188.

¹⁴⁶ Про затвердження Інструкції з підготовки та застосування національних контингентів, національного персоналу в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки: Наказ Міністра оборони України від 18.01.2016 № 23. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0206-16> (дата звернення: 22.04.2020).

участі в міжнародних операціях зараховано оцінку та аналіз нормативно-правових актів, що стосуються участі національних контингентів, національного персоналу. Це свідчить про роботу із формування тих ціннісних орієнтацій військовослужбовців, котрі відображають їхній правовий універсум, що визначається особливим типом правової культури, яка відображає специфічні характеристики діяльності з виконання функціональних обов'язків в умовах участі в міжнародних миротворчих операціях.

На стадії підготовки національного контингенту до участі військовослужбовців у міжнародних операціях Інструкція передбачає також опрацювання відповідних двосторонніх або багатосторонніх міжнародних договорів, які визначають умови такої участі. Це, на нашу думку, також сприяє становленню правової культури військовослужбовця, особливо щодо основних принципів та засад міжнародного права, сприяє кращій політико-правовій поінформованості учасників контингенту.

«Метою підготовки національних контингентів, національного персоналу до участі в міжнародних операціях є досягнення ними здатності здійснити переміщення до району операції, виконання визначених у рамках операції завдань, забезпечення життєдіяльності в специфічних умовах, запобігання загибелі, пораненням та втраті здоров'я військовослужбовців, проведення ротацій та повернення з району операції», – зазначається в Інструкції. Звісно, що досягнути цього можливо лише за умов належного розвитку ціннісного універсуму військовослужбовців, коли їхня індивідуальна, бойова та воєнно-ідеологічна підготовка спрямовується на майбутнє

успішне виконання завдань участі в процесах сучасної міжнародної миротворчості¹⁴⁷.

Вищенаведене свідчить про те, що в нашій державі розроблена нормативно-правова база, що регулює участь Збройних Сил України у міжнародних операціях з підтримки миру і безпеки та дає змогу забезпечити подальший розвиток ціннісного універсуму українських військовослужбовців за посередництвом їх участі у процесах розвитку сучасної міжнародної миротворчості. Проте варто погодитись з думкою низки дослідників військово-політичних та військово-правових проблем, що ці результати не можуть вповні задовольняти сучасні потреби розвитку української армії. Так, наприклад, В. А. Лисак цілком правомірно констатує відсутність повної правової регламентації, звертаючи увагу на те, що «нові реалії миротворчої діяльності, пов'язані зі зміною стихії збройного насильства, вимагають нових законодавчих ініціатив як на міжнародному, так і національному рівні»¹⁴⁸.

Зауважмо, що ще на початку 2000-х років вітчизняні дослідники проблем ролі українських військовослужбовців у процесах сучасної миротворчості В. О. Шамрай та І. М. Коропатнік висловлювали свої думки щодо наявного

---

¹⁴⁷ Про затвердження Інструкції з підготовки та застосування національних контингентів, національного персоналу в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки: Наказ Міністра оборони України від 18.01.2016 № 23. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0206-16> (дата звернення: 22.04.2020).

¹⁴⁸ Лисак А. Я. Відповідальність військовослужбовців під час виконання службових обов'язків за кордоном, в операціях із підтримки миру та безпеки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2015. Вип. 33, т. 2. С. 40.

нормативно-правового забезпечення такого виду діяльності. «Ігнорування цих питань за певних умов може негативно вплинути на безпеку українських миротворчих контингентів та якість виконання ними завдань, а також на подальше розширення участі України у міжнародній миротворчій діяльності, забезпечення національних інтересів нашої держави», – заявляли вони¹⁴⁹. Своєю чергою, висловлюючи власні рекомендації в одній із публікацій, В. О. Шамрай та І. М. Куропатнік акцентують увагу на тих нормативно-правових документах, котрі стосуються питань соціального захисту миротворців, та рекомендують на рівні керівництва Міністерства оборони України вирішити питання про проведення постійного моніторингу нормативно-правової бази або нормативно-правового супроводження такої участі для своєчасного внесення пропозицій та змін у чинне законодавство України з питань миротворчості¹⁵⁰.

Розглядаючи процеси удосконалення нормативно-правового забезпечення підготовки і проведення миротворчих операцій та місій, Г. І. Вісич вважає, що «в нормативно-правових документах, які регламентують таку діяльність, необхідно чітко визначити їх цілі і мандат, які б не припускали неоднозначного тлумачення заходів, що впроваджуються»¹⁵¹.

---

¹⁴⁹ Шамрай В. О., Куропатнік І. М. Участь Збройних сил України в міжнародних миротворчих операціях. С. 241.

¹⁵⁰ Там само. С. 242.

¹⁵¹ Вісич Г. І. Правові засади застосування підрозділів Збройних Сил України в операціях з підтримання миру та безпеки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2016. Вип. 38, т. 1. С. 140.

Вітчизняний правознавець Р. А. Воробйов вважає, що прийняття таких законодавчих документів «розширило коло міжнародних операцій, до яких може залучатися Україна, та створило правове підґрунтя для подальшого вдосконалення механізму залучення миротворчого контингенту та персоналу України до участі у міжнародних операціях як самостійно, так і у складі багатонаціональних формувань», підкреслюючи при цьому, що «актуальними залишаються питання необхідності завершення внесення комплексних змін до національного законодавства України для врегулювання засад її участі в міжнародній миротворчій діяльності»¹⁵².

«Зміни в законодавстві щодо участі України в миротворчих операціях, проведені за останні роки, дозволили вирішити більшість проблемних питань, які існували раніше, – зазначає О. В. Гуляк, – створена юридична база стала більш ефективною для участі України в міжнародних операціях». Цей дослідник сучасної військово-правової проблематики вважає, що «для забезпечення ефективної участі України у системі світової безпеки необхідно привести у відповідність законодавчу базу України до вимог міжнародного права, урахувавши практику держав-учасниць НАТО, СНД, ОБСЄ»¹⁵³.

Аналіз нормативно-правового забезпечення участі українських військовослужбовців у міжнародних миротворчих операціях здійснює у своєму дослідженні

---

¹⁵² Воробйов Р. А. Стан законодавчого забезпечення миротворчої діяльності та напрями його оптимізації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2015. Вип. 35, т. 2. С. 76.

¹⁵³ Гуляк О. В. Юридичний аспект застосування загальновійськових підрозділів під час миротворчої діяльності. С. 195.

І. М. Коропатнік. Відзначаючи безумовний прогрес у справі законодавчо-правового регулювання участі українських військовослужбовців у здійсненні миротворчих місій з підтримки миру та безпеки у світі, він формулює низку рекомендацій щодо законодавства, особливо того, що стосується питань посилення соціального захисту учасників міжнародних миротворчих операцій. Особливою І. М. Коропатнік вважає свою позицію щодо правового захисту миротворчого персоналу після завершення операції. «Відсутність в національному законодавстві норми щодо правового захисту колишніх учасників миротворчих операцій може в майбутньому призвести до ряду негативних наслідків у площині можливого перегляду легітимності застосування сил та засобів у миротворчих операціях», – зазначає дослідник сучасних військово-правових проблем¹⁵⁴.

Як бачимо, у численних дослідженнях питань участі українських військовослужбовців у процесах із захисту миру й безпеки в сучасному світі увага акцентується на необхідності розробки та подальшого розвитку законодавства щодо проблем соціально-правового захисту військовослужбовців під час виконання ними своїх функціональних обов'язків. Дослідник процесів сучасної української миротворчості А. Я. Лисак так визначає такий різновид захисту: «Соціальний захист військовослужбовців миротворчих підрозділів Збройних Сил України та інших військових формувань та миротворчого персоналу – комплекс державних заходів, спрямованих на встановлення системи правових і соціальних гарантій

---

¹⁵⁴ Коропатнік І. М. До питання миротворчого потенціалу України. С. 76.

військовослужбовців та персоналу, які беруть (або брали) участь в операціях із підтримки миру та безпеки людства, з метою забезпечення та реалізації їх конституційних прав і свобод, задоволення матеріальних і духовних потреб відповідно до завдань, які вони виконують у місіях, їх правового статусу та престижу в міжнародній спільноті»¹⁵⁵.

Відзначимо, що міжнародні миротворчі операції здійснюються із застосуванням воєнної сили, і саме тому вони не можуть відкидати різноманітні прояви насильства, оскільки зміст такої діяльності передбачає встановлення пріоритетного становища в міждержавних взаємовідносинах однієї чітко визначеної сторони, котрою є миротворчі підрозділи. Чимало дослідників схильні вважати, що запобігання війні, деескалація конфліктної ситуації шляхом планування й реалізації миротворчих акцій на міжнародному рівні можна вважати однією із функцій воєнної сили¹⁵⁶. У такому випадку значно актуалізується та складова ціннісного універсуму українських військовослужбовців, котра відповідає за формування такого розуміння застосування сили під час виконання своїх функціональних обов'язків в рамках участі в операціях з підтримання миру та безпеки, що сприятиме ліпшому виконанню основних завдань такого виду діяльності.

---

¹⁵⁵ Лисак Я. А. Соціально-правовий захист військовослужбовців Збройних Сил України при виконанні ними службових обов'язків під час міжнародних миротворчих операцій. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2015. Вип. 4, т. 2. С. 25.

¹⁵⁶ Мануйлов Є. М., Панфілов О. Ф. Феномен воєнної сили в сучасному світі. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2015. № 3 (26). С. 118.

Не можна не відзначити і того чинника, який за умов активної участі українських військовослужбовців у миротворчих операціях впливає на загальний стан цих осіб, спричинюючи в такий спосіб і відповідні зміни їхнього ціннісного універсуму в рамках його психологічного виміру. Виконання функціональних обов'язків військовослужбовцями в умовах, що відзначаються екстремальністю та наявністю повсемісної небезпеки життю миротворців, не може не актуалізувати досліджень, що аналізують суттєві параметри даних умов, виявляють актуальні проблеми та пропонують шляхи їх вирішення або запобігання посиленню впливу цих процесів на внутрішній світ військовослужбовців. Так, наприклад, співробітник Науково-дослідного центру гуманітарних проблем Збройних Сил України Н. В. Павлик вважає, що «під впливом стресогенних факторів існує ризик виникнення патологічних змін в структурі особистості, які є підґрунтям розвитку особистісних дисгармоній»¹⁵⁷. «Дослідження індивідуальних особливостей психологічної адаптації особистості в небезпечних професіях доводять, що ефективність поведінки людини в проблемних ситуаціях обумовлена наявністю таких рис особистості, як висока предметна активність, інтелектуальна продуктивність, позитивне ставлення до себе і до інших, низькі показники емоційності, здатність до саморегуляції та використання внутрішніх ресурсів особистості», – зазначає вона¹⁵⁸.

---

¹⁵⁷ Павлик Н. В. Психологічні аспекти змін в структурі особистості під впливом екстремальних умов. *Психологічне консультування і психотерапія*. URL: http://novyn.kpi.ua/2005-2/08_Pavlik.pdf (дата звернення: 22.04.2020).

¹⁵⁸ Там само.

Вищенаведене твердження, на нашу думку, можна вважати однією з проблем становлення ціннісних орієнтирів українських військовослужбовців – учасників миротворчих місій та операцій.

Подальший аналіз впливу екстремальних умов на виконання функціональних обов'язків українськими миротворцями зустрічаємо в дослідженнях начальника науково-дослідної лабораторії воєнно-психологічних досліджень Науково-дослідного центру гуманітарних проблем Збройних Сил України І. О. Пішка. Він виділяє групи стресогенних факторів, важливі для аналізу проблем участі Збройних Сил України в сучасній міжнародній миротворчості. Наприклад, до групи, що пов'язана з умовами безпеки миротворців, боротьбою між обов'язком і бажанням вижити, відносяться такі: «потенційна небезпека для життя; ворожість місцевого населення; специфічні правила по відношенню до особистої зброї, які забороняють миротворцям використовувати зброю (окрім самозахисту); недостатня кількість медичних закладів для надання кваліфікованої медичної допомоги та евакуації потерпілих; невизначеність військово-політичної ситуації в країні перебування, коли жодна з протиборствуючих сторін не бере на себе відповідальність за напади на миротворців; складна мінна обстановка, обумовлена відсутністю інформації щодо мінних полів, значною площею замінованої території, наявністю мін-пасток невідомого походження»¹⁵⁹. З огляду на визначення ціннісних орієнтацій учасників місій та операцій, варті уваги

---

¹⁵⁹ Пішко І. О. Умови та особливості військово-професійної діяльності миротворчих підрозділів. С. 124.

визначені дослідником стресогенні фактори, котрі продиктовані специфікою несення та організації служби, а саме: «направлення військовослужбовця до складу миротворчої місії (від'їзд, відсутність гарантії збереження своєї посади тощо); новизна, нестандартність обстановки; тривалість перебування в миротворчій місії; поєднання декількох видів діяльності одночасно; пасивне перебування в складі миротворчої місії (яке є набагато більш стресогенним, аніж активні дії, що пов'язані з переміщенням по країні перебування); відсутність позитивного зворотного зв'язку від соціального середовища в місії»¹⁶⁰.

Участь українських військовослужбовців у здійсненні міжнародних миротворчих операцій сприяє становленню правової культури як важливої підстави формування їхніх ціннісних орієнтацій. Дотримання правових норм, що регулюються відповідними нормативно-правовими документами, які ми вже аналізували вище, у специфічній обстановці за межами своєї батьківщини, коли потрібно дотримуватись і міжнародного, і місцевого, національного законодавства. Вітчизняний дослідник міжнародної миротворчості Я. А. Лисак зазначає, що «під час проведення антитерористичних і миротворчих операцій найбільш важливими є такі питання: 1) спеціальний кримінально-правовий захист життя та здоров'я осіб, які беруть участь в активних АТО або виконують в установленому порядку миротворчі функції, а також майна миротворчих місій; 2) підстави та порядок кримінальної відповідальності осіб, які входять до складу миротворчих

---

¹⁶⁰ Там само. С. 125.

контингентів, а також учасників АТО за вчинення злочинів як загально-кримінального характеру, так і пов'язаних із проведенням бойових дій»¹⁶¹.

Участь українських військовослужбовців у сучасній міжнародній миротворчості не може не впливати на такий аспект їхньої правової культури, як правосвідомість. Чимало дослідників проблем впливу миротворчих процесів на становлення особистості військовослужбовця відзначають роль у цьому налагодженні його взаємодії із представниками військових підрозділів тих країн, що задіяні в таких випадках. Передусім ідеться про військові контингенти, що представляють НАТО. Наприклад, вітчизняний дослідник В. В. Федоренко у своїй дисертації зазначає, що «досвід спілкування з представниками Збройних Сил демократичних країн збагачує світогляд українських військовослужбовців, впливає на формування в них настанов на правомірну поведінку, підвищує рівень правосвідомості і правової культури»¹⁶².

Миротворча діяльність підрозділів Збройних Сил України виявляє низку важливих проблем, вирішення яких має сприяти процесам становлення ціннісного універсуму українського військовослужбовця. Цим питанням приділяє увагу О. О. Котелянець, яка до них зараховує: надто повільний механізм виконання рішень щодо участі українського контингенту в міжнародних миротворчих

---

¹⁶¹ Лисак А. Я. Відповідальність військовослужбовців під час виконання службових обов'язків за кордоном, в операціях із підтримки миру та безпеки. С. 40.

¹⁶² Федоренко В. В. Військово-правове виховання військовослужбовців Збройних Сил України: соціально-філософський аналіз: автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.03 / Житомир. нац. унів. ім. І. Франка. Житомир, 2016. С. 12.

операціях; дефіцит прозорості та системності при формуванні кадрового складу міжнародних миротворчих місій; недостатній рівень навчально-матеріальної бази для підготовки миротворчих контингентів та миротворчого персоналу; відсутність державної політики, спрямованої на соціальну адаптацію військових, які завершили службу у миротворчих місіях; відсутність системи узагальнення досвіду участі українських військовослужбовців у миротворчих операціях¹⁶³. На подібні аспекти звертає увагу у своїх працях і вітчизняний дослідник проблем сучасної миротворчості Я. А. Лисак. Серед тих напрямів підготовки українських миротворців, на які, на його думку, слід звернути увагу, він називає «розвиток і вдосконалення нормативно-правової бази миротворчої діяльності, особливо щодо організації та проведення миротворчих операцій багатонаціональними силами; [...] підвищення фахової й психологічної підготовки офіцерів тактичної ланки, розширення вивчення основних положень із питань миротворчої діяльності серед курсантів і слухачів ВВНЗ¹⁶⁴.

У подібних підходах до аналізу проблем участі українських військовослужбовців вітчизняний дослідник О. В. Гуляк акцентує увагу на питанні соціального захисту учасників миротворчих операцій, вважаючи, що «потребує додаткового правового регулювання статус військовослужбовців, які беруть участь в операціях ООН по

---

¹⁶³ Котелянець О. О. Актуальні питання розвитку міжнародної миротворчої діяльності України. С. 187–189.

¹⁶⁴ Лисак Я. А. Проблеми адміністративно-правового забезпечення підготовки військовослужбовців Збройних Сил України до участі в миротворчих операціях. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2015. № 4 (14). С. 47.

підтримці миру, оскільки ця категорія не має особливого статусу учасників міжнародних правовідносин»¹⁶⁵. На нашу думку, проблеми соціального забезпечення учасників миротворчих процесів, безумовно, впливають на формування ціннісних орієнтацій українських військовослужбовців, оскільки фіксують внутрішньо властиві особистості якості, що реалізуються в її свідомості та здатні за належних умов сприяти кращому виконанню накладених на неї функціональних обов'язків.

Вирішення цих питань, вважаємо, сприятиме в подальшому розвитку тих характеристик, що можуть впливати на процеси становлення ціннісних орієнтацій військовослужбовців при виконанні ними своїх функціональних обов'язків.

---

¹⁶⁵ Гуляк О. В. Юридичний аспект застосування загальновійськових підрозділів під час миротворчої діяльності. С. 195.

2.2 Ціннісна мотивація становлення особистості військовослужбовця в умовах гібридної війни

Аналіз ціннісного універсуму особистості українського військовослужбовця неможливий без врахування особливостей сучасного стану української держави та суспільства загалом. Передусім сьогодення характеризується низкою процесів, котрі фіксують наявність багатьох проблем, які потребують нагального вирішення. З одного боку – це питання євроінтеграції, що торкаються важливих аспектів політико-правового та економічного розвитку країни, а з іншого – проблеми, що виникли як результат анексії Криму Російською Федерацією, окупації окремих частин Донецької та Луганської областей України, розгортання там специфічного політико-правового режиму, якому властиві ознаки тероризму, організованої злочинності та насильства над особою. Здійснення визначених вище дій актуалізує значення Збройних Сил України як важливого гаранта стримування агресії зі Сходу.

Коли сьогодні маємо справу з військовим протистоянням, не можна оминати питань способів ведення військових дій, посилення актуальності використання насильницьких методів із застосуванням

сили. «Специфікою соціального насильства є його антропоморфний характер, – зазначають вітчизняні дослідники Є. М. Мануйлов та О. Ф. Панфілов. – Він свідчить, що об'єкти й суб'єкти застосування сили – це окремі люди, певні соціальні групи (релігійні, професійні, етнічні, політичні утворення (партії, держави, союзи держав)»¹⁶⁶. Якщо ми визнаємо, що крайньою формою насильства в його політичному вимірі є війна, то цим фактично актуалізуємо значення проблем насильницького вирішення конфліктів, і тим самим порушуємо питання про способи ведення військових дій, відповідно ставимо перед собою завдання з'ясувати роль у цих процесах воєнної сили. У вітчизняній науковій думці визначено основні завдання воєнної сили в умовах військового протистояння. По-перше, це демонстрація військових можливостей задля утримання агресора; по-друге, демонстрація воєнної могутності та рішучості її застосування; по-третє, демонстрація надмірної військової переваги та готовності застосувати силу для примусу супротивника¹⁶⁷. Ці твердження переконливо доводять, що у військовослужбовців, котрі є безпосередніми суб'єктами застосування воєнної сили, під час тривалої участі у військових діях формуються специфічні ціннісні орієнтації, що визначаються насильницьким характером, але водночас вони тісно пов'язані з безпековими аспектами виконання ними своїх функціональних обов'язків.

---

¹⁶⁶ Мануйлов Є. М., Панфілов О. Ф. Феномен воєнної сили в сучасному світі. С. 116.

¹⁶⁷ Мануйлов Є. М., Панфілов О. Ф. Феномен воєнної сили в сучасному світі. С. 117.

Сучасний стан світової цивілізації визначається її глобальним переходом до епохи постіндустріального суспільства, яка характеризується таким особливим типом розвитку економіки, коли виникають можливості широкого залучення сучасних технологій для вирішення важливих питань розвитку і міжособистісних зв'язків у суспільстві, і суспільства як цілісності. За цих умов простежуємо випадки вирішення конфліктів у соціумі, і в їхньому економічному, і в політичному та світоглядному вимірі, з використанням воєнних засобів за умов маніпулятивного технічного та психологічного впливу на особу як члена суспільства. Не можна не погодитися з думкою вітчизняного дослідника А. С. Дорошкевича про те, що такі різновиди протистояння в сучасному світі лише за формою є технічними та інформаційно-психологічними, але за змістом можуть бути потрактовані як метафізичні, що тісно пов'язані із суттєвими характеристиками людини¹⁶⁸.

Розглядаючи особливості сучасних військових конфліктів, вітчизняний дослідник Є. М. Магда так визначає особливості сучасного військового протистояння: «Характер сучасних та майбутніх війн напряму визначається тенденціями розвитку форм та способів ведення збройної боротьби. Серед них варто відзначити: 1. Зростання значення стратегічного неядерного стримування супротивника шляхом масового оснащення військ новітніми засобами збройної боротьби для ведення неядерних, неконтактних (дистанційних) бойових дій; 2. Підвищення ролі динамічності та маневреності в діях

---

¹⁶⁸ Дорошкевич А. С. Гібридна війна в інформаційному суспільстві. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2015. № 2. С. 21.

військ на розрізних напрямках з широким застосуванням сил швидкого реагування, аеромобільних військ і військ спеціального призначення; 3. Розширення простору та масштабів збройної боротьби, перенесення бойових дій із землі і поверхні морів у повітря, під воду та у космос. Одночасне вогневе та електронне ураження військ, об'єктів тилу, економіки, комунікацій на всій території супротивника; 4. Зростання ролі протиборства в інформаційній сфері та використання новітніх інформаційних технологій; 5. Боротьба з міжнародним тероризмом, створення експедиційних сил для проведення миротворчих і антитерористичних операцій»¹⁶⁹.

«Сучасні війни і збройні конфлікти відрізняються хаотичністю, залученням широкого спектра учасників, дією регулярних і іррегулярних формувань, що застосовують нестандартні форми і способи ведення збройної боротьби, зростанням ролі і значення невоєнних засобів в арсеналі війни, (диверсій і провокацій, інформаційних операцій, операцій в кіберпросторі, фінансово-економічних інструментів, операцій когнітивної дії тощо), надзвичайною жорстокістю і масовими злочинами проти людськості», – зазначають у своєму дослідженні О. В. Феденко та В. В. Панасюк¹⁷⁰.

Потрібно відзначити активізацію інформатизації суспільства, яка не може не вплинути на процеси міжособистісних та міжгрупових відносин, призводячи до

---

¹⁶⁹ Магда Є. М. Гібридна війна: сутність та структура феномену. *Міжнародні відносини*. 2014. № 4. URL: http://journals.iir.kiev.ua/-index.php/pol_n/article/view/2489/2220 (дата звернення: 22.04.2020).

¹⁷⁰ Феденко О. В., Панасюк В. В. Еволюція змісту сучасної війни. *Військово-науковий вісник*. 2015. Вип. 24. С. 223–224.

виникнення їхніх нових засад та умов. На нашу думку, можна погодитися з таким твердженням вітчизняної дослідниці проблем інформаційного суспільства Н. В. Лютко: «Зростаюча розвиненість інформаційної сфери створює передумови для колосальних соціально-економічних і політичних змін в житті суспільства: інформація перетворюється із засобу в мету, стандартизує поведінку, інтереси, нахили людей, зростають негативні наслідки надмірного захоплення людиною могутністю інформації, розбіжність індивідуальних і групових ціннісних орієнтацій і, як наслідок, – різке зростання субкультури, посилення ролі етнічних, культурних меншин, зміна характеру міжособистісних відносин тощо»¹⁷¹.

Наявне в сучасному світі протистояння сторін у конфлікті на політичному та економічному його рівнях, що характеризується широким застосуванням інформаційних технологій та воєнних ресурсів, неодмінно фокусується на людині. З уваги на це учасники такого воєнного протистояння, що виступають як суб'єктивний його елемент, піддаються значному впливу сучасних інформаційно-психологічних технологій та їхніх ресурсів. Саме тому вітчизняний науковець А. С. Дорошкевич вважає, що «інформаційний чинник тут набирає такої ваги, що стає самостійним елементом і виявляється не менш важливим, ніж військовий»¹⁷².

---

¹⁷¹ Лютко Н. В. Інформаційне суспільство та ціннісні орієнтації особистості. *Наукові праці: науково-методичний журнал*. 2012. Вип. 170, т. 182. С. 99.

¹⁷² Дорошкевич А. С. Гібридна війна в інформаційному суспільстві. С. 22.

Сьогодні потрібно по-новому подивитись на практику вирішення соціальних конфліктів воєнним шляхом. Її особливості визначаються переходом до інформаційної епохи в історії людства, що спричиняє виникнення нових характеристик воєнного протистояння. «Латентність, оперативність, лабільність, доступність, ємність, а найголовніше – інтерактивність і мережева архітектура, відносно низька вартість при значному ефекті, універсальність – усе це визначає інформаційну епоху як епоху мережеских війн, атак без прямого військового конфлікту в поєднанні з інформаційною та дипломатичною війнами», – вважають вітчизняні дослідники таких проблем¹⁷³.

В епоху постіндустріального суспільства воєнні протистояння набувають таких сутнісних ознак, коли «на першому місці стоїть інформаційно-психологічний вплив на населення, на другому – економічно-політичні (торговельні, газові, дипломатичні) протистояння»¹⁷⁴. Супроводжуючі це дії із застосування військової сили переважно спрямовані не стільки на захоплення територіальних ареалів, скільки на паралельні із цим процеси насаджування хаосу за допомогою використання провокативних засобів та методів подачі інформації про військові операції.

Слід зазначити, що «інформаційні та соціальні технології легко проникають крізь структурні форми будь-якого походження і функціонування (державні кордони, влада) і засновані на поєднанні хаосу та

---

¹⁷³ Там само. С. 22.

¹⁷⁴ Дорошкевич А. С. Гібридна війна в інформаційному суспільстві. С. 24.

впорядкування»¹⁷⁵. Отже, специфічний характер новітнього воєнного протистояння вже апіорі створює труднощі для однієї зі сторін конфлікту, яка або з тих чи інших причин не застосовує інформаційних технологій та ресурсів, або перебуває в стані оборони від нападу супротивника. Це своєю чергою спричиняє потребу розвитку тих цінностей членів суспільства, котрі сприятимуть здійсненню опору таким процесам, забезпечуючи безпеку та свободу особи. На нашу думку, можна погодитись із тезою вітчизняної дослідниці А. В. Камбур, що «за нинішніх умов довіра, впевненість у завтрашньому дні, готовність до активної діяльності заради сьогодення та майбутнього, соціальна активність і т. ін. є важливими цінностями суб'єктивного порядку, без яких неможливі й інші цінності»¹⁷⁶. Окрім соціальної активності, серед базових цінностей особи актуалізуються ті з них, що впливають на життєдіяльність людини в суспільстві, особливе значення тут належить безпеці, оскільки в розглядуваному нами вище прикладі маємо справу із специфічними діями, коли здійснюється інформаційно-психологічний вплив на населення шляхом насадження хаосу. Безпека була, є і, вочевидь, буде одним з найбільш значущих елементів суспільного існування, буття будь-якої людини, зазначає вітчизняна науковець Р. Марутян. Вона є однією з найважливіших цілей існування в сучасному світі. Безпека як цінність слугує одним з основних орієнтирів для формулювання

---

¹⁷⁵ Там само. С. 24.

¹⁷⁶ Камбур А. В. Функціонування ціннісної сфери в сучасному українському суспільстві. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2016. Вип. № 11. С. 77–78.

національних інтересів, визначення загроз та небезпек»¹⁷⁷. Із тезою про актуалізацію безпеки як цінності в умовах виникнення нових форм воєнних дій погоджується вітчизняна дослідниця С. Є. Горбатюк: «Новий характер внутрішніх і зовнішніх загроз суспільному розвитку викликав інтенсивні дослідження безпеки і миру як найважливіших цінностей, соціальних і гуманітарних цінностей у збереженні безпеки суспільства та політичному процесі, ціннісних орієнтирів Європи»¹⁷⁸.

Не можна не помітити, що в умовах сучасної інформатизації суспільства суттєво змінюються параметри та змістовні характеристики процесів ведення воєн, а, на думку численних зарубіжних та вітчизняних дослідників, ми маємо справу з наявністю воєн т. зв. «четвертого покоління». «Війни четвертого покоління, на відміну від попередніх, ще більше базуватимуться на нових ідеях і матимуть незахідне «коріння». Тероризм, який не зачіпає традиційної військової сили і прямо уражає цивільне населення, вважається головним компонентом майбутніх «збройних змагань». При цьому підкреслюється, що, незважаючи на використання високоточної зброї, роботів, інформаційних технологій тощо, транснаціональна та недержавна основи тероризму у подальшому лише ускладнюватимуть боротьбу з ним», – зазначає

---

¹⁷⁷ Марутян Р. Безпека як цінність та потреба. *Гілея*. 2013. № 75. С. 465–467.

¹⁷⁸ Горбатюк С. Є. Теорія цінностей як методологічна основа аксіології соціогуманітарної безпеки. *Вісник Національної академії державного управління при Президентіві України*. 2016. № 4. С. 21.

вітчизняний вчений В. А. Мандрагеля¹⁷⁹. У такому випадку ведення війни нехтуються загальноприйняті в цивілізованому суспільстві правила міжнародного права та наявне посилення ознак насильства сторін, що беруть участь у протистоянні. «Зазначимо, що у відносинах між державами з'являється ворожість, якщо міжнародна система починає функціонувати без глобальної згоди, – пише у своєму дослідженні О. В. Феденко. – Сила держави ототожнюється, головним чином, з її військовою могутністю. Військова могутність і її похідна – військова сила завжди служили основними показниками престижу держави»¹⁸⁰.

Поява нових форм та засобів проведення військових дій конфліктуючими сторонами в рамках функціонування інформаційного суспільства призводить до того, що прояви військового насильства нападаючої сторони спричиняють серйозні зміни у становищі сторони, що обороняється. На думку О. В. Феденка, «сила в зовнішньому світі – це перш за все здатність впливати на поведінку іншої держави в бажаному для себе напрямі, це здатність встановлювати різні форми залежності однієї держави від іншої, а саме: прямі, непрямі, опосередковані, за допомогою насильства, переконання, обіцянки вигод, позбавлення наявних переваг, створення умов, при яких залишається лише одна альтернатива, один вихід з положення»¹⁸¹. Із цим

---

¹⁷⁹ Мандрагеля В. А. «Гібридна війна»: спроба аналізу. *Стратегія розвитку України*. 2015. № 1. С. 154.

¹⁸⁰ Феденко О. В. Гібридна війна в Україні за законом сили. *Молодий вчений*. 2016. № 4. С. 658.

¹⁸¹ Феденко О. В. Гібридна війна в Україні за законом сили. *Молодий вчений*. 2016. № 4. С. 658.

погоджується і вітчизняний дослідник Є. М. Магда, коли зазначає, що «інформаційне суспільство породжує властиві лише йому форми протистояння, і воно не конче має бути збройним чи відкритим»¹⁸².

Звісно, що процеси становлення нових типів, форм та методів ведення військових дій у сучасну епоху не можна зводити лише до процесій використання сучасних інформаційно-психологічних технологій. У цьому випадку варто звернути увагу на дослідження відомого українського науковця В. П. Требіна, в якому він стверджує таке: «Останніми роками виникла форма збройного конфлікту, що починається з «мирних» антиурядових акцій і завершується жорстокою громадянською війною та зовнішньою інтервенцією. Така війна виходить за рамки традиційних уявлень про неї, набуваючи комбінованого характеру, перетворюючись на заплутаний клубок політичних інтриг, запеклої боротьби за ресурси й фінансові потоки, непримиренних цивілізаційних зіткнень. Тут застосовуються всі можливі засоби, сторони вдаються до будь-яких, найбезчесніших способів і прийомів дій – як силових, так і несилових. Жертвами конфлікту нового типу стають мирні жителі, насамперед, найбільш беззахисні категорії населення – люди похилого віку, жінки та діти»¹⁸³.

На наш погляд, вітчизняний дослідник А. С. Дорошкевич цілком правильно трактує такі військові способи вирішення політичних та економічних конфліктів, які відображають весь спектр сучасного розвитку світової цивілізації, підкреслюючи саме цивілізаційний вимір цих

---

¹⁸² Магда Є. М. Гібридна війна: сутність та структура феномену.

¹⁸³ Требін М. П. «Гібридна» війна як нова українська реальність. *Український соціум*. 2014. № 3. С. 114.

дій: «Така війна має свої особливі ознаки, а саме: це війна між різними рівнями цивілізаційного розвитку, де використовуються не тільки і не стільки воєнні засоби, а й легальні інструменти управління, демократії, культури, ЗМІ, освіти, що не відокремлює їх від повсякденного життя і робить ефективним засобом маніпулювання. Якщо раніше суб'єкти воєнних дій були цивілізаційно порівнянними, використовували відносно однакові засоби, сьогодні ведеться війна за рахунок розрізнення в цивілізаційному рівні розвитку»¹⁸⁴.

Звернемо увагу на те, що питання використання технологій гібридної війни порушено в затвердженій Президентом України 25 лютого 2017 р. Доктрині інформаційної безпеки України. У ній зазначається, що «саме проти України Російська Федерація використовує найновіші інформаційні технології впливу на свідомість громадян, спрямовані на розпалювання національної і релігійної ворожнечі, пропаганду агресивної війни, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом або порушення суверенітету і територіальної цілісності України», а серед актуальних загроз національним інтересам та національній безпеці України в інформаційній сфері розглядається «здійснення спеціальних інформаційних операцій, спрямованих на підри्व обороноздатності, деморалізацію особового складу Збройних Сил України та інших військових формувань, провокування екстремістських проявів, підживлення панічних настроїв, загострення і

---

¹⁸⁴ Дорошкевич А. С. Гібридна війна в інформаційному суспільстві. С. 25.

дестабілізацію суспільно-політичної та соціально-економічної ситуації, розпалювання міжетнічних і міжконфесійних конфліктів в Україні»¹⁸⁵.

Отже, можемо констатувати, що сучасні реалії ведення військових дій характеризуються поєднанням різноманітних технологій та методик здійснення військових операцій, з огляду на це такі військові дії дістали назву гібридних. Тож дослідники новітніх проблем війни та миру зустрілись із різновидом гібриду, у якому різні за формою, суттю та характером елементи такого важливого соціального явища як війна стали єдиним цілим, поєднавши в собі іноді гіпертрофовані та штучно сформовані характеристики. Термін «гібрид» взято зі сфери біології, де він позначає організм, що виник у результаті схрещування. Саме цей термін і використовують сучасні науковці на позначення особливого різновиду ведення військових дій.

У сучасній вітчизняній політико-правовій та філософській науковій літературі немає єдиного визначення поняття «гібридна війна». Основна увага на дослідження цього явища скеровується з боку дослідників військової справи та політики. Саме тому іноді вони кардинально різняться та охоплюють чи нівелюють цілком різні його аспекти.

У своїй книзі «Гібридна війна: вижити і перемогти» український дослідник Є. В. Магда наводить таке визначення: «Гібридна війна – це прагнення однієї держави

---

¹⁸⁵ Доктрина інформаційної безпеки України від 25.02.2017 № 47. Офіційний веб-сайт Міністерства інформаційної політики України. URL: <https://mip.gov.ua/documents/100.html> (дата звернення: 22.04.2020).

нав'язати іншій (іншим) свою політичну волю шляхом комплексу заходів політичного, економічного, інформаційного характеру і без оголошення війни відповідно до норм міжнародного права»¹⁸⁶. «Гібридна війна – це війна із поєднанням принципово різних типів і способів ведення війни, які скоординовано застосовуються задля досягнення спільних цілей», – зазначають вітчизняні науковці Є. М. Мануйлов та О. В. Прудникова¹⁸⁷.

Франк Хоффман визначає гібридну війну у вигляді будь-яких дій ворога, який швидко та гнучко використовує найрізноманітніші комбінації дозволеної зброї, партизанську війну, тероризм, злочини на полі бою, і все для досягнення політичних цілей¹⁸⁸.

В. П. Горбулін, О. Г. Додонов та Д. В. Ланде наголошують: «Гібридну війну у загальному вигляді розуміють як воєнні дії, що здійснюють шляхом поєднання мілітарних, квазімілітарних, дипломатичних, інформаційних, економічних та інших засобів з метою досягнення стратегічних політичних цілей. Специфіка такого поєднання полягає в тому, що кожний із військових і невійськових способів ведення гібридного конфлікту

---

¹⁸⁶ Магда Є. М. Гібридна війна: вижити і перемогти: монографія. Харків: Віват, 2015. С. 4.

¹⁸⁷ Мануйлов Є. М., Прудникова О. В. Інформаційно-культурна безпека України в умовах «гібридної війни». *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2017. № 1 (32). С. 27.

¹⁸⁸ Пор. Магда Є. М. Гібридна війна: сутність та структура феномену.

застосовується у воєнних цілях та використовується як зброя»¹⁸⁹.

Дослідники В. В. Власюк і Я. В. Карман дають власне визначення поняттю «гібридна війна» з урахуванням міжнародно-правових його аспектів: «воно означає сучасний вид війни, де в конфлікті використовуються різноманітні засоби нападу та оборони держав, що виходять за рамки конвенційно-визначених варіантів та видів ведення війни»¹⁹⁰.

Потрібно зазначати, що гібридна війна характеризується тотальністю, оскільки, як зазначає А. С. Дорошкевич, «ведеться і проти ворогів, і проти друзів»¹⁹¹, а також активним впливом на стан суспільної свідомості населення країни, що зазнає нападу зі сторони агресора. При цьому варто відзначити руйнівні та насильницькі тенденції, котрі домінують у діях того суб'єкта гібридної війни, що виступає головним ініціатором таких дій. «Мислення та поведінка перепрограмовуються зовні таким чином, що люди самі руйнують свою державу та владу всередині, відбувається саморуйнування», – зазначає з цього приводу А. С. Дорошкевич¹⁹².

---

¹⁸⁹ Горбулін В. П., Додонов О. Г., Ланде Д. В. Інформаційні операції та безпека суспільства: загрози, протидія, моделювання: монографія. Київ: Інтертехнологія, 2009. С. 19.

¹⁹⁰ Власюк В. В., Карман Я. В. Деякі основи поняття «гібридна війна» в міжнародному праві. *Право і громадянське суспільство*. 2015. № 1. С. 226–234.

¹⁹¹ Дорошкевич А. С. Гібридна війна в інформаційному суспільстві. С. 25.

¹⁹² Дорошкевич А. С. Гібридна війна в інформаційному суспільстві. С. 24.

Можна погодитися з тезою, висловленою в дослідженні А. С. Дорошкевича, щодо суті гібридної війни. «Тема гібридної війни, її факт і можливості, підіймає цілу низку питань, відповіді на які допомагають зрозуміти, чому ведеться така війна, – читаємо у його науковій статті, – адже вона технічна та інформаційно-психологічна тільки за формою, а за змістом – метафізична, тісно пов'язана із самою сутністю людини. У ланцюжку «людина – інформаційне суспільство – гібридна війна» кожна ланка пов'язана з попередньою»¹⁹³.

Аналізуючи проблеми військово-правового виховання українських військовослужбовців в умовах проведення АТО, на території якої агресор застосовує заходи гібридного характеру, вітчизняна дослідниця Л. О. Петрова зазначає, що «у сучасних складних економічних умовах, коли відбувається антитерористична операція (АТО), вирішувати цю задачу нелегко – позначається і негативний вплив на військовослужбовця засобів масової інформації. Виникає необхідність протистояння негативному впливу на них ЗМІ і соціально-економічних умов життя суспільства. Існуючі умови життя суспільства такі, що призводять до посилення негативних факторів, що діють на особистість, результатом яких є моральне розкладання значної частини нашої молоді»¹⁹⁴.

Вітчизняний дослідник М. Цюрупа у своїй публікації виявляє основні характерні ознаки такого виду війни: «Фактичні збройні акції: окремі сутички чи цілі бойовища

---

¹⁹³ Дорошкевич А. С. Гібридна війна в інформаційному суспільстві. С. 21.

¹⁹⁴ Петрова Л. О. Принцип трансверсальності як концептуальна засада правового виховання військовослужбовців: досвід АТО. С. 137.

розпочинаються без формального оголошення війни, тривають на тлі млявої реакції слабкої міжнародної спільноти, нездатної загнuzдати агресора, який зухвало переступає норми міжнародного права, порушує хиткий стан миру та не зважає на свої зобов'язання берегти архітектуру міжнародної безпеки; учасники бойових дій не рівноцінні у політично-правовому відношенні: з одного боку, урядові легітимні збройні угруповання, з іншого – суміш різнорідних діючих осіб: найманці, «ідейні борці» з урядовими силами, заслані загони представників третьої сторони, бойовики, терористи, кримінальні елементи, з якими, однак, воююча держава вимушена підтримувати певні відносини і т. п.; бойові дії нерідко точаться на лінії зіткнення геополітичних платформ світу, кроскультурних розломів, що кореспондується з положеннями теорії С. Гантінгтона, тому врегулювання конфлікту ускладнено кроскультурними розбіжностями щодо розуміння питань війни, миру, безпеки; у воєнно-технічному плані спостерігається мішанина класичного способу ведення війни урядовими силами зі збройними діями нелегітимних формувань, які складно назвати якимись визначеними термінами: партизанські напади, рейди, засідки»¹⁹⁵.

Для прикладу, автори монографічного дослідження з проблем сучасних гібридних війн вважають, що «можна

---

¹⁹⁵ Цюрупа М. Питання визначення сутності «гібридної війни»: на прикладі збройної боротьби на Сході України (середина 2014 – кінець 2015 рр.). *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2015. № 5/6 (79/80). С. 60–61.

виокремити особливості, притаманні сучасній гібридній війні, як-от:

– відсутність чітко визначених у часі меж, оскільки гібридна війна завжди має статус неоголошеної, тому момент її початку неможливо зафіксувати у часі, як і визначити кінцевий термін завершення;

– справжні цілі гібридної війни є нечіткими і не до кінця зрозумілими;

– гібридна агресія має багато операційних полів, дії на яких ведуться одночасно, непослідовно, асиметрично;

– кількість та вартість втрат, понесених усіма акторами, важко обраховується і внаслідок відсутності релевантних статистичних даних, і через неможливість чіткого розмежування прямих і непрямих втрат;

– у структурі людських втрат, на відміну від традиційної війни, вагомою є частка цивільного населення, яке постраждало і від бойових дій, і внаслідок різкого погіршення соціально-економічної, екологічної, епідеміологічної ситуації загалом;

– гібридна війна зумовлює внутрішньодержавні переміщення населення, масштаб яких є катастрофічним¹⁹⁶.

Вітчизняний дослідник Є. Магда перелічує методи ведення гібридної війни, які використовує Російська Федерація у військовому конфлікті на Сході України, а саме:

– «криве дзеркало» – перекручування та пересмикування фактів і дискурсів;

---

¹⁹⁶ Світова гібридна війна: український фронт: монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна. Київ: НІСД, 2017. С. 482.

– «легітимний вигнанець» – можливість використання особи колишнього президента Віктора Януковича для тиску та потенційно піддання сумнівам легітимності нинішньої влади;

– «спекуляції на історії» – сутність його полягає в педалюванні дискусійних моментів українсько-російської історії (як приклад автор наводить конфлікти довкола невизнання Голодомору геноцидом, чи щодо оцінок діяльності УПА чи навіть за право святкувати 1000-ліття смерті Володимира Великого¹⁹⁷);

– «заперечення очевидного» – має на меті зберігати обличчя, створювати видимість відсутності агресії;

– «килимове бомбардування дезінформацією» – призводить до зростання панічних настроїв, зневіри, появи численних ліній розколу в українському суспільстві, що в підсумку має призвести до дестабілізації ситуації всередині країни;

– «перетягування Заходу» – намагання створити проросійську коаліцію помножуються на активне лобювання інтересів Росії нинішніми та колишніми європейськими політиками. До цього варто також додати активну інформаційну кампанію, яка спрямована на формування позитивного образу Росії в Європі;

– «показна миротворчість» – так само має на меті створити ілюзію Москви як мирно налаштованої та непричетної до конфлікту сторони. З іншого боку, має запевнити в наявності інтересів Росії на території України та права їх відстоювати;

---

¹⁹⁷ Магда Є. В. Міжнародний імідж України в контексті гібридної війни. *Вісник Дніпропетровського університету*. 2015. № 4. С. 236.

– «grimasi демократії» – використовують для нагнітання внутрішньополітичного напруження в Україні. Марш «Барсу» та ВВ-шників на Київ – яскравий приклад використання такого методу;

– «економічні лещата» – мали б підштовхнути Україну до економічного краху. Виснажена та об'єктивно залежна від російських ринків економіка й нині перебуває на межі, проте спостерігаються і позитивні тенденції;

– «фактор газу для Європи» – випробувана стратегія звинувачення України в минулих реальних та майбутніх потенційних проблемах із зимовими поставками газу¹⁹⁸.

Звернімо увагу на те, що аналіз особливостей розгортання гібридної війни на Сході України, виявлення суттєвих характеристик гібридності військового протистояння враховує особливості дій суб'єкта цих процесів, яким є Збройні Сили України. Зокрема, у дисертаційному дослідженні В. В. Федоренка «аргументовано, що зміст, форми, напрями і методи військово-правового виховання в умовах АТО детерміновані низкою чинників, зокрема, тероризмом та антитерористичною діяльністю Збройних Сил України; активним застосуванням з боку супротивника підривних соціальних технологій; складною соціальною структурою особового складу; ставленням місцевого населення (нерідко й ворожим). З другого боку, діяльність військовослужбовців ЗСУ пов'язана з озброєним захистом держави, в умовах, часто пов'язаних із ризиком для життя; високими емоційними і фізичними навантаженнями;

---

¹⁹⁸ Магда Є. В. Виклики гібридної війни: інформаційний вимір. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2014. № 5. С. 140.

побутовими незручностями; обмеженнями щодо вільного пересування й використання особистого часу; наявністю специфічних криміногенних і антикриміногенних чинників, які відсутні в суспільстві тощо. Стан правосвідомості населення і військовослужбовців у місцях їх тимчасової дислокації залежить від характеру взаємовідносин, які встановлюються між воїнами і місцевими жителями, а, відповідно, і стану військової дисципліни та правопорушень у військах. Тому військово-правове виховання тісно пов'язане з проблемою попередження правопорушень у військах взагалі, а в зоні АТО зокрема»¹⁹⁹.

Важливо звернути увагу на те, що в умовах здійснення АТО актуалізуються питання і національно-патріотичного, і правового виховання. У цьому ракурсі Л. О. Петрова стверджує, що «військовослужбовцям, які працюють у військових частинах та беруть участь у проведенні АТО та наведенні конституційного порядку, важливо мати не тільки відомості про можливості та тактико-технічні характеристики озброєння та військової техніки, а і бути вихованими в правовому консенсусі. Позаяк в умовах сьогодення важливого значення набуває якість національно-патріотичного виховання, основним чинником якого є мораль і право»²⁰⁰.

За умов ведення гібридної війни значно актуалізується проблема ідентичності як особи зокрема, так і суспільства загалом, уособленого в державі як суб'єкті

---

¹⁹⁹ Федоренко В. В. Військово-правове виховання військовослужбовців Збройних Сил України: соціально-філософський аналіз: автореф. дис. С. 13.

²⁰⁰ Петрова Л. О. Принцип трансверсальності як концептуальна засада правового виховання військовослужбовців: досвід АТО. С. 134.

такої війни та сторони, котра зазнає нападу зі сторони держави-агресора. Слід погодись із думкою вітчизняного дослідника М. А. Козловця про ідентичність як феномен сучасності: «Ідентичність є відчуття, усвідомлення і переживання індивідом своєї належності до таких спільнот людей, як мала група, клас, сім'я, територіальна спільність, етнонаціональна група, народ, суспільно-громадський рух, держава, людство в цілому»²⁰¹. Саме на цій основі українського соціуму і здійснює сьогодні атаки Росія в рамках ведення гібридної війни на Сході України, прагнучи не тільки заперечити українську ідентичність на загальнодержавному та міжнародному рівнях, але й насамперед захистити наявні тут елементи масової свідомості, котрі характеризуються етнічною індиферентністю, яку вітчизняний дослідник П. П. Мовчан характеризує як «байдужість людей до проблем національності і міжетнічних стосунків, до цінностей свого та інших народів, люди вільні від норм і традицій, на їхню поведінку не впливає ні їх власна національна приналежність, ні національність інших»²⁰².

Скажімо, Є. В. Магда так визначає сутнісні характеристики гібридної війни: «Є різні варіанти визначення сутності гібридної війни: 1. військова стратегія, яка поєднує звичайну війну, малу війну та кібервійну; 2. атака з використанням ядерної, біологічної, хімічної

---

²⁰¹ Козловець М. А. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації: монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. С. 35.

²⁰² Мовчан П. П. Зміст поняття «національна ідентичність»: теоретико-методологічний аспект. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 17. С. 106.

зброї, саморобних знарядь для терористичних атак та інформаційного тиску; 3. складна та гнучка динаміка бойового простору (battlespace), яка передбачає швидку реакцію та адаптацію учасників протистояння; 4. сучасний вид партизанської війни, яка поєднує сучасні технології та методи мобілізації; 5. основний метод у асиметричній війні, яка ведеться на трьох умовних фронтах – серед населення конфліктної зони, тилового населення та міжнародної спільноти»²⁰³.

Вітчизняний дослідник А. С. Дорошкевич вважає, що важливим аспектом такого протистояння стають питання визнання етнонаціональної та державницької ідентичності сторони протистояння, котра чинить опір активному агресору. «Важливим завданням такої війни є ідентоцид, тобто знищення національної-державної-громадянської ідентичності країни-суперника до такого стану, коли про нього можна сказати одне – нелюдь і ворог, – стверджує він. – Суть ідентоциду – переконання більшості народу своєї країни, а в ідеалі і частини народу супротивника в злих намірах супротивника щодо своїх»²⁰⁴.

Питання ідентичності сьогодні особливо актуальне в контексті дій російських агресорів на Сході України, що мають всі зазначені вище ознаки гібридної війни. «І тепер – Україна постійний предмет і об'єкт ідентифікаційної війни, що інспірується Росією ззовні та підтримується всередині не лише представниками «п'ятої колони», а й керівництвом деяких центральних, регіональних та місцевих ЗМІ та окремих можновладців», – зазначає вітчизняний дослідник

---

²⁰³ Магда Є. М. Гібридна війна: сутність та структура феномену.

²⁰⁴ Дорошкевич А. С. Гібридна війна в інформаційному суспільстві. С. 24.

М. Т. Степико²⁰⁵. На питання ідентичності звертає увагу у своїх дослідженнях і Є. В. Магда, котрий вважає, що «за великим рахунком російсько-українське протистояння стало результатом процесу пошуку себе і свого місця у світі двома націями, двома уламками радянського простору»²⁰⁶.

Особливості використання в умовах гібридної війни проти України намірів агресора заперечити ідентичність України та української нації відзначають й автори колективного монографічного дослідження «Світова гібридна війна: український фронт»: «Формою заперечення національної української ідентичності з боку РФ є також дискредитація окремих явищ, подій, процесів, феноменів, які її конституують»²⁰⁷. «Заперечення української ідентичності є не лише частиною російської ідеології, а й одним із напрямів реальної політики, де воно стає тотожним ліквідації будь-яких проявів національного духу українства», – зазначають вони, підкреслюючи агресивний та наступальний характер дій російської сторони²⁰⁸.

Є. М. Магда так розкриває концептуальний зміст гібридних дій російських агресорів на Сході України та в Криму: «Держави – це утворення, що володіють власним Я, мають індивідуальність, яка стає основою для єднання, ідентифікаційним базисом для кожного громадянина, фундаментом для її вирізнення серед інших держав.

---

²⁰⁵ Степико М. Т. Гібридна війна як війна ідентичностей. *Стратегічні пріоритети*. 2016. № 3 (40). С. 169.

²⁰⁶ Магда Є. В. Загрози гібридної війни для європейської інтеграції України. *Стратегічна панорама*. 2016. № 1. С. 64.

²⁰⁷ Світова гібридна війна: український фронт: монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна. С. 253.

²⁰⁸ Там само. С. 255.

Ідентичність є основою формування та конструювання міжнародного образу держави. Російська Федерація досить давно намагається розхитати основи української ідентичності. В арсеналі засобів, наприклад, бої за історичну спадщину. РФ «приватизувала» найбільш привабливі та глорифіковані моменти чи персоналії української (чи спільної, наприклад, руської чи радянської) історії»²⁰⁹.

Варто зазначити, що ці концептуальні твердження про відсутність чи недостатність національно-державної ідентичності суттєво впливають на аксіологічну сферу життєдіяльності на анексованих та окупованих територіях України. Вони сприяють формуванню в середовищі місцевого населення таких станів індивідуальної ціннісної системи, які можна ототожнювати з розладом індивідуальної ціннісної системи, коли розпочинається руйнування індивідуальних цінностей²¹⁰.

На нашу думку, розгортання гібридної війни Росією проти України в напрямку заперечення української ідентичності стало можливим у зв'язку з тим, що в українському суспільстві ще не подолана криза соціокультурної ідентичності. Вітчизняна дослідниця О. А. Стасевська визначає сутнісні характеристики цього явища, відзначаючи її зовнішні та внутрішні аспекти: «Криза соціокультурної ідентичності безумовно є явищем світового масштабу, а для України вона набула специфічних рис та особливої гостроти через культурно-

---

²⁰⁹ Магда Є. В. Міжнародний імідж України в контексті гібридної війни. *Вісник Дніпропетровського університету*. 2015. № 4. С. 236.

²¹⁰ Камбур А. В. Функціонування ціннісної сфери в сучасному українському суспільстві. С. 77.

історичну та соціально-політичну своєрідність розвитку країни. Головною її причиною безумовно є культурна глобалізація, однак поряд з цим існують і внутрішні фактори кризи ідентичності в українському суспільстві: розгубленість людини щодо ототожнення себе з певними цінностями і вибору моральних орієнтирів. Для України це виявилось в розриві спадкоємності, коли попередня зруйнована ідентичність має бути замінена новою»²¹¹.

За умов гібридної війни проти України вибираються такі засоби та методи, що передбачають нівелювання наявної відмінності української та російської націй, прагнення вплинути на масову свідомість населення України, особливо її східних і південних областей, та сформуванню думку про «спільність», «єдність», «братерство» російського й українського народів. Саме тому актуалізуються питання формування основ української національної ідентичності, розвиток національної свідомості населення. «За своїм змістом національна ідентичність є сферою ідей, цінностей і смислів культури, що сприймаються та артикуються більшістю громадян країни, – зазначає дослідник проблем гібридних воєн М. Т. Степико. – Феноменологічним її виявом є ототожнення себе людиною з певною спільнотою, її символами, цінностями, історією, територією, культурою, державними та правовими інституціями, політичними й економічними інтересами. Причому йдеться про прийняття

---

²¹¹ Стасевська О. А. Духовні цінності і соціокультурна ідентичність: проблема взаємообумовленості. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2016. № 4. С. 117–118.

цього не лише на суто раціональному, а й на емоційному, семантико-міфологічному рівнях»²¹².

Гібридна війна спрямовується проти національної ідентичності українців, відтак особливого значення набувають процеси формування української політичної нації, ріст національної самосвідомості, відчуття особою своєї належності до певної етнонаціональної спільноти, усвідомлення себе як активного учасника державотворчих процесів. «Ідентичність кожної національної спільноти можна репрезентувати насамперед як її колективну самосвідомість, самовизначення, самовироблення власного образу і змісту самосвідомості, а не як ззовні сконструйований образ «національного характеру», – зазначав у своєму дослідженні М. А. Козловець. Це означає, що поняття «національної ідентичності» передбачає вияв колективного самоконструювання образу власної національної спільноти, характер якого багато в чому залежить від об'єктивних передумов і практики функціонування цієї спільноти (наприклад, сприятлива економічна ситуація, політична нестабільність, зовнішні загрози тощо)²¹³.

Вітчизняний дослідник проблем гібридних воєн Є. В. Магда називає дії, спрямовані на заперечення ідентичності України, протиставляючи їй російську ідентичність, засобами, спрямованими на стан масової свідомості населення, «іграми ідентичностями» та роз'яснює суть такого підходу: «Значна група чинників, що

---

²¹² Степико М. Т. Гібридна війна як війна ідентичностей. С. 164.

²¹³ Козловець М. А. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації: монографія. С. 58–59.

впливають на образ держави, пов'язана з історією народу чи народів, що стали її основою²¹⁴.

В умовах ведення російсько-українського протистояння на Сході України потрібно звернути увагу на функціонування тих державних інститутів, котрі реально забезпечують національне освідомлення українського народу. У зв'язку з тим, що сьогодні на Сході України ведуться активні військові дії, котрі також характеризуються використанням засобів гібридного змісту та можуть трактуватись як прояв сучасної гібридної війни, особливого значення набуває питання розвитку національної свідомості українських військовослужбовців та працівників правоохоронних структур, що перебувають у зоні проведення АТО.

Гібридна війна, яку розгорнула Російська Федерація проти України, спрямовується і проти українського суверенітету. Передусім використовуються пропагандистські міфи та складаються стереотипи щодо суб'єктності нашої держави, наявне прагнення або повністю заперечити її міжнародно-правовий статус або бодай звузити до такого рівня, коли її не можна буде потрактувати як ефективну сторону здійснення міжнародних відносин. Не останнє місце в сучасному гібридному протистоянні належить у цьому ракурсі війні іміджів. «Війна іміджів – це насамперед протистояння смислів, яке має на меті формулювання нових цінностей, нового бачення світу та відповідних оцінок тих чи інших подій, а відтак, і прийняття вигідних агресору рішень, –

---

²¹⁴ Магда Є. В. Міжнародний імідж України в контексті гібридної війни. С. 236.

читаємо в одному з досліджень Є. Магди. – Серед інструментів – акції прямого та фонового впливу, а ключова характеристика – довготривалий характер. При цьому цілі смислової війни, як й інформаційної, завжди лежать у просторі фізичному, а не лише віртуальному»²¹⁵.

У контексті такого спрямування гібридних дій агресора при веденні війни проти України варто наголосити на важливості розвитку тих ціннісних орієнтацій тієї частини суб'єктивної сторони військового протистояння, котру становлять українські військовослужбовці, яка стосується феномену патріотизму як важливої морально-духовної цінності особи, що визначає сутність її громадянських цінностей. «Обмеження суверенітету має стати логічним завершенням тієї війни іміджів та інформаційної війни, яку веде Росія проти України, – стверджує Є. В. Магда. – Головна ідея цього протистояння, яку переслідує Росія, – показати і довести штучність української нації та державності, а отже, мати змогу здійснювати *realpolitik* за рахунок її інтересів»²¹⁶. Саме такій спрямованості гібридної війни Росії проти України і повинні протистояти процеси національного та державницького освідомлення громадян задля формування реальних та ефективних здібностей чинення опору ворожій пропаганді.

«Стан духовного життя збройних сил характеризується способами формування, розподілу і споживання духовних цінностей українського суспільства, яке функціонує і розвивається в інтересах формування відданих патріотів України, забезпечення виконання ними

---

²¹⁵ Там само. С. 233.

²¹⁶ Магда Є. В. Загрози гібридної війни для європейської інтеграції України. С. 62.

військового обов'язку щодо захисту суверенітету і територіальної цілісності нашої Батьківщини», – стверджує вітчизняний дослідник проблем військово-правового виховання українських військовослужбовців В. В. Федоренко²¹⁷. Слід зазначити, що ще у 2005 р. у своєму дисертаційному дослідженні «Духовний потенціал Збройних Сил України: методологія системного вивчення і регулювання» В. І. Абрамов так характеризував стан духовності українських військовослужбовців: «Дослідження духовного потенціалу Збройних Сил як системи свідчить, що він створюється не довільно, а багатозначними причинно-функціональними і логіко-змістовними методами інтеграції духовності військовослужбовців. Основою, що надає зміст і значення кожному з компонентів системи духовного потенціалу Збройних Сил, виступає ідеологія розвитку сучасного українського суспільства [...]. Духовний потенціал Збройних Сил як цілісна, складно організована система, мовиться в дисертації, належить до систем, які самоорганізуються. В циклічних взаємних переходах протилежних режимів духовного потенціалу ми можемо побачити контури нової холістики, коли цілісна еволюція системи здійснюється за рахунок взаємної згоди і кореляції всіх її підсистем. Духовний потенціал Збройних Сил являє собою сукупність структур, різних за віком та на різних стадіях розвитку»²¹⁸. Зауважмо, що такі думки стосовно ролі духовності у становленні потенціалу Збройних Сил

---

²¹⁷ Федоренко В. В. Методологічні основи оцінки ефективності військово-правового виховання військовослужбовців у контексті соціально-філософського аналізу. С. 57.

²¹⁸ Абрамов В. І. Духовний потенціал Збройних Сил України: методологія системного вивчення і регулювання: автореф. дис.

України є актуальними і в сучасних умовах розгортання гібридної війни Росії проти України.

Отже, ведення гібридної війни, яка є варіантом військового протистояння із застосуванням новітніх способів та методів ведення дій на основі використання сучасних інформаційних та маніпулятивних технологій, спричиняється до складання особливих умов формування ціннісних орієнтацій військовослужбовців, за яких актуалізуються проблеми їх національно-патріотичного та правового виховання.

Урешті рещт, підсумовуючи результати дослідження другого розділу, необхідно відзначити, що, все ж таки, важливим аспектом формування ціннісного універсуму військовослужбовців України виступає участь у міжнародних миротворчих місіях та операціях. Слід зазначити, що сучасна миротворчість зумовлюється низкою політичних, соціально-економічних та світоглядно-ідеологічних факторів. Протистояння сучасним глобальним загрозам стає можливим на основі активного міжнародного співробітництва та здійснення активної миротворчої діяльності, однією із форм якої є миротворчі операції, під якими варто розуміти колективні дії політичного та воєнного характеру, що здійснюються після виникнення конфлікту та спрямовані на його припинення. Участь у міжнародній миротворчій діяльності потрібно розглядати як важливу складову зовнішньої політики держави, адже в умовах сучасної глобалізації поява нових видів загроз безпеці та миру, особливо активізація діяльності терористичних організацій, проявів сепаратизму, національного та релігійного екстремізму потребує активної протидії на міжнародному рівні. Миротворча

діяльність формує особливі цінності військовослужбовців у напрямку визначення пріоритетності вирішення проблем міжнародного співробітництва світової цивілізації у справі її консолідації на демократичних засадах.

Доцільно відзначити, що на успішне виконання українськими військовослужбовцями завдань в рамках проведення міжнародних миротворчих операцій впливають і об'єктивні, і суб'єктивні чинники. До перших слід віднести дії міжнародних інституцій (ООН та ОБСЄ) та вітчизняних політико-правових інститутів (Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів, РНБО), які здійснюють правове обґрунтування застосування українських військовослужбовців у подібних заходах.

Сучасне протистояння держав у конфліктах на політичному та економічному рівнях характеризується широким застосуванням інформаційних технологій, воєнних ресурсів та неодмінно фокусується на людині. Тому учасники такого воєнного протистояння, що виступають як суб'єктивний його елемент, піддаються значному впливу інформаційно-психологічних технологій та їхніх ресурсів. За умов сучасної інформатизації суспільства суттєво змінюються параметри та змістовні характеристики процесів ведення воєн, а ми маємо справу з наявністю воєн т. зв. «четвертого покоління».

За умов гібридної війни значно актуалізується проблема ідентичності як особи зокрема, так і суспільства загалом, уособленого в державі як суб'єкти війни та сторони, що зазнає нападу зі сторони держави-агресора. Гібридна війна спрямовується проти національної ідентичності українців, тож особливого значення набувають процеси формування української політичної нації, ріст

національної самосвідомості, відчуття особою своєї належності до певної етнонаціональної спільноти, усвідомлення себе як активного учасника державотворчих процесів.

У зв'язку з тим, що сьогодні на Сході України ведуться активні військові дії, котрі також характеризуються використанням засобів гібридного змісту та можуть трактуватись як прояв сучасної гібридної війни, особливого значення набуває питання розвитку національної свідомості українських військовослужбовців та працівників правоохоронних структур, що перебувають у зоні проведення АТО.

РОЗДІЛ 3

СТАНОВЛЕННЯ ЦІННІСНОГО

УНІВЕРСУМУ

ОСОБИСТОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ:

ГНОСЕОЛОГІЧНА СКЛАДОВА

ДОСЛІДЖЕННЯ

3.1 Гносеологічне обґрунтування становлення ціннісного універсуму військовослужбовця крізь призму загрози національній безпеці

Поряд із численними здобутками людства у сфері взаємовідносин між людьми, всезагальним усвідомленням необхідності утвердження цінностей гуманізму, демократії та громадянського суспільства сьогодні існує і чимало проблем, які становлять загрозу і окремій людині, і цілим народам та державам. Це так звані глобальні проблеми людства, які заторкують усі народи без винятку, а вберегтися від них стає щоразу важче. Сюди можемо зарахувати проблему подолання бідності, екологічні проблеми, епідемії та пандемії різноманітних хвороб, а також загрози, які несуть одна одній держави, – загрози національній безпеці. Якщо для подолання економічних, екологічних та медичних проблем людству необхідно об'єднатися, то для усунення загроз національній безпеці кожен народ, кожна держава повинна працювати лише на себе.

З огляду на події, що відбуваються в Україні впродовж кількох останніх років, питання національної безпеки для нашої держави є надзвичайно актуальними. Всі ми були свідками швидкого захоплення півострова Крим, значних територій Донецької та Луганської областей, численних спроб створити «народні республіки» на теренах інших

південно-східних областей України. Ці події показали повну неготовність нашої держави до виявлення, попередження та ліквідації злочинних формувань, які посягають на національну безпеку України. Звичайно, це не вина однієї чи кількох людей, які керують певним відомством чи галуззю, а наслідок тривалої антиукраїнської, антинародної політики загалом. Саме тому сьогодні Україні вкрай необхідні комплексні напрацювання у сфері національної безпеки, які було б можливо впровадити у практику з огляду на наявний політичний стан суспільства та реалії життя населення.

Сьогодні в науковій літературі існує чимало визначень поняття «національна безпека», жодне з яких неможливо назвати вичерпним. Так, під національною безпекою розуміють: «сукупність офіційно прийнятих поглядів на цілі і державну стратегію в області забезпечення безпеки особистості, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз політичного, економічного, соціального, військового, техногенного, екологічного, інформаційного та іншого характеру з урахуванням наявних ресурсів і можливостей»²¹⁹. У цьому визначенні акцент робиться на тому, що національна безпека являє собою офіційно прийняту стратегію у сфері забезпечення безпеки. Інший дослідник вважає, що «під національною безпекою розуміється стан країни, при якому відсутні або усунені реальні зовнішні та внутрішні загрози її національним інтересам і національному характеру життя»²²⁰. Як бачимо,

---

²¹⁹ Ліпкан В. А., Ліпкан О. С., Яковенко О. О. Національна і міжнародна безпека в визначеннях та поняттях. Київ: Текст, 2006. С. 5.

²²⁰ Возженников А. В. Национальная безопасность: теория, политика, стратегия. Москва: МОДУЛЬ, 2000. С. 55.

наведене визначення зводить поняття національної безпеки до стану країни, у якому відсутні або оперативно усунені такі загрози. На думку Миколи Сенченка, «національна безпека – це основа безпеки конкретного суспільства, яке, еволюціонуючи протягом всієї доісторичної та історичної епохи, послідовно пройшовши усі форми розвитку етносу, піднялося у своєму становленні до стадії «народ» і виявило здатність до формування національної концептуально незалежної суверенної держави – саме концептуально незалежної держави»²²¹. Дослідник розуміє національну безпеку і концептуально незалежну суверенну державу як синоніми.

Тож розглянувши кілька визначень поняття «національна безпека», можемо зробити висновок, що національна безпека – це сукупність офіційно затверджених та введених у дію програм і стратегій, метою яких є забезпечення незалежності, суверенітету держави, шляхом усунення наявних небезпек, та ефективна превентивна робота з недопущення виникнення нових загроз для безпеки людини, суспільства, держави.

Усі загрози національній безпеці можна поділити на дві великі групи: зовнішні та внутрішні, тобто ті, які, відповідно, виходять від іноземних держав, та ті, що виникають й існують всередині країни.

До зовнішніх загроз національній безпеці України можемо зарахувати:

– посягання на територіальну цілісність, державний суверенітет України з боку інших держав;

---

²²¹ Сенченко М. Запорука національної безпеки в умовах інформаційної війни. *Вісник Книжкової палати*. 2014. № 6. С. 2.

- спроби іноземних держав втрутитися у внутрішні справи України незалежно від того, до якої сфери діяльності вони належать;
- військові конфлікти, які відбуваються поруч з кордонами нашої держави в сусідніх з Україною країнах;
- розвідувальна діяльність іноземних спецслужб;
- значні масштаби поширення міжнародного тероризму, зростання кількості злочинів, учинених проти миру й безпеки людства;
- контрабандна діяльність із ввезення на територію України зброї, наркотичних засобів, радіоактивних речовин;
- вияви сепаратизму, спроби порушення територіальної цілісності держави шляхом утворення автономій;
- нелегальна міграція населення;
- низький рівень забезпечення Збройних Сил України, СБУ, МВС зброєю та іншими спеціальними засобами, які необхідні для виконання покладених на них завдань, відсутність соціальних гарантій для військовослужбовців, ветеранів ЗСУ;
- незавершеність у питаннях облаштування лінії державного кордону України.

Внутрішні загрози несуть не меншу небезпеку, ніж зовнішні, оскільки вони сприяють руйнуванню країни зсередини. Тому боротьба з ними також повинна бути продуманою, чітко спланованою та систематичною. До внутрішніх загроз національній безпеці належать: порушення владними органами та посадовими особами прав і свобод людини та громадянина; загроза проявів екстремізму і сепаратизму; нездатність окремих ланок

механізму держави виявляти та оперативно усувати ті загрози, які впливають на національну безпеку; зниження економічних показників; призупинення або закриття дослідницьких програм у стратегічно важливих напрямках; наявність великого зовнішнього боргу держави; неефективна антимонопольна політика; збільшення іноземного капіталу в економіці України; надання з боку влади переваги особистим інтересам над загальнодержавними; неефективна державна політика в соціальній сфері; тривала демографічна криза; відсутність населення так званого «середнього класу»; низький рівень духовної і моральної культури; збільшення кількості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; відставання в розвитку науково-технічної сфери; вплив населення працездатного віку та висококваліфікованих кадрів закордон; нераціональне використання природних ресурсів; численні антропогенні порушення, які можуть призвести до виникнення надзвичайних ситуацій; відсутність чіткого контролю за ввезенням на територію України хімічних речовин, генетично модифікованих організмів, які мають шкідливий вплив на здоров'я людей, тварин та довкілля; застарілість фонду житлово-комунального господарства; відсутність сучасних засобів та методик роботи при утилізації небезпечних відходів; численні випадки порушення права на доступ до інформації; пропагування в засобах масової інформації насильства, порнографії, можливостей легкої наживи, культу сили, грошей та влади; маніпуляції суспільною свідомістю через розміщення в засобах масової інформації упереджених суджень, виклад матеріалу з вигідних певним

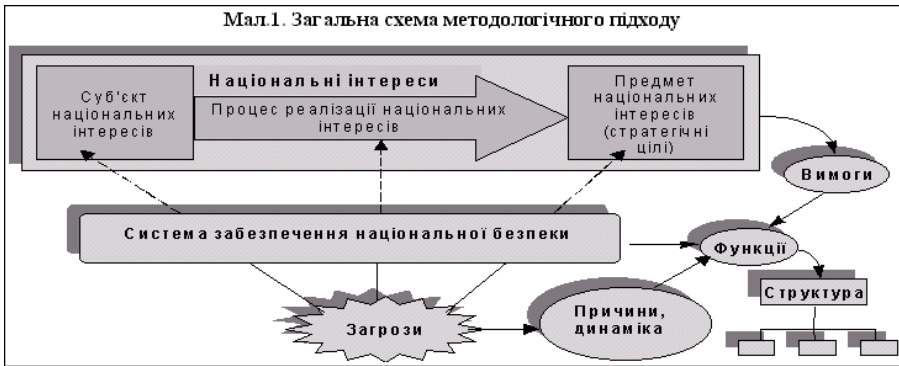
колам позицій, замовчування одних та широка висвітленість інших фактів.

Отже, така велика кількість загроз, які сьогодні посягають на національну безпеку, зокрема й України, зумовлює необхідність створення дієвої системи захисту від них. Із збільшенням кількості загроз національній безпеці кожна держава повинна виробити власний механізм боротьби з такими посяганнями, який відповідав би вимогам часу та був ефективним на конкретній території. Першим кроком на цьому шляху має стати створення власне системи національної безпеки. Ще у 2001 р. фахівці Центру Разумкова розробили методологічний підхід до формування системи національної безпеки України²²². Суть цього підходу полягає в розгляді національних інтересів як базового об'єкта забезпечення національної безпеки. «Національні інтереси України – суспільно визнані (за допомогою референдумів, виборів, репрезентативних соціологічних опитувань, спеціальних досліджень) і законодавчо оформлені потреби людини, суспільства, держави, реалізація яких забезпечує всім названим соціальним суб'єктам солідарне, стабільне співіснування, ефективне функціонування, прогресивний розвиток у рамках багатонаціональної держави»²²³. Саме національні інтереси першими повинні враховуватися при виборі векторів державної політики, і зовнішньої, і внутрішньої. Схематично суть цього підходу зображено на мал. 1.

---

²²² Методологічний підхід до формування системи національної безпеки України. URL: http://www.razumkov.org.ua/ukr/article.php?news_id=111 (дата звернення: 22.04.2020).

²²³ Там само.

Як видно з мал. 1, загрози напряму протистоять національним інтересам, а система забезпечення національної безпеки шляхом виконання певних функцій, з'ясовуючи причини виникнення та динаміку загрозових явищ, сприяє їх швидкому усуненню.

Серед аргументів, які дослідники наводять на користь цього підходу, і сьогодні актуальними є:

1) можливість випереджувальної та адекватної реакції щодо загроз національним інтересам України завдяки використанню прогнозних оцінок у сфері національної безпеки;

2) підвищення рівня обґрунтованості рішень щодо функцій та структури системи забезпечення національної безпеки, бюджетних витрат на її утримання;

3) запобігання можливим негативним наслідкам від прояву загроз та прийняття недосконалих рішень у сфері національної безпеки²²⁴.

²²⁴ Методологічний підхід до формування системи національної безпеки України. URL: http://www.razumkov.org.ua/ukr/article.php?news_id=111 (дата звернення: 22.04.2020).

Отже, система забезпечення національної безпеки повинна охоплювати сукупність методів із визначення національних інтересів, їх пріоритетності на конкретному етапі розвитку суспільства й держави; можливість швидкого аналізу загроз, що виникають, вибору шляхів їх усунення та способів недопущення повторної появи.

Жодна система не може виникнути на порожньому місці, в її основі має бути певна ідеологія, сукупність певних принципів, які формують спрямування цієї системи. Не є винятком з цього правила і система забезпечення національної безпеки. На нашу думку, підґрунтям, основою, на якій повинна постати ця система, є сукупність таких принципів:

- усвідомлена необхідність взаємної відповідальності людини, суспільства і держави;
- врахування інтересів людини, суспільства і держави при формуванні векторів внутрішньої і зовнішньої політики;
- неухильне дотримання принципів законності та гуманізму, їх домінування при виборі стратегії боротьби із загрозами національній безпеці;
- взаємозв'язок національної і міжнародної систем безпеки.

Взаємна відповідальність людини, суспільства і держави є ознаками громадянського суспільства та правової держави. Однак вона має не лише декларуватися в нормативних актах, а й діяти «на практиці». Громадяни змалку повинні виховуватися в дусі любові та поваги до своєї батьківщини, а в подальшому спрямовувати свої зусилля на покращення власного добробуту та добробуту

країни. Найпростішим прикладом взаємної відповідальності є правослухняна поведінка з боку людини та гарантія дотримання прав і свобод людини, її безпеки з боку суспільства й держави. Людина усвідомлено поводитиметься правослухняно за умови гарантування державою їй належних соціально-економічного та політичного рівня життя. Усвідомлена взаємна відповідальність сформується та діятиме «на практиці» за умови збігу цілей людини, суспільства та держави.

Люди, які керують державою, при виборі, формуванні та використанні тих чи інших векторів внутрішньої і зовнішньої політики повинні дотримуватися принципу рівноваги інтересів людини, суспільства й держави. Адже якщо інтереси певних груп населення нівелюватимуться постійно, то це викликатиме обурення в суспільстві і може призвести до певних виявів агресії з боку людей. А це створюватиме загрозу національній безпеці. Врахування інтересів людей при виборі вектора в політиці матиме наслідком підвищення рівня життя населення, сприяння в досягненні їхніх цілей, бажань; людина почуватиметься потрібною державі, відчуватиме, що виконує якусь роль у політичному житті держави. Безпосереднім наслідком стане її правослухняна поведінка.

Під час боротьби з уже наявними загрозами національній безпеці, незалежно від стадії проведення робіт у цій сфері – від визначення виду загрози до закінчення операції щодо її знешкодження – усі дії повинні здійснюватися з неухильним дотриманням принципів законності та гуманізму, як основних принципів права. «Принцип гуманізму – одна з найважливіших ціннісних характеристик цивілізованого суспільства, яка визнає благо

людини, її право на свободу, щастя, виявлення своїх здібностей критерієм прогресивності соціальних інститутів. Засади гуманізму ... розкривають одну з найважливіших ціннісних характеристик права. Право закріплює і реально гарантує природні і невід'ємні права і свободи кожної людини: право на життя, здоров'я, особисту свободу і безпеку, право на охорону своєї честі і гідності, захист від несанкціонованого втручання в сферу особистого життя та інші права»²²⁵. Утверджуючи принцип гуманізму, ми визнаємо цінність та унікальність кожної людини, її важливість для держави незалежно від статі, віку, віросповідання, рівня освіти тощо.

Принцип законності проявляється в неухильному додержанні вимог нормативно-правових актів усіма без винятку громадянами та їхніми організаціями, об'єднаннями, групами. Цей принцип права є своєрідним вираженням моральних цінностей суспільства, моделлю поведінки людини. «Передумовою законності є об'єктивна соціальна потреба зберігання цінності людського суспільства, опосередкована встановленням юридичних правил загальнообов'язкової поведінки, що сприяють нормальному функціонуванню суспільного організму, закріплюють такі умови діяльності індивідів, які надають можливість задовольняти свої потреби й не заважають усім іншим робити те саме»²²⁶.

Попри значні успіхи у сфері забезпечення безпеки, сьогодні жодна з держав не може самостійно впоратися з

---

²²⁵ Чеботарьов С. С. Гуманізм як принцип права України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 65. С. 206.

²²⁶ Кучма О. Л. Принципи законності й верховенства права: проблеми правозастосування. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2016. Вип. 6, т. 1. С. 151.

усіма загрозами національній безпеці. Глобалізаційні процеси сприяють міграції населення, стиранню чітких етнічних ознак, занепаду традиційних людських цінностей – усе це негативно впливає і на рівень безпеки. За таких умов об'єднання зусиль для збереження національної та міжнародної безпеки є вкрай актуальним та необхідним. Адже це забезпечить можливість обміну досвідом, мобільність та залучення додаткових сил у боротьбі із загрозами національній безпеці.

Власне на таких принципах і повинна бути сформована система національної безпеки. Суб'єктом забезпечення національної безпеки України має стати її народ загалом та кожний громадянин зокрема. Період поширення аморальних явищ у суспільстві, який спостерігаємо сьогодні, сприяє придушенню індивідуальності, знищенню в людей стійких поглядів і переконань щодо моральності чи аморальності певних явищ і фактів, вихованню пасивних людей, які не здатні протистояти труднощам. Для українського суспільства стали характерними негативні явища, які значно послаблюють наші можливості у цій сфері. Це, зокрема:

- неефективна державна політика, що проявляється в затягуванні реформ, їх невідповідності реальним економічним і соціальним потребам переважної більшості населення;

- пасивність більшої частини населення, яка стосується майже всіх сфер життєдіяльності людини. Вона стала результатом неефективної політики держави, недотримання основних прав та свобод людини і

громадянина, непрозорої, а подекуди і злочинної діяльності державних установ та органів;

– залучення до громадської діяльності незначної частини населення. Сьогодні дуже мало людей є членами громадських організацій, метою яких є: 1) контроль за діяльністю державних органів; 2) недопущення порушення, захист і відновлення прав та інтересів громадян; 3) підвищення рівня правової культури населення; 4) волонтерська діяльність на підтримку учасників АТО, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, інвалідів та престарілих;

– низький рівень морально-етичних цінностей більшої частини населення та відсутність цінностей, які слугували б базою для об'єднання людей. Для створення власної системи цінностей людині необхідно постійно розвиватися, вдосконалювати свої вміння та навички відповідно до вимог часу, щоб адекватно сприймати нововведення та, опираючись на власну систему морально-етичних норм, прийняти або не прийняти його;

– поліетнічність та полікультурність населення України, що проявляється в дещо відмінному ставленні до тих чи інших явищ і понять, пріоритетному значенні різних цінностей.

Аби подолати ці негативні явища в українському суспільстві, насамперед потрібне проведення державної політики, яка була б спрямована на підвищення соціально-економічного рівня життя населення і патріотичне виховання дітей та молоді. Люди повинні усвідомити важливість своєї діяльності для забезпечення національної

безпеки, а, відповідно, і своєї безпеки та безпеки своєї сім'ї.

Попри необхідність усвідомленої відповідальності кожного із суб'єктів забезпечення національної безпеки за свою діяльність, провідна роль у цій сфері належить військовослужбовцям. Адже саме вони першими повинні зупиняти агресію зовнішнього ворога, врегульовувати збройні конфлікти, здійснювати роботу, спрямовану на забезпечення національної безпеки. Відповідно до Закону України «Про Збройні Сили України»²²⁷ [176], військовослужбовці виконують такі завдання: здійснення заходів правового режиму воєнного і надзвичайного стану; організація та підтримання дій руху опору; проведення військових інформаційно-психологічних операцій; боротьба з тероризмом і піратством, здійснення заходів щодо захисту життя, здоров'я громадян та об'єктів (майна) державної власності за межами України, забезпечення їх безпеки та евакуації (повернення); посилення охорони державного кордону, захисту суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні та на континентальному шельфі та їх правового оформлення, забезпечення безпеки національного морського судноплавства України у відкритому морі чи в будь-якому місці поза межами юрисдикції будь-якої держави; здійснення заходів щодо запобігання розповсюдженню зброї масового ураження, протидії незаконним

---

²²⁷ Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20.12.1991 № 2011-XII (в ред. від 01.01.2019). База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2011-12> (дата звернення: 22.04.2020).

перевезенням зброї і наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів у відкритому морі; ліквідація наслідків надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру; надання військової допомоги іншим державам, участь у міжнародному військовому співробітництві, міжнародних антитерористичних, антипіратських та інших міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки на підставі міжнародних договорів України та в порядку і на умовах, визначених законодавством України.

Отже, важливість та актуальність завдань, покладених на військовослужбовців, важко заперечити. Якщо сьогодні вимоги до рівня освіти, професійної підготовки, практичних навичок військовослужбовців сформульовані чітко та прописані у відповідних нормативно-правових актах, то питання, пов'язані зі світоглядом військовослужбовця, досліджені вкрай мало та описово. А з урахуванням подій в Україні останніх трьох років, коли наша держава зіткнулася зі збройною агресією іноземної держави та внутрішніми сепаратистськими проявами на значній території країни, саме ціннісна складова особистості військовослужбовця відігравала важливу роль в ескалації цього конфлікту. Тобто більше питань викликав внутрішній світ військовослужбовця, його моральні цінності та психологічна готовність до захисту своєї держави власне зі зброєю в руках.

Світогляд людини – це сукупність принципів, переконань, поглядів та моделей поведінки, якими вона керується, освоюючи світ та шукаючи своє місце в ньому. Жодна людина не народжується з чіткими уявленнями про світ та свої роль і місце в ньому. На нашу думку, людина

формує свій світогляд упродовж життя, щоразу перебуваючи в нових життєвих ситуаціях, спостерігаючи за поведінкою оточення, набуваючи нових знань. У такий спосіб вона формує власну точку зору на ту чи іншу ситуацію, у якій перебуває вона або її близькі.

Умовно процес формування світогляду людини можна розділити на одночасне освоєння норм моралі та вимог права, який складається з п'яти основних етапів, кожен з яких відповідає за формування та розвиток певних рис характеру – більш яскраве вираження одних та повну або часткову відсутність інших; вироблення власної точки зору людиною на ті чи інші норми і правила, встановлені суспільством або державою. Це, зокрема, такі етапи:

1) етап знайомства. Людина знайомиться з найпростішими елементами моралі та права – розпочинається цей етап у сім'ї, де народжується та виховується дитина, і триває приблизно до 5-6 років. Упродовж цього етапу через розповіді батьків, вихователів, у формі гри дитина знайомиться та засвоює елементарні норми поведінки в сім'ї, колективі однолітків та старших за віком людей, у громадських місцях;

2) етап виховання. Виховання юних громадян – етап перебування молодих людей у навчальних закладах різних рівнів. Власне цей період спрямований на свідоме навчання учнів і студентів норм моралі та права через вивчення конкретних норм і приписів цих двох сфер суспільного життя. Людина вже чітко усвідомлює відмінність між добром і злом, дозволеним і забороненим, законним і незаконним, моральним і аморальним. На основі здобутих знань може сформулювати засади для

власного бачення та ставлення до тих чи інших проблем, і особистих, і суспільних;

3) практичний етап. Цей етап людина проходить під час спілкування в соціальних групах. У цей період вона переймає правила поведінки, морально-етичні норми, ціннісні орієнтири, способи і методи самовираження від осіб, які є лідерами у цих групах. На цьому етапі починає формуватися модель поведінки людини;

4) етап оцінки. На цьому етапі людина є вже сформованою особистістю, має певний багаж знань, життєвий досвід, стикалася з різними ситуаціями, тому може оцінити здобуті знання, сформувані на їх основі власну поведінку, сприйняти чи відкинути певні стереотипи, сформувати свою ієрархію цінностей;

5) завершальний етап. Людина має чітко сформовану та усвідомлену поведінку, яка ґрунтується на її власному світогляді як системі цінностей і прийнятих норм поведінки.

Як бачимо, поведінка людини є зовнішнім виявом її світогляду, тобто тієї системи цінностей, уявлень, норм поведінки, які вона усвідомлено сприйняла. Водночас незаперечним є той факт, що на світогляд людини впливає і низка чинників, які не залежать від людини та її волі. Це, скажімо:

- рівень економічного розвитку держави;
- політичний устрій країни;
- рівень динамічного розвитку суспільства;
- моральні звичаї соціальної спільноти.

Світогляд людини є поєднанням зовнішніх і внутрішніх умов її життя. До зовнішніх впливів належить вплив

суспільства, держави на формування світогляду людини, а до внутрішніх – спадковість та сімейне виховання. Однак часто незалежно від життєвих обставин людина може стати особистістю – цілеспрямованою, стійкою у своїх переконаннях і поглядах людиною, яка може протистояти труднощам, що виникають у різних сферах її життя. Це можна зробити завдяки самодисципліні, самоаналізу та самовихованню. Жоден елемент цієї тріади не може існувати без інших двох. Самодисципліна сприяє виробленню навичок вчиняти саме так, а не інакше у певних ситуаціях, які часто повторюються. Це стосується, зокрема, поведінки у громадських місцях, стилю спілкування з людьми, дотримання правил дорожнього руху та ін. Самоаналіз допомагає людині щоразу розглядати, аналізувати свої вчинки та поведінку, а також поведінку інших членів спільноти, суспільства, даючи моральну оцінку певним діям, вчинкам, підтримуючи їх або ж засуджуючи, приймаючи або не приймаючи певні моделі поведінки. Самовиховання сприяє всебічному розвитку особистості, надає спрямованості діяльності людини, активізує її. Людина, ставлячи перед собою певну мету, свідомо обирає шляхи та методи, якими планує її досягати. Те, наскільки вони будуть моральними чи аморальними, залежить від самої людини, її поглядів, переконань, загального рівня культури та правосвідомості.

Безперечно, кожен військовослужбовець повинен мати світогляд, сформований на засадах гуманізму, патріотизму, відповідальності за доручену справу. Це далеко не повний перелік рис, якими він повинен володіти, однак це ті основні характеристики, які впливатимуть на якість несення ним служби із захисту своєї держави та її

громадян. Саме ці три риси, на нашу думку, є стрижневими для подальшого розвитку військовослужбовця як особистості та закладають підвалини для формування його ціннісного універсуму.

Ціннісний універсум військовослужбовця – це сукупність тих норм і цінностей, що формують мету його діяльності шляхом спрямованості потреб та інтересів, яких він усвідомлено дотримується у щоденній поведінці. Процес формування ціннісного універсуму є складним та тривалим, адже військовослужбовець має бути готовим до обмежень, які накладає служба, мати добре фізичне і стійке психічне здоров'я, що забезпечить успішне виконання бойових завдань. Зрозуміло, що людина, яка не брала участі в бойових діях, не може повністю усвідомити ситуації в зоні конфлікту, однак саме військовослужбовець повинен уміти максимально адаптуватися до реалій на таких територіях. Основний акцент потрібно робити на психологічній адаптації, вихованню тих рис особистості, які стануть необхідними у критичних ситуаціях. «Серед завдань морально-психологічного забезпечення під час адаптації військовослужбовців до несення бойової служби важливу роль відіграє прийняття своєчасних і дієвих заходів щодо нарощування потенціалу моральних, психологічних і фізичних сил особового складу. Мова йде про створення умов морально-психологічної адаптації, організацію відпочинку і дозвілля, безперервне забезпечення особового складу всім необхідним для

життєдіяльності та виконання службових завдань»²²⁸.
Пройшовши процес адаптації, військовослужбовець буде готовим до виконання бойових завдань у складних умовах.

На думку В. С. Молдавчука, на характер адаптації впливають такі фактори:

- загальні – фактори макросередовища: військово-політична обстановка, загальнополітична й економічна ситуація в державі, ставлення суспільства до армії тощо;
- часткові – фактори мікросередовища: укомплектованість, бойова злагодженість і професіоналізм, особливості несення служби та ін.;
- одиничні – індивідуально-психологічні й особисто-професійні особливості військовослужбовців, характеристики військових колективів²²⁹.

Вказані чинники впливу на процес адаптації можна застосувати і до процесу формування ціннісного універсуму військовослужбовця. Макросередовище, або ситуація в державі, напряду впливає на утвердження певних уявлень, розстановку пріоритетів, формування та виховання в людини певних рис характеру через соціально-економічний рівень життя населення. Мікросередовище, або ж соціальна група, створює умови для формування людини як професіонала своєї справи з вихованням у собі тих рис, які необхідні для виконання службового обов'язку. Одиничні фактори – це власне

---

²²⁸ Масленко О. А. Сутність і зміст морально-психологічного забезпечення під час адаптації військовослужбовців. *Педагогічний альманах*. 2009. Вип. 4. С. 197.

²²⁹ Молдавчук В. С. Виховна робота з особовим складом, її зміст та перспективи у період реформування внутрішніх військ МВС України. *Честь і закон*. 2004. № 2. С. 41–49.

особистість військовослужбовця. Звісно, що кожен із цих чинників пов'язаний з певними проблемами для становлення ціннісного універсуму військовослужбовця.

На нашу думку, проблеми становлення ціннісного універсуму військовослужбовця можна поділити на чотири групи: інтерпретаційні; функціоналістські; структуралістські; гуманістичні. За основу такої класифікації ми взяли модель, яку розробили дослідники Гібсон Баррелл та Герет Морган²³⁰. Вчені пропонують модель організаційного аналізу, яка ґрунтується на поділі соціологічних теорій за двома протиставленнями: регуляція протиставляється радикалізму; суб'єктивність протиставляється об'єктивності.

Тобто, використовуючи такий підхід, ми отримуємо чотири парадигми, між якими можемо спостерігати певну внутрішню єдність, а разом і взаємозаперечення.

Групу інтерпретаційних проблем у становленні ціннісного універсуму військовослужбовця становлять проблеми регуляції. Її основа – особистий розвиток потреб із незначним корегуванням середовища, оточення, соціального стану тощо. Такі проблеми властиві здебільшого молодим людям, які лише починають освоювати певні навички та вміння. Ми вважаємо, що до цієї групи входять дві основних проблеми: створення позитивної «Я-концепції» та засвоєння соціальних навичок.

Вирішення вказаних проблем неможливе без усвідомлення особистої відповідальності за зроблений вибір. Здебільшого людина обирає, враховуючи цінності,

---

²³⁰ Burrell G., Morgan G. *Sociological Paradigms and Organizational Analysis: Elements of the Sociology of Corporate Life*. London: Heinemann, 1979. 427 p.

прийняті в суспільстві як норми. Кожен обиратиме для себе таку модель поведінки, яка часто диктується йому суспільством, умовами, в яких він живе, можливостями для соціалізації.

Для уникнення інтерпретаційних проблем або зменшення їхніх негативних наслідків для становлення ціннісного універсуму військовослужбовця, на нашу думку, потрібно створити умови, які допоможуть людині засвоїти певні цінності та зрозуміти їх шляхом аналізу конкретних ситуацій. Шляхом досягнення поставленої мети може стати: залученість до громадської діяльності; безперервна самоосвіта, яка сприятиме адаптації в суспільстві, що змінюється; участь у проектах, які вимагають прийняття рішень з готовністю до подальшої відповідальності за їхні наслідки.

Отже, вирішення інтерпретаційної групи проблем сприятиме вихованню військовослужбовців, які готові:

- виконувати активні ролі в суспільстві;
- приймати рішення та брати на себе відповідальність за їхні наслідки;
- будувати відносини з оточенням, адекватно реагуючи і на критику, і на похвалу в свою адресу;
- усвідомлювати необхідність постійного самоконтролю, самовдосконалення та самоаналізу та використовувати їх у житті;
- докладати зусилля для формування власної усвідомленої системи цінностей та створення позитивної «Я-концепції».

Другу групу проблем, пов'язаних зі становленням ціннісного універсуму військовослужбовця, утворюють

функціоналістські проблеми. Тобто це проблеми, пов'язані з неможливістю становлення певних цінностей та орієнтацій у зв'язку з відсутністю певних можливостей для соціалізації. Соціалізації людини сприяють не тільки традиційні інститути (навчальні заклади, місце праці), а й можливості для розвитку себе як істоти фізичної, так і духовної.

Лейтмотивом цієї групи проблем є занепад традиційних моральних цінностей людства. Такі явища сучасності, як глобалізація, урбанізація, створюють загрозу для моральної (внутрішньої) сторони життя людини. Одним з основних шляхів вирішення цієї проблеми ми вважаємо підтримання «зв'язку поколінь», завдяки якому знання передаватимуться від покоління до покоління, від старших до молодших. Так через виконання певних дій, обрядів молоді люди бачитимуть не лише сам процес як послідовність дій, а й спостерігатимуть ставлення людини, яка його виконує та дотримується, його важливість для неї, тим самим передаватимуться і цінності, які є традиційними для суспільства та народу.

Щоб вирішити проблеми такого плану для військовослужбовців, доцільно:

- 1) створити якнайбільше можливостей для контакту молодих військовослужбовців з авторитетними зрілими офіцерами та ветеранами;

- 2) збільшувати кількість уроків, навчальних занять, присвячених національно-патріотичному вихованню та вивченню історії свого народу;

- 3) залучати до занять різноманітними видами спорту, шляхом створення спортивних секцій, збільшенням

кількості спортзалів та пропаганди здорового способу життя.

Вирішення таких проблем дасть змогу військовослужбовцям:

- освоїти та послуговуватися системою традиційних цінностей українського суспільства;
- зберегти та передати майбутнім поколінням основні інститути суспільства з їхніми цінностями.

Третю групу становлять проблеми, пов'язані з можливостями людини здійснювати зміни, які насамперед торкаються соціокультурної сфери. Кожен повинен прагнути до самовдосконалення шляхом вироблення чітких особистих позицій щодо того чи іншого явища в соціокультурному просторі, що його оточує. Людина повинна усвідомити себе як соціально значущу особу, яка через систему цінностей може стати поштовхом до змін у суспільстві.

Для вирішення групи структуралістських проблем військовослужбовців необхідно:

- 1) сприяти використанню дозвілля військовослужбовцями для реалізації їхнього соціального потенціалу;
- 2) залучати якнайбільше військовослужбовців до участі в соціальних проектах та програмах.

Виконання пропонованих вище заходів сприятиме: усвідомленню військовослужбовцями себе як повноправних учасників процесу соціальних та культурних змін суспільства; можливостям реалізації соціального потенціалу особистості; засвоєнню цінностей громадянського суспільства.

Четверту групу проблем ми умовно назвали гуманістичною. Сюди можна зарахувати проблеми, пов'язані з расовими, етнічними, релігійними, гендерними та класовими поглядами і цінностями. Розшарування суспільства, яке ми сьогодні спостерігаємо, сприяє значному зниженню можливостей для досягнення поставленої мети представників непривілейованих груп.

Подолати цю проблему можна просвітницьким шляхом – читанням книг, переглядом науково-популярних фільмів, прослуховуванням спеціальних лекцій, відвідуванням музеїв та виставок. Такі дії сприятимуть усвідомленню цінності та унікальності кожної людини, незалежно від кольору шкіри, її расової та етнічної належності, а також визнанню за людиною права на особисту думку, яка іноді буває відмінною від думки більшості.

Вказані гуманістичні проблеми для військовослужбовців, на нашу думку, можна подолати шляхом:

- 1) просвітницької роботи серед особового складу Збройних Сил;
- 2) побудови певних навчальних програм так, щоб особистий досвід військовослужбовців сприймався ними як можливість розуміти глобальні гуманістичні проблеми;
- 3) виховувати особистість не як суто споживача вже наявних норм, а як творця нових соціальних норм, які викликані вимогами часу.

Виконання пропонованих пропозицій сприятиме утвердженню у військовослужбовців:

- усвідомлення себе як людини, яка здатна аналізувати ситуацію, що склалася, відтак визначати свою позицію;
- розуміння поняття мобільності;
- адаптивності як відповіді на зміни, що викликані розвитком суспільства.

Отже, спроба згрупувати проблеми, пов'язані із становленням ціннісного універсуму військовослужбовця, має на меті виділити лише основні та найбільш актуальні проблеми, з якими вони сьогодні стикаються та які на психологічному рівні впливають на якість їхньої служби. Така класифікація, на нашу думку, зробить можливим пошук шляхів для утвердження у свідомості військовослужбовця тих морально-етичних цінностей, які є необхідними для успішного виконання обов'язку із захисту держави та її громадян з огляду на наявні загрози національній безпеці.

3.2 Світоглядні принципи як вираження становлення ціннісного універсуму особистості військовослужбовця

У XXI ст. людина має багато можливостей для самореалізації, самоутвердження, формування себе як особистості. Здебільшого в минулому залишилися упередження, пов'язані зі статтю, походженням, віросповіданням, рівнем освіти. Проте основним, на нашу думку, здобутком є визнання за кожною людиною можливості вчиняти вибір. Беручи за основу власні вподобання, нахили, роздуми, людина може обирати манеру та стиль поведінки, який їй імпонує, тобто вільно виражати свій світогляд. Однак поряд зі здобутками з'явилися й певні обмеження, накладені стрімкими темпами розвитку суспільства. Аби отримати певні блага, людина повинна виконувати сукупність певних дій:

- поводитися правослухняно, дотримуючись вимог та приписів нормативно-правових актів, в обмін на гарантії захисту й безпеки з боку держави;

- багато працювати і водночас постійно займатися самоосвітою, аби залишатися затребуваним та конкурентоспроможним фахівцем на ринку праці – для досягнення матеріального благополуччя, фінансової незалежності.

Таких прикладів, які є актуальними для сучасної людини, можна навести чимало. Незмінним є тільки той факт, що кожна людина будує власну поведінку відповідно до свого світогляду, кладучи в її основу принципи, які утворюють її ціннісний універсум.

Важко заперечити той факт, що світогляд людини, принципи, якими вона керується у поведінці, істотно впливають на її життя. Однак їх формування не залежить тільки від самої людини. На цей процес впливає і рівень політичного та соціально-економічного розвитку держави, створюючи чи закриваючи перед людиною можливості для соціалізації.

Так, В. М. Геєць та інші науковців провели порівняльне дослідження інститутів соціалізації в Україні та країнах ЄС (результати дослідження див. у Додатку Г). На підставі даних, які наводять ці дослідники, можемо зробити висновок про значне відставання України від країн Європейського Союзу щодо можливостей для соціалізації. Традиційно для нашої держави основним інститутом соціалізації є сім'я. Причиною такої ситуації є, мабуть, значні періоди поневолення України іншими державами. Вільною людина могла бути лише у своїй сім'ї, у колі найрідніших людей можна було сміливо виражати власні думки, бачення перспектив та можливостей здобуття незалежної держави. Діалогу між загарбницькою владою та людьми не було, а всі соціальні інститути, які впроваджувалися, сприймалися вороже та негативно через їх антиукраїнське спрямування.

Саме тому здобуття Україною незалежності значно розширило можливості людей, адже було взято курс на побудову громадянського суспільства та правової держави.

Разом із цим постала проблема у необхідності швидкої адаптації людей до нових реалій життя – проблема переорієнтації та часткової зміни світогляду.

Чи не найважче цей процес позначився на військовослужбовцях, адже поряд з матеріально-технічними, фінансовими проблемами Збройних Сил України вимоги до їхньої професійної підготовки та ціннісних орієнтацій лише зростають. Такі питання є актуальними через появу у світі щоразу нових загроз як окремій людині, так і суспільству, державі. Питанням, присвяченим соціалізації, а зокрема й соціалізації військовослужбовців, присвячено чимало наукових розвідок, які, з огляду на предмет нашого дослідження, умовно можна поділити на такі групи:

– загальнотеоретична – до цієї групи відносимо роботи Б. Ананьєва, Г. Андрєєвої, Н. Андрєєнкової, С. Батєніна, М. Вебера, Ф. Гіддінгса, Е. Еріксона, І. Кона, П. Кряжева, М. Лукашевича, В. Москаленка, Б. Паригіна, П. Сорокіна, Л. Сохань, Г. Тарда, З. Фрейда, В. Ядова та ін.;

– група праць, присвячених окремим аспектам соціалізації, – це роботи таких науковців, як О. Безпалько, Н. Бордовська, Н. Бурая, Ю. Василькова, О. Вишневська, М. Галагузова, І. Зверєва, В. Іванов, А. Капська, О. Карпенко, С. Карпенчук, Л. Коваль, Ю. Загородній, Я. Коломинський, В. Крисько, А. Малько, Л. Міщик, А. Мудрик, Ф. Мустаєва, Л. Нечепоренко, В. Нікітін, В. Отрешко, А. Реан, С. Савченко, С. Самигін, С. Смірнов, Л. Столяренко, С. Харченко, С. Хлєбїк та ін.;

– роботи, у яких досліджуються питання соціалізації військовослужбовців, – їхніми авторами є: Є. Афонін,

О. Барабаншиков, М. Варій, А. Глоточкін, О. Данильян, О. Дзьобань, Є. Мануйлов, О. Мирошніченко, О. Панфілов, В. Перевалов, Я. Подоляк, Г. П'янковський, М. Руденко, В. Серебрянников, О. Тарська, М. Требін, В. Тюріна, М. Феденко, І. Хорєв, В. Шеляг, В. Ягунов та ін.

Як бачимо, у науці є необхідна теоретична база для подальшої розробки питань соціалізації військовослужбовців, однак чимало питань все ще потребують ґрунтовного вивчення та осмислення. Значення цього процесу важко переоцінити, оскільки «соціалізація офіцера Збройних Сил України має бути спрямованою на: а) адаптацію офіцера до специфічних умов діяльності військової організації, освоєння службово-професійних ролей, засвоєння нормативного регулювання всіх сфер військово-службової діяльності; б) інтеграцію всередині контактної соціальної спільності (взвод, рота, колектив офіцерів військової частини, штабу тощо), визначення свого правового статусу в груповому просторі; в) засвоєння правових норм, цінностей, правових традицій тощо, перетворення їх на внутрішні, інтеріоризовані регулятори правової поведінки всередині соціальної спільності; г) орієнтацію в правовому просторі шляхом формування власної системи ціннісних установок, стратегічних життєвих цілей і засобів їх досягнення у багаторівневій перспективі»²³¹.

На нашу думку, полегшити процес соціалізації військовослужбовців, а разом і сприяти утвердженню світоглядних принципів можна шляхом:

---

²³¹ Скуріхін С. М. Особливості правової соціалізації військовослужбовців Збройних Сил України. *Юридична наука*. 2013. № 8. С. 113.

1) підвищення рівня ідеологічного виховання.
«Головними завданнями ідеологічної роботи є:

- формування в особового складу Збройних Сил свідомого розуміння державної політики у військовій сфері, виховання патріотизму, особистої відповідальності за захист Вітчизни, вірності Конституції України, Військовій присязі, Бойовому Прапору, бойовим традиціям, сміливості і мужності, готовності до самопожертви в ім'я Батьківщини;

- підтримка морально-психологічного стану військовослужбовців і цивільного персоналу на рівні, що забезпечує виконання завдань, покладених на Збройні Сили;

- формування в особового складу цілісного світогляду та активної життєвої позиції;

- сприяння формуванню позитивного іміджу Збройних Сил у суспільстві та посилення їх авторитету;

- згуртування військових колективів, формування у військовослужбовців і цивільного персоналу особистих якостей, які забезпечують бездоганне виконання ними службових обов'язків, дотримання військової та трудової дисципліни;

- створення належних соціальних і правових умов життєдіяльності військовослужбовців і цивільного персоналу, забезпечення їх соціально-психологічної адаптації до специфічних умов і характеру виконання службових обов'язків;

- формування сприятливої суспільно-політичної обстановки в місцях дислокації військових частин;

– формування у військовослужбовців морально-психологічної стійкості, надання їм необхідної психологічної допомоги;

– захист військовослужбовців та цивільного персоналу від негативного інформаційно-психологічного впливу»²³²;

2) демократизації середовища у ЗСУ через певне обмеження влади командирів, залучення військовослужбовців до участі в соціальних проектах, в обговоренні поточного стану справ військовому з'єднанні;

3) узгодженості впливу різних соціальних інститутів на військовослужбовців шляхом пропагування однакових цінностей, пріоритетів, мети служби;

4) спонукання військовослужбовців до постійної самоосвіти та самовдосконалення через розкриття їхніх здібностей, нахилів, сильних сторін шляхом роботи з практичними психологами.

Сьогодні важливо правильно оцінити масштаби духовної кризи, що охопила суспільство та створила нові світоглядні орієнтири, далекі від традиційних норм та загальнолюдських цінностей. На основі такої оцінки потрібно створити засади для утвердження у свідомості військовослужбовців тих принципів та цінностей, які сприятимуть якісному несенню служби із забезпечення безпеки громадян, суспільства і держави.

Аби виявити світоглядні принципи, які слугують вираженням ціннісного універсуму військовослужбовця,

---

²³² Романюк І. М., Кринець Л. В. Сучасні аспекти патріотичного виховання в контексті військово-педагогічного процесу. *Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти*. 2013. Вип. 7. С. 152.

спершу необхідно з'ясувати, якими рисами має володіти військовослужбовець.

Для прикладу, Г. О. Ковальська на основі анкетування мобілізованих військовозобов'язаних з'ясувала, якими рисами, на їхню думку, повинен володіти ідеальний військовослужбовець²³³. Опитуваним було запропоновано серед наведених особистісних рис вказати найбільш та найменш актуальні для військовослужбовця. Результати розподілилися так:

Назва особистісної риси	Бал
добросовісність	2,5
рішучість	2,7
енергійність	2,54
впевненість у собі	2,7
сила	2,46
доброта	1,7
дієвість	1,8
чуйність	1,74
справедливість	2,4
спокійність	1,66
дружелюбність	1,66
товариськість	1,64
чесність	2,22
самостійність	2,38
незворушність	1,7
привабливість	1,44

²³³ Ковальська Г. О. Образ ідеального військовослужбовця в уявленні мобілізованих солдат. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. Вип. 2, т. 1. С. 67–71.

впертість	0,72
відкритість	1,2
незалежність	1,1
мовчазливість	0,06
розслабленість	0,38

Опрацювавши отримані дані, дослідниця дійшла висновку, що «ідеальний військовослужбовець має вміти приймати себе як особистість, виконувати свій обов'язок, бути готовим захищати батьківщину. Повинен усвідомлювати себе як носія позитивних, соціально бажаних характеристик. У стресовій ситуації проявляти самоконтроль, чітко дотримуватися наказів керівництва, вміти мобілізуватися в стресових ситуаціях. Володіти такими особистісними рисами, як добросовісність, рішучість, енергійність, впевненість та відчуття справедливості, бути схильним до інтровертованості»²³⁴. Виховання в собі саме таких рис дасть змогу військовослужбовцю сформулювати ті світоглядні принципи, які стануть вираженням його ціннісного універсуму та сприятимуть якісному несенню служби.

Інше дослідження²³⁵ мало на меті з'ясувати, з яким образом передусім асоціюється професійний військовослужбовець у розрізі віку та статі. Респондентам пропонувалося вказати не конкретні риси характеру, якими

²³⁴ Ковальська Г. О. Образ ідеального військовослужбовця в уявленні мобілізованих солдат. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. Вип. 2, т. 1. С. 70.

²³⁵ З яким образом у першу чергу у Вас асоціюється професійний військовослужбовець? URL: http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=757 (дата звернення: 22.04.2020).

повинен володіти військовослужбовець, а кількома словами описати його як цілісну особистість. Результати відображено в табл. 3.1 і табл. 3.2.

Таблиця 3.1

3 яким образом у першу чергу у Вас асоціюється професійний військовослужбовець (віковий розріз)

	18–29 років	30–39 років	40–49 років	50–59 років	60 років і старші
Надійний захисник Вітчизни, справжній патріот	26,7	26,6	29,9	28,8	30,9
Боець, який самостійно здатний розв'язати найскладніші завдання та знайде вихід з будь-якої ситуації, супермен	26	25,5	26,5	24,8	21,5
Найманець, який воює за гроші	17	18,1	16,6	20,1	15,9
Звичайний громадянин, який виконує свою повсякденну роботу – служить	17,9	13,8	15,6	12,2	14,8

у війську					
Такий самий військовослужбовець, як зараз, але матеріально забезпечений	8,5	10	5,7	8,6	7,2
Важко відповісти / не відповіли	3,9	6	5,7	5,5	9,7

У табл. 3.2 відповіді на вказане запитання подано в розрізі за статтю.

Таблиця 3.2

З яким образом у першу чергу у Вас асоціюється професійний військовослужбовець

	Чоловіки	Жінки
Надійний захисник Вітчизни, справжній патріот	28,6	28,7
Боєць, який самостійно здатний розв'язати найскладніші завдання та знайде вихід з будь-якої ситуації, супермен	25,1	24,1
Найманець, який воює за гроші	18,5	16,2
Звичайний громадянин, який виконує свою повсякденну роботу – служить у війську	15,8	14,6
Такий самий військовослужбовець, як зараз, але матеріально забезпечений	6,8	10

Важко відповісти / не відповіли	5,2	7,4
---------------------------------	-----	-----

Як свідчать наведені дані, основною характеристикою військовослужбовця є патріотизм та надійність при захисті своєї держави (таку характеристику дала більшість опитаних незалежно від статі та віку). На другій сходинці опинилася здатність адаптовуватися до складних та нестандартних ситуацій, швидко знаходити вихід шляхом найменших втрат. На третьому місці опинилася така характеристика військовослужбовця, як найманець, який воює за гроші. Основою такої позиції, мабуть, є усвідомлення людьми важливості матеріального забезпечення та винагороди за працю людини.

Отже, із вказаних соціологічних досліджень можемо виділити ті риси характеру особистості, які необхідні військовослужбовцям для якісного несення служби із захисту громадян та держави від певних негативних явищ та загроз їх безпеці. Риси характеру людини впливають на формування світоглядних принципів так само, як і світоглядні принципи сприяють вихованню в людини тих чи інших рис характеру. Тобто коли людина усвідомлено вирішує «прийняти» певний принцип у свій ціннісний універсум, вона тим самим свідомо акцентує увагу на вихованню в собі тих рис характеру, які необхідні для щоденного послуговування цим принципом. І навпаки, сукупність певних рис характеру дозволяє людині використовувати або категорично відмовитися від певних принципів.

Велику роль у формуванні світоглядних принципів відіграє виховання. «Виховання – процес систематичного цілеспрямованого впливу на духовний і фізичний розвиток особистості з метою підготовки її до виробничої і культурної діяльності»²³⁶. Значення впливу виховання на людину важко переоцінити, оскільки саме виховання сприяє:

- створенню засад для формування життєвих цінностей, світоглядних принципів;
- формуванню діяльності, яка покликана позитивно впливати на становлення особистості;
- виконанню своєрідної превентивної функції щодо зовнішніх негативних впливів на процес формування особистості.

«У військовому середовищі, – на думку Г. І. Фініна, – на світогляд воїна мають виховний вплив дві групи умов. Перша – соціальні, різновидами яких є військові колективи, бойова і гуманітарна підготовка, військові ритуали, суспільна робота, цивільне середовище гарнізону. Друга – матеріальні, різновидами яких є матеріально-технічні умови навчання, виховання, відпочинку особового складу, розпорядок дня військової частини та його насиченість, військова техніка і бойове озброєння, клімат та ін.»²³⁷.

Світоглядні принципи – це засади формування, розвитку, функціонування особистості, які виступають

---

²³⁶ Тофтул М. Г. Сучасний словник з етики. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. С. 79.

²³⁷ Фінін Г. І. Специфіка формування світогляду майбутніх військових фахівців в умовах глобальної деідеологізації. *Вісник національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2016. № 1 (28). С. 29.

виразником її ціннісного універсуму. Усі світоглядні принципи можна поділити на три групи:

- 1) загальнолюдські принципи, продиктовані традиційними вимогами моралі і права;
- 2) принципи, властиві людині з урахуванням особливостей її типу особистості;
- 3) принципи, виникнення яких зумовлене професійною діяльністю людини.

Власне, поєднання цих трьох груп принципів і становить ціннісний універсум особистості, характеризуючи її та стаючи своєрідним мірилом вчинення чи уникнення здійснення певних учинків.

Загальнолюдські принципи – це правила поведінки, які створювалися впродовж тривалого часу і виражають цінності та норми, властиві всім людям. Із розвитком людства та суспільства ці принципи знайшли вираження в моралі, яка згодом стала основою для формування права як сукупності правил взаємоіснування людей. «Мораль визначається як відома сукупність історично створених та розвинутих поглядів, принципів, переконань і заснованих на них норм поведінки, які регулюють відносини людей у суспільстві, державі, сім'ї, колективі. Мораль має внутрішній і зовнішній аспекти. Перший виражає глибину усвідомлення індивідом свого Я, тобто громадянського обов'язку, відповідальності, духовності. Це те, що називається совістю – здатністю до самооцінки і самоконтролю. Другий аспект – конкретні форми прояву цих якостей. Ці два аспекти тісно пов'язані між собою.

Співвідношення між правом і мораллю непросте»²³⁸. Мораль і право щоденно впливають на особистість через систему своїх норм та приписів. З часом у свідомості людини формуються певні принципи та моделі поведінки, санкціоновані суспільством (через мораль) та державою (через право).

Однією з основних умов засвоєння загальнолюдських принципів є їх прийняття у свою поведінку, керування ними при здійсненні вчинків. Тобто соціальні норми людина приймає як особистісні, проходячи тим самим процес інтерналізації. Умовно його можна поділити на такі етапи:

- 1) етап знайомства та засвоєння фундаментальних принципів, норм та цінностей;
- 2) формування власної системи принципів, які покладені в основу поведінки;
- 3) усвідомлений процес створення лінії поведінки шляхом контактування із суспільством;
- 4) постійне самовдосконалення та самоконтроль особистості за своєю поведінкою на предмет дотримання інтерналізованих норм та принципів.

Статистичні дані²³⁹ свідчать, що для української молоді (14–35 років) процес засвоєння загальнолюдських принципів, цінностей та пріоритетів відбувається доволі успішно, попри численні соціально-економічні проблеми, з якими стикаються молоді люди. Дослідження проводилось у 2015 р. на замовлення Міністерства молоді та спорту

---

²³⁸ Бошно С. В. Правоведение: учеб. пособие. Москва: Право и закон, 2002. С. 44.

²³⁹ Молодь України – 2015. Офіційний веб-сайт Міністерства молоді та спорту України. URL: http://dsmsu.gov.ua/media/2015/12/09/5/Molod_Ukraine_block.pdf (дата звернення: 22.04.2020).

України та мало на меті з'ясувати стан розвитку української молоді, механізми самореалізації, ступінь залученості молодих людей до участі в суспільних процесах та громадському житті, а також соціальні проблеми, з якими стикається молодь в Україні (результати дослідження див. у Додатку Д).

Так, традиційно на першому місці для українців є цінності, пов'язані із сім'єю. Народження, виховання, освіта дітей стоїть на першому місці для жінок та на другому для чоловіків. Наступним пунктом є робота та улюблена справа. На третій сходинці для молодих людей у нашій державі є можливість заробляти достатню кількість грошей. На власне такий розподіл цінностей та пріоритетів, безперечно, впливає менталітет українського народу, його традиції, а також соціально-економічне становище України і ті проблеми, з якими стикаються молоді люди в нашій державі.

На нашу думку, ці два дослідження репрезентують і риси характеру, і цінності, властиві й для військовослужбовців, оскільки основна частина їхніх респондентів – молоді люди. Переважання власне тих рис характеру та цінностей є свідченням наявності в молодих українців загальнолюдських цінностей, послуговування ними в повсякденному житті, а також про їх актуальність незалежно від території та часу.

Отже, загальнолюдські принципи виступають своєрідним ядром для формування особистості. Вони закладають основу, на яку згодом, у процесі розвитку, нашаровуються інші принципи, використання яких зумовлене об'єктивними та суб'єктивними причинами, та разом формують ціннісний універсум особистості.

Принципи сучасної людини є своєрідним відображенням її типу особистості. Іншими словами, психологічні та соціальні особливості людини, які визначають спосіб життя, впливають на формування її принципів.

Психологічні особливості людини здебільшого характеризують її поведінку в тих чи інших випадках, реакцію на певні ситуації. Визначення психотипу для військовослужбовців є важливим, адже дасть змогу як самому військовому краще пізнати себе, так і його командирам та товаришам по службі зрозуміти його, оцінити його можливості при виконанні того чи іншого завдання, розташувати сили в підрозділі так, щоб віддача була максимальною.

На особистість як істоту соціальну впливає як мікросередовище, так і макросередовище, які тісно взаємодіють між собою та взаємодоповнюють одне одного. Соціальні особливості людини мають системний вплив на особистість, а разом і на формування її принципів. Цей процес відбувається за допомогою таких чинників:

1) через людську діяльність – завдяки діяльності людина освоює навколишній світ. Діяльність є своєрідною спонукою до взаємодії та спілкування з іншими людьми. На цій основі людина виробляє для себе певні критерії, норми, принципи, якими вона користується і в повсякденному житті, виконуючи стандартні щоденні дії, і в неординарних ситуаціях;

2) взаємодії особистості і соціуму. Систему «особистість та соціум» можна охарактеризувати як процес безперервної взаємодії. Така взаємодія відбувається шляхом входження людини до соціуму – соціалізації, – а

згодом відтворення отриманого досвіду у своєму мікросередовищі – сім'ї, компанії, колективі. Безперечно, що цей процес є двостороннім, оскільки саме мікросередовища (наприклад, сім'ї) і формують макросередовище (суспільство);

3) особистої активності. Активність людини полягає в постійній взаємодії із соціумом, сприяє формуванню її власного «Я», розвитку як особистості, усвідомленні себе як особи відповідальної за своє життя, свій вибір та його наслідки. Активна людина сама вибирає для себе соціальні умови життя, пасивна – живе в тих умовах, у яких опинилася завдяки певним обставинам;

4) вибірковості. Вибірковість дозволяє особистості на основі власного досвіду, системи цінностей, принципів та норм обирати модель поведінки, яка є прийнятною для неї. Як окремі вчинки, так і поведінку загалом вона аналізує з погляду власних ціннісних орієнтацій, узгоджує зі своїми світоглядними принципами, переконаннями і тільки після цього здійснює моральний вибір. «Моральний вибір є чітко дуалістичним: або добро, або зло. Золотої середини немає. Найвищі здобутки людської моралі належать до категорії «добро», все протилежне входить до категорії «зло». Людина повинна не тільки вчиняти добре, бо так вимагає громада та держава, а й усвідомлювати необхідність чинити добро задля досягнення особистого та суспільного блага»²⁴⁰.

Отже, тип особистості вагомо впливає на формування світоглядних принципів людей, і цивільних, і військових.

---

²⁴⁰ Бакштановский В. Моральный выбор личности. Альтернативы и решения. Москва: Изд-во полит. лит., 1983. С. 27–39.

Залежно від того, чи прийме людина себе як істоту повністю сформовану психологічно та наявні соціальні умови життя, чи прагнучиме самовдосконалення та покращення таких умов, залежатимуть і ті принципи, якими вона керуватиметься, вибираючи активність або пасивність.

Третю групу світоглядних принципів становлять принципи, виникнення яких зумовлене професійною діяльністю людини. На певному етапі розвитку особистості вплив професії та мікросередовища трудового колективу є надзвичайно серйозним. Власне професія несе певні вимоги до людини не тільки як фахівця своєї справи, а й до її характеру, особистісних рис та принципів. Так, рішучість, швидкість реакції, уміння адаптуватися до складних умов, здатність до продуктивних дій в екстремальних ситуаціях – вимоги, які в деяких професіях допомагають зберегти життя людині. Тому, звичайно, що, вибираючи спеціальність, людина повинна:

- враховувати власні можливості та готовність до виконання конкретної роботи і вирішення завдань, які виникатимуть у процесі;

- займатися самовдосконаленням і як фахівець, спеціаліст своєї справи, і як особистість (шляхом самоаналізу та самовиховання виховувати у собі ті риси характеру та цінності, які є необхідними для якісного та успішного виконання роботи).

Колектив, його традиції, психологічний мікроклімат також впливають на особистість, що формується. Якщо в колективі сповідуються загальнолюдські цінності, спостерігається повага до своєї професії, розуміння її

значущості для людей та держави, то і молодий фахівець долучиться до такої системи. За протилежних умов молода людина або прагнучиме покинути такий колектив, або просто пасивно виконуватиме свою роботу.

На нашу думку, саме такі три групи принципів формують поняття «світоглядні принципи». Світоглядні принципи виступають виразником ціннісного універсуму особистості. Роль світоглядних принципів для військовослужбовця полягає в тому, що вони виступають своєрідними орієнтирами в його професійній діяльності, яка полягає в захисті людини, забезпеченні стабільності в суспільстві та охорони держави.

Підсумовуючи слід відзначити, що загалом національна безпека – це сукупність офіційно затверджених та введених у дію програм і стратегій, метою яких є забезпечення незалежності, суверенітету держави, шляхом усунення наявних небезпек, та ефективна превентивна робота з недопущення виникнення нових загроз для безпеки людини, суспільства, держави.

Система забезпечення національної безпеки повинна охоплювати сукупність методів із визначення національних інтересів, їх пріоритетності на конкретному етапі розвитку суспільства і держави; можливість швидкого аналізу загроз, що виникають, вибору шляхів їх усунення та способів недопущення повторної появи. Ця система повинна постати на: усвідомленій взаємовідповідальності людини, суспільства і держави; врахуванні інтересів людини, суспільства і держави при формуванні векторів внутрішньої та зовнішньої політики; неухильному дотриманні принципів законності та гуманізму, їх домінуванні при виборі стратегії боротьби із загрозами національній безпеці; взаємозв'язку

національної і міжнародної систем безпеки. Основна роль у забезпеченні безпеки належить військовослужбовцям. Держава повинна піклуватися не тільки про їхнє матеріально-технічне забезпечення, а й про психологічний стан бійців, сприяти їх розвитку як особистостей з чіткою та усвідомленою системою морально-етичних цінностей, сформованим світоглядом. Світогляд людини – це сукупність принципів, переконань, поглядів та моделей поведінки, якими вона керується, освоюючи світ та шукаючи своє місце в ньому.

Ціннісний універсум військовослужбовця – це сукупність тих норм і цінностей, що формують мету його діяльності шляхом спрямованості потреб та інтересів, яких він дотримується у щоденній поведінці. Ціннісний універсум формується упродовж тривалого часу шляхом саморозвитку та самовдосконалення. Цей процес тривалий і складний, а проблеми, пов'язані з ним, можна поділити на чотири групи: інтерпретаційні; функціоналістські; структуралістські; гуманістичні.

Така класифікація, на нашу думку, зробить можливим пошук шляхів для утвердження у свідомості військовослужбовця тих морально-етичних цінностей, які є необхідними для успішного виконання обов'язку із захисту держави та її громадян з огляду на наявні загрози національній безпеці та масштаби кризи, яка охопила українське суспільство.

РОЗДІЛ 4

СУЧАСНІ ВИМІРИ ОБҐРУНТУВАННЯ

СТАНОВЛЕННЯ ЦІННІСНОГО

УНІВЕРСУМУ

ОСОБИСТОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ

4.1 Праксеологічні засади ціннісного вишколу військовослужбовця

У зв'язку з останніми подіями у світі питання безпеки сьогодні є найбільш актуальними. Попри значні масштаби співпраці держав у сфері забезпечення безпеки та миру, кожна країна основний акцент ставить, власне, на забезпечення національної безпеки, виконання даних своїм громадянам гарантій на безпечне життя і довкілля.

Поняття національної безпеки можна охарактеризувати як сукупність офіційно введених у дію нормативних документів, які визначають перелік заходів, спрямованих на забезпечення стабільності в державі, ефективну діяльність з усунення наявних загроз та превентивну роботу з недопущення виникнення нових загроз. Національна безпека складається з трьох взаємозалежних рівнів: безпека людини; безпека суспільства; безпека держави.

Держава проголошує унікальність та цінність кожної людини. Так, у ст. 3 Конституції України сказано: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є

головним обов'язком держави»²⁴¹ [190]. Основний закон гарантує людині безпеку та ставить державу на її сторожі.

Гарантом безпеки людини держава виступає в обмін на її правослужняну поведінку. За умови дотримання людиною вимог держави, які викладено в нормативно-правових актах, її поведінка буде правомірною, правослужняною та не буде обмежена владно-примусовим механізмом держави. Якщо ж поведінка людини матиме девіантні ознаки, то така людина зазнаватиме певних обмежень з боку держави. Цей принцип дуже простий: дотримуєшся законів, визнаєш цінність права, держави, іншої людини – отримуєш певні блага і захист від держави; поводишся лише на власний розсуд, не визнаєш права як системи регуляції суспільних відносин – зазнаєш обмежень.

На жаль, сьогодні в Україні склалася така ситуація, коли держава не може гарантувати людині повної безпеки. Підтвердженням цього є й соціологічні дослідження останніх років. Український центр економічних і політичних досліджень імені О. Разумкова провів опитування громадської думки на предмет відчуття захищеності громадян від різних загроз²⁴². Результати дослідження викладено в табл. 4.1.

Таблиця 4.1

Чи відчуваєте Ви себе захищеним від...?

Вид загрози	Так	Ні	Важко відповісти
техногенних катастроф	10,4	81,1	8,6

²⁴¹

²⁴² Чи відчуваєте Ви себе захищеними від...? URL: http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=702 (дата звернення: 22.04.2020).

епідемічних захворювань (туберкульозу, ВІЛ/СНІДу тощо)	10,7	82,3	7
великих стихійних лих	14,6	78,7	6,7
терористичних актів	17,3	72	10,7
спроб відчуження власності (бізнес, земля, житло тощо)	17,7	70,9	11,4
воєнної агресії	21,9	65,4	12,6
зіткнень на міжнаціональному та релігійному ґрунті	22,4	59,5	18,1

З наведених даних випливає, що найменш захищеними українці почуваються від епідемічних захворювань (82,3% населення), на другому місці є незахищеність в разі техногенних катастроф (81,1%), третю сходинку займає побоювання великих стихійних лих – 78,7% громадян. Понад 70% наших співвітчизників бояться, що можуть стати жертвами незаконного відлучення їхньої власності. Значна частина населення (65,4%) вважає свою державу неготовою захистити їх у разі воєнної агресії інших держав. Наслідком саме таких результатів, на нашу думку, є:

1) неефективна соціальна політика держави – занепад медичної галузі, сфери культури, низький рівень освіти, яка не відповідає сучасним вимогам та не є конкурентоспроможною на міжнародному ринку праці;

2) відставання в розвитку науки і промисловості, а відповідно і в методах та способах зменшення кількості шкідливих викидів, швидкості та якості ліквідації наслідків техногенних катастроф і стихійних лих;

3) недовіра громадян до правоохоронної системи через значну корумпованість відносин у цій сфері, низький рівень професіоналізму деяких працівників правоохоронних структур;

4) відсутність в Україні боєздатної армії, яка може в разі необхідності дати швидку відсіч агресору.

Отже, можемо зробити висновок, що сьогодні держава Україна не може в повному обсязі гарантувати безпеку громадянам. Однак А. В. Капуловський наголошує, що «належний стан безпеки людини має забезпечуватися не лише розвиненістю суспільства та держави, а й дієвою позицією самої людини»²⁴³.

Із цією тезою важко не погодитися, оскільки в сучасних умовах було б нерозумно відкидати цінність особистості, її морально-етичні, психологічні якості та риси. Якщо людина націлена на результат, на досягнення поставленої мети, наслідком чого стане утвердження певного рівня життя, то вона йтиме шляхом самовдосконалення через здобуття відповідної освіти, заняття самоосвітою, вдосконалення себе як фахівця та людини (шляхом формування характеру, ціннісного універсуму).

Так сьогодні діють добровольці, які воюють на Сході України; волонтери, котрі, попри заняття звичними для себе справами, шукають можливості допомогти військовим та людям, які через бойові дії опинилися у скрутному становищі; члени громадських організацій, які на добровільних засадах допомагають хворим, інвалідам,

---

²⁴³ Капуловський А. В. Забезпечення безпеки особистості як дієвий механізм реагування на загрози національній безпеці. *Аспекти публічного управління*. 2014. № 8. С. 54.

сиротам, здійснюють роботу у сфері набуття пересічними громадянами правових, екологічних та інших знань. Саме така діяльність є вираженням дієвої громадянської позиції людини, яка, змінюючись сама, прагне змінити середовище навколо себе та забезпечити ефективний захист інтересів людини. «Запорукою забезпечення ефективного захисту інтересів особи, суспільства і держави є національна єдність, яка досягається за умов поваги до гідності людини та реалізації життєво важливих національних інтересів України. Під терміном «національні інтереси» розуміють життєво важливі матеріальні, інтелектуальні і духовні цінності українського народу як носія суверенітету і єдиного носія влади в Україні, визначальні потреби суспільства і держави, реалізація яких гарантує державний суверенітет України та її прогресивний розвиток»²⁴⁴.

Людина, яка має сформовану систему морально-етичних цінностей, займається самовдосконаленням та самоосвітою, стежить за соціальним та політичним життям своєї країни, аналізує і робить певні висновки, є своєрідною зв'язковою ланкою між державою і суспільством та здатна адекватно реагувати на загрози національній безпеці.

Другим рівнем національної безпеки є безпека суспільства. Суспільство являє собою сукупність людей, об'єднаних спільними духовними, культурно-історичними та матеріальними цінностями. Ці зв'язки є надзвичайно міцними, сформованими впродовж усього періоду розвитку нації та мають визначальний вплив на формування векторів подальшого розвитку держави. На їх ґрунті

---

²⁴⁴ Попова С. М., Попова Л. М. Основні складові національної безпеки України. *Наше право*. 2013. № 13. С. 55.

утворюється духовна, економічна, політична та правова системи держави.

Заразом суспільство не є замкнутою та самодостатньою системою. Воно є змінним, динамічним, мобільним. Така риса є своєрідним виразником «живучості» суспільства. Саме здатність сприймати, оцінювати, допускати / не допускати у своє життя зміни, викликані прогресом людства, показує його здатність до подальшого існування та розвитку.

Особливої актуальності питання безпеки суспільства набувають у площині таких понять, як глобалізація, національна ідентичність, національна безпека. На нашу думку, безпека суспільства залежить від:

- 1) усвідомлення та плекання своєї ідентичності – культурної, історичної, релігійної;
- 2) пропагування мови як чинника консолідації суспільства, її впливу на ментальність населення;
- 3) сприяння на державному рівні виникненню позитивних демографічних процесів – збільшенню народжуваності, уникненню міграційних процесів всередині країни, зниження кількості емігрантів;
- 4) опори суспільства на традиційні інститути – сім'ю, шлюб, церкву, школу.

Щоби ці причини не стали проблемами, які загрожуватимуть безпеці суспільства, необхідно здійснити комплекс загальнодержавних заходів. Ми вважаємо, що це передовсім:

- створення належних умов для збагачення духовної культури населення, прийняття загальнолюдських цінностей;

- переорієнтація системи освіти на виховання конкурентоспроможних фахівців на ринку праці;
- сприяння розвитку інтелектуального потенціалу, зменшення відтоку наукових кадрів закордон;
- усунення численних бюрократичних перепон, з якими стикається пересічна людина;
- зменшення податкового навантаження на громадян;
- запровадження в дію такого механізму державного управління, який був би ефективним в українських реаліях;
- створення умов, за яких кожна людина змогла б забезпечити собі достатній життєвий рівень;
- функціонування ефективної системи захисту населення – соціального та правового;
- створення умов для рівного доступу до якісної освіти, охорони здоров'я, фізичного і духовного розвитку особистостей, які проживають у різних регіонах держави.

Саме такий комплекс заходів дасть змогу наблизитися до створення в Україні громадянського суспільства та правової держави. Суспільства, у якому кожна свідомо людина поводитиметься правомірно з дотриманням морально-етичних вимог, відчуваючи власну відповідальність перед суспільством, а в разі потреби – готова до захисту цього суспільства.

На думку Л. А. Весельської, для забезпечення безпеки суспільства в українських реаліях доцільно зробити таке:

«– по-перше, розробити цілеспрямовану комплексну програму дослідження ціннісних основ сталого людського розвитку в умовах трансформації українського суспільства, яка має містити теоретичні дослідження проблеми в різних

галузях науки, проведення системних соціологічних досліджень та моніторингу реальних потреб в українському суспільстві, ціннісних орієнтацій, інтересів, мотивів, соціально-психологічних настанов, переконань у контексті забезпечення сталого і безпечного суспільного розвитку;

– по-друге, на підставі проведених досліджень сформулювати і провести апробацію оптимальної моделі ціннісної системи сталого людського розвитку, яка була б гармонійно введена в соціальну структуру українського суспільства і відповідає сучасним вимогам національної безпеки, зважаючи на всі чинники формування громадянського суспільства в Україні;

– по-третє, запропонувати використання аксіологічного підходу як методологічного підґрунтя для формування концептуальних основ національної безпеки України і визначення її базових інтересів»²⁴⁵.

Як бачимо, це дослідження акцентує увагу на аксіологічній площині безпеки суспільства, однак попри це комплекс заходів, запропонований науковцем, вимагає загальнодержавних заходів. Це зумовлено тим, що безпека суспільства нерозривно пов'язана з безпекою держави.

Безпека держави, або національна безпека – це «захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам у сферах правоохоронної діяльності, боротьби з корупцією,

---

²⁴⁵ Весельська Л. А. Роль соціальних цінностей у збереженні безпеки суспільства. *Вісник книжкової палати*. 2008. № 9. С. 44–45.

прикордонної діяльності та оборони, міграційної політики, охорони здоров'я, освіти та науки, науково-технічної та інноваційної політики, культурного розвитку населення, забезпечення свободи слова та інформаційної безпеки, соціальної політики та пенсійного забезпечення, житлово-комунального господарства, ринку фінансових послуг, захисту прав власності, фондових ринків і обігу цінних паперів, податково-бюджетної та митної політики, торгівлі та підприємницької діяльності, ринку банківських послуг, інвестиційної політики, ревізійної діяльності, монетарної та валютної політики, захисту інформації, ліцензування, промисловості та сільського господарства, транспорту та зв'язку, інформаційних технологій, енергетики та енергозбереження, функціонування природних монополій, використання надр, земельних та водних ресурсів, корисних копалин, захисту екології і навколишнього природного середовища та інших сфер державного управління при виникненні негативних тенденцій до створення потенційних або реальних загроз національним інтересам»²⁴⁶. Отже, безпека держави забезпечується та гарантується її здатністю:

- 1) захищати життєво важливі інтереси людини, суспільства та й власне держави,
- 2) оперативно реагувати та якісно усувати наслідки загроз, з якими зіткнулися громадяни і суспільство;

---

²⁴⁶ Про основи національної безпеки України: Закон України від 19.06.2003 № 964-IV (в ред. від 08.07.2018). База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/964-15> (дата звернення: 22.04.2020).

3) до превентивної роботи щодо виявлення та нейтралізації можливих загроз національній безпеці.

Саме така структура, за умови її успішного функціонування, дозволяє людині почуватися максимально захищеною. Адже безпека держави гарантує суверенітет, стабільність конституційного ладу, територіальну цілісність, недоторканність кордонів держави.

У Законі України «Про основи національної безпеки України»²⁴⁷ чітко визначено, хто є суб'єктами забезпечення національної безпеки України. Це:

- Президента України;
- Верховна Рада України;
- Кабінет Міністрів України;
- Рада національної безпеки та оборони України;
- міністерства та інші центральні органи виконавчої влади;
- Національний банк України;
- суди загальної юрисдикції;
- Прокуратура України;
- місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування;
- Збройні Сили України, Служба безпеки України, Служба зовнішньої розвідки України, Державна прикордонна служба України, інші військові формування, утворені відповідно до вимог чинного законодавства України;
- громадяни України та їх об'єднання.

З огляду на предмет нашого дослідження, з наведеного переліку суб'єктів забезпечення національної

---

²⁴⁷ Там само.

безпеки України нас цікавить особистість військовослужбовців Збройних Сил України.

Зазвичай у пересічної людини військовослужбовець асоціюється з безпекою, силою, захистом. Умовно між словами «військовослужбовець» та «захист» можна поставити знак рівності. В українських реаліях ця теза не потребує доведення та аргументування. Українські військові неодноразово доводили свій професіоналізм, патріотизм та героїзм у надскладних умовах і часто нерівних силах, які стосувалися як кількісних людських, так і матеріально-технічних показників.

Однак певні упущення, прорахунки були і стосуються вони насамперед морально-етичної площини, зокрема основ, засад переходу на бік ворога та прийняття російської присяги деякими військовослужбовцями, працівниками правоохоронних органів у Криму на початку окупації України навесні 2014 року. Ми вважаємо, що причини такої ситуації потрібно шукати в ціннісній площині особистості.

«Професія військовослужбовця посилює вимоги до світоглядної культури майбутніх офіцерів, які мають не тільки вміти визначати ті чи інші світоглядні пріоритети, а й нести відповідальність за свій вибір. Через підвищену відповідальність професії військовослужбовців до їхньої світоглядної культури висувається низка вимог, закріплених у державних законодавчих актах. Передусім це відданість присязі, любов до великої і малої Батьківщини, етика служіння, табу на нігілізм та антигуманізм,

відстоювання загальнолюдських цінностей, демократичних прав і свобод»²⁴⁸.

Особистість військовослужбовця повинна формуватися як поєднання професіонала та високоморальної людини. Саме за таким принципом будуються програми підготовки військовослужбовців у розвинених країнах. Наприклад, у США освіта військовослужбовця охоплює п'ять блоків:

- формування і розвиток позитивної мотивації до військової служби;
- формування і розвиток необхідних професійних якостей;
- патріотичне виховання;
- морально-етичне виховання;
- фізичне виховання та ведення здорового способу життя.

У Франції, окрім спеціальної підготовки, військовослужбовці щотижня мають заняття, присвячені вивченню історії армії, військової частини, бойового шляху тих чи інших військових з'єднань, військових традицій Франції. Проведення таких занять сприяє утвердженню патріотизму, гордості за свою державу, усвідомленню власної ролі в діяльності армії.

Підготовка військовослужбовців Федеративної Республіки Німеччина ґрунтується на двох основах: вихованню та самовихованню, освіті та самоосвіті. Тобто військовослужбовець повинен не тільки сприймати знання, уміння і навички, які йому подають, а й постійно працювати

---

²⁴⁸ Фінін Г. І. Специфіка формування світогляду майбутніх військових фахівців в умовах глобальної деідеологізації. С. 27.

над собою. Навчання проводиться з метою виховання готовності захищати батьківщину за будь-яких умов, жертвувати власними інтересами на користь інтересів суспільства й держави, утвердження дисципліни, самодисципліни, згуртованості колективу, відповідальності за доручену ділянку роботи.

Як бачимо, провідні світові держави в процесі підготовки військовослужбовців ставлять ціннісний вишкіл воїна в один ряд з його професійною підготовкою. Такий досвід потрібно впроваджувати і в Україні. На нашу думку, для цього доцільно провести низку соціологічних та загальнонаукових досліджень, на основі яких розробити навчальні програми для військовослужбовців Збройних Сил України.

На початкових етапах (до розробки навчальних програм, які відповідали б вимогам часу та українським реаліям) ми пропонуємо проводити ціннісний вишкіл військовослужбовців за планом типової інформаційної операції, авторами якого є В. П. Горбулін, О. Г. Додонов та Д. В. Ланде (книга «Інформаційні операції та безпека суспільства: загрози, протидія, моделювання»²⁴⁹). Автори монографії наголошують на актуальності ролі інформації в наш час: «Раніше вважалося, що інформація всього лише забезпечує поінформованість людей про події й факти в навколишньому світі. Інформація сприймалася як корисний ресурс, призначений для розширення людських можливостей. У сучасних умовах інформаційна війна розглядається військовими теоретиками як якісно новий

---

²⁴⁹ Горбулін В. П., Додонов О. Г., Ланде Д. В. Інформаційні операції та безпека суспільства: загрози, протидія, моделювання: монографія. Київ: Інтертехнологія, 2009. 164 с.

вид бойових дій, активна протидія в інформаційному просторі, а інформація при цьому – як потенційна зброя та зручна ціль. Інформаційна війна розглядає інформацію як окремий об'єкт або зброю, що не завдає фізичної шкоди, але може призвести до війни реальної. Інформаційна зброя, як правило, не спрямована на досягнення втрат у живій силі супротивника. Вона не знищує фізично й не руйнує людські, матеріально-технічні та інші ресурси, а підриває основи дії механізмів організації та управління»²⁵⁰.

План типової інформаційної операції складається з чотирьох етапів – оцінки, планування, виконання, завершальної фази. Загальний вигляд плану такий:

1. Оцінка необхідності проведення операції: визначення мети, прогноз досяжності, ступеня впливу; збір інформації.

2. Планування.

3. Виконання інформаційних впливів: знаходження або створення інформаційного приводу; розкручування інформаційного приводу (пропаганда); оперативна розвідка; оцінка впливу; перешкода інформаційній протидії; коригування інформаційного впливу.

4. Завершальна фаза: аналіз ефективності; використання позитивних результатів інформаційного впливу; протидія негативним результатам²⁵¹.

Такий план може слугувати своєрідною схемою заняття з ціннісного вишколу військовослужбовця. Заняття

---

²⁵⁰ Там само. С. 7.

²⁵¹ Там само. С. 20–21.

за таким планом виконує не тільки виховну і навчальну мету, а й сприяє самовдосконаленню викладача, оскільки:

1) змушує його готуватися до кожного заняття, враховуючи особливості колективу, його основні завдання та функції у Збройних Силах України;

2) стимулює до планування заняття, продумування можливих варіантів його перебігу та реакції аудиторії на питання, що порушуються;

3) вимагає активної роботи із застосуванням різноманітних методів і прийомів для того, щоб залучити аудиторію до діалогу;

4) потребує аналітичної роботи після проведення кожного заняття для визначення рівня його ефективності та вибору стратегії проведення подальших занять з цією ж аудиторією.

Отже, перший етап – оцінка – у процесі ціннісного вишколу військовослужбовця складається з двох частин. Спершу лектор, вихователь, керівник чи посадова особа, відповідальна за морально-патріотичне виховання у військовому підрозділі, визначає мету проведення заняття, з'ясовує його доступність для конкретної аудиторії та прогнозує ступінь впливу обговорюваних питань на військовослужбовців.

Друга частина етапу оцінки полягає у зборі інформації. Людина, яка проводитиме заняття, повинна відповідно до теми підібрати інформацію, приклади, ілюстративні матеріали, які мають бути актуальні, чіткі, лаконічні і доступні.

Для досягнення таких вимог лектор насамперед повинен знати аудиторію, особливості взаємовідносин у групі, рівень та можливості її сприйняття, актуальність

конкретної інформації для конкретного колективу, можливі наслідки, які викличе обговорення почутого.

По суті, етап оцінки є своєрідною перевіркою професійної придатності педагога, його вмінь працювати з дорослою аудиторією, людьми, у яких вже сформовані певні цінності, пріоритети, які вже мають певний життєвий та професійний досвід.

Етап планування є другим етапом у пропонованому нами занятті з ціннісного вишколу військовослужбовців. Цей етап полягає в роботі викладача над заняттям в цілому. Планування – це діяльність, яка розпочинається до початку певних дій, реалізується конкретними способами і методами та спрямована на досягнення результату в майбутньому.

Окремі дослідники виділяють три способи планування: за орієнтирами; за шаблоном; за передбаченням зміни умов²⁵².

Планування за орієнтирами полягає в тому, що всі дії викладача є відповіддю на сигнали, які подає аудиторія. Зазвичай таке заняття не вимагає чіткого і докладного плану від викладача. Викладач повинен володіти матеріалом, мати значний запас ілюстративного матеріалу, аби впоратися з аудиторією та досягти мети заняття, виховного процесу.

Планування за шаблоном – це наявність стандартного плану заняття та намагання викладача завжди його дотримуватися. Недоліком такого виду планування є непередбачувані труднощі, які можуть виникнути під час

---

²⁵² Психологія діяльності та навчальний менеджмент: навч.-метод. посіб. / В. А. Козаков, М. В. Артюшина, О. М. Котикова, Л. Л. Борисенко, Л. А. Колесніченко. Київ: КНЕУ, 2003. 830 с.

заняття. Планування за шаблоном відкидає можливості для творчого мислення як викладача, так і учня, студента; керування дискусією, що може виникнути під час заняття, спрямування її у правильне русло.

Планування за передбаченням зміни умов охоплює вибір стратегії, окреслення загального плану заняття. Деталізація структури заняття непотрібна, оскільки за необхідності можна змінювати послідовність певних дій, характер викладу матеріалу. За такого виду планування викладач орієнтується на аудиторію, можливості її сприймання та відтворення інформації, критичного аналізу, проектування, а вже тоді «підштовхує» до отримання певних результатів.

Етап планування є одним із способів самовдосконалення викладача, адже він полягає в перевірці його методичних знань та можливості їх застосування на практиці в неочікуваних ситуаціях.

Наступний етап – виконання інформаційних впливів – є власне заняттям з ціннісного вишколу військовослужбовців, мета якого полягає в отриманні молодими людьми тих знань, які сприятимуть формуванню ціннісного універсуму військовослужбовців.

Відповідно до нашого плану заняття складається зі шести стадій, кожна з яких взаємопов'язана з попередньою та наступною. Подача матеріалу, питань для роздумів чи дискусії має супроводжуватися актуальним ілюстративним матеріалом, що слугуватиме базою для наступних питань.

Перша стадія – знаходження або створення інформаційного приводу – створює необхідність бути обізнаним з геополітичною ситуацією і у своїй державі, і за

її межами. Саме ситуація у світі, актуальні події є приводом для роздумів, які не можуть не торкатися внутрішньої, ціннісної, морально-етичної сторони питання.

Розкручування інформаційного приводу або пропаганда є другою стадією заняття, яка полягає в поданні викладачем інформації з теми заняття. Однак подача повинна відбуватися з точки зору офіційної державної пропаганди, тобто подаватися з позицій держави Україна.

Оперативна розвідка є стадією заняття, на якій викладач шукає точки дотику між отриманою інформацією та свідомістю військовослужбовців. Цей процес може відбуватися з використанням методів брейнстормінгу, «питання – відповідь», дискусії.

Оцінка впливу отриманої інформації є відображенням активності аудиторії, кількості залучених до активної дискусії військовослужбовців. Якщо питання є актуальним та відповідає потребам військовослужбовців, то вони братимуть активну участь у занятті, якщо ж виявиться нецікавим – то й активність буде низькою.

Перешкода інформаційній протидії полягає у скеруванні дискусії у потрібне русло для отримання тих висновків, які передбачені метою заняття, формування у свідомості військовослужбовців позитивних концепцій та образів.

Останньою стадією заняття є коригування інформаційного впливу. Ця стадія зводиться до підсумовування результатів заняття з акцентом на тих морально-етичних, особистісних якостях, про які йшлося на занятті. Підсумок заняття може підбити як викладач, так і будь-хто з військовослужбовців.

Останнім етапом є завершальна фаза, яка складається з аналізу ефективності інформаційного впливу на військовослужбовців та використання позитивних результатів інформаційного впливу. Проаналізувати ефективність інформаційного впливу можна шляхом спостереження, проведення анкетувань, соціально-психологічної та капеланської роботи з військовослужбовцями. Використання позитивних результатів інформаційного впливу найкраще перевіряється в повсякденній діяльності військовослужбовців, під час практичних занять з професійної підготовки, бойових дій. Саме в такі моменти виявляються ціннісні орієнтації, моральні якості особистості.

На нашу думку, проведення занять з ціннісного вишколу військовослужбовців Збройних Сил України за планом типової інформаційної операції створить основу, на якій у подальшому вояки розвиватимуть себе як особистості, а також у реаліях нашої держави допоможе їм:

- сформувати почуття патріотизму;
- виховати почуття гордості за те, що вони є захисниками своєї держави, свого народу;
- утвердити розуміння необхідності формування в Україні громадянського суспільства та правової держави;
- вивчити історію України, українського війська;
- сформувати комплекс морально-етичних якостей, які допоможуть військовослужбовцям у несенні служби з урахуванням її специфіки в мирний час та період військових дій.

Роль ціннісного вишколу військовослужбовця значно зросте в сучасних умовах, якщо він відповідатиме вимогам праксеології, буде побудований на певних засадах та концепціях, які розроблені в цій галузі знань задля підвищення ефективності людської діяльності. На нашу думку, праксеологічними засадами ціннісного вишколу військовослужбовця в українських реаліях повинні стати: доцільність, цілеспрямованість, проєктивність, конструктивність, методичність і практичність. Ми вважаємо, що саме ці шість засад повинні стати основою, стрижнем для формування і розвитку у військовослужбовців рис та якостей, необхідних для забезпечення безпеки людини, суспільства та держави.

Доцільність, як одна із засад праксеології, характеризує відповідність дій, явищ певному порядку, властивому для конкретної ситуації зокрема та суспільної дійсності загалом. Так, доцільність ціннісного вишколу військовослужбовців полягає у формуванні бази для подальшого самовдосконалення духовної, внутрішньої сторони особистості та розвитку ціннісного універсуму, необхідних для успішного виконання покладених на військових функцій із забезпечення безпеки людини, суспільства та держави.

Засада цілеспрямованості визначає прагнення до певної мети, сукупність думок, вчинків та дій, спрямованих на досягнення певної цілі. Цілеспрямованість ціннісного вишколу військовослужбовців скерована на створення засад для формування тих рис характеру та перейняття у свій ціннісний універсум морально-етичних і правових норм, які сприятимуть якісному виконанню поставлених завдань з урахуванням гуманістичних цінностей.

Проективність – це здатність людини застосовувати здобуті знання, уміння, навички для планування майбутніх дій. Для військовослужбовців проективні вміння сьогодні актуальні тим, що дають змогу планувати свої дії, визначати комплекс необхідних дій для доведення поставленого завдання до кінця, успішного його виконання.

Опанування такої засади, як конструктивність, характеризується вмінням людини ухвалювати такі рішення та вчиняти ті дії, які ведуть до подолання труднощів, вирішення конфліктів. Конструктивність як одна із засад ціннісного вишколу має значення для військовослужбовців у двох аспектах: у міжособистісній сфері: під час побудови стосунків з людьми, підлеглими чи керівництвом; під час власне спілкування між людьми; при аналізі своїх взаємовідносин з людьми та обранні моделей поведінки в конкретних ситуаціях; у професійній сфері: вміння адекватно реагувати на проблеми та труднощі, що виникають під час несення служби; пошук виходу зі складних ситуацій, складання плану дій для їх вирішення; отримання навичок для недопущення виникнення аналогічних ситуацій в майбутньому або зменшення їхніх негативних наслідків.

Методичність – це послідовна організація будь-якого процесу. Методичність є основою підвищення ефективності процесу навчання, праці, творчості. Для ціннісного вишколу військовослужбовців дотримання такої засади, як методичність, означає прищеплення їм звички шукати та застосовувати для вирішення певних ситуацій, завдань найефективніші методи, прийоми, способи. У нашому випадку ефективність означає швидкість, скрупульозність,

правильність ухваленого рішення без людських та матеріальних втрат або з найменшою їх кількістю.

Засада практичності зводиться до вміння вирішувати поставлені завдання на основі реалістичності або, як іноді кажуть, «здорового глузду». Військовослужбовцям практичність допомагає: орієнтуватися в буденних питаннях, які стосуються особистого життя, життя країни, суспільства; навчитися ставити перед собою реальні цілі та досягати їх у найкоротші терміни, рухаючись уперед як соціальною драбиною, так і у внутрішньоособистісному розвитку.

Використання названих засад сприятиме: ефективній організації процесу ціннісного вишколу військовослужбовців; підвищенню якості отриманих військовослужбовцями знань, що стосуються філософських та етичних аспектів становлення особистості; тому, що морально-етичні якості, ціннісна складова особистості ставитимуться в один ряд із професійними знаннями, вміннями та навичками; усвідомленню військовослужбовцями необхідності подальшого самовдосконалення як необхідної складової забезпечення безпеки у світі, що постійно змінюється.

4.2 Вплив ціннісної орієнтації військовослужбовця на утвердження патріотизму в умовах гібридної війни

В історії воєнної справи виділяють чотири покоління війн. Перше покоління характеризується проведенням статичних битв, під час яких застосовувалася гладкоствольна зброя. Проведення війн другого покоління стало можливим завдяки появі залізниць, оскільки з'явилися засоби для відносно швидкого перекидання військ на великі відстані, а також нарізна зброя. Ці два покоління війн називають ще лінійними війнами, адже зіткнення людських сил та зброї відбувається шляхом прямого зіткнення. Основу таких війн становлять людські ресурси.

Третій етап має характер нелінійної війни, у якій перемога досягається шляхом виконання вдалого маневру, застосування вмілого тактичного прийому. У цей час на озброєнні з'являється важка броньована техніка, випередження у розвитку та вдосконаленні якої часто відігравали вирішальну роль у ході війни.

Швидкі темпи розвитку науки і техніки у другій половині ХХ ст. сприяли появі четвертого покоління війн. Так, завдяки стрімкому розвитку науки з'явилися нові канали зв'язку, високоточна зброя, дистанційно керована техніка, нові види озброєння. А це розширило можливості ведення війн, розв'язання конфліктів.

На сучасному етапі розвитку людства, четвертому в історії війн, з'явився новий вид війни, який не передбачає лише прямого ведення бойових дій із залученням людських ресурсів та спеціальної військової техніки. Це явище, як ми вже зазначали раніше, має назву гібридна війна.

Ведення гібридної війни вимагає чіткої продуманості стратегії, застосування найрізноманітніших способів ведення війни з використанням останніх розробок у науковій сфері. У найбільш загальному вигляді цей тип війни можна охарактеризувати як процес створення кризи в державі, що вибрана для агресії, невійськовими знаряддями, однак дані знаряддя використовуються для досягнення саме військової мети, цілі.

Процес створення кризи в державі, вибраній для агресії, відбувається за допомогою застосування таких чинників:

- інформаційна пропаганда – відбувається шляхом появи в засобах масової інформації повідомлень неправдивого характеру або однобічне їх висвітлення з негативного боку, дискредитація дій керівництва країни та органів державної влади, створення інформаційних приводів для розпалювання міжнаціональної, міжкультурної та релігійної ворожнечі. З часом інформаційна пропаганда переростає в інформаційну війну;

- створення перешкод на шляху економічного розвитку країни через уведення в дію різноманітних торговельних заборон як з боку держави-агресора, так і лобювання таких інтересів в інших країнах, міжнародних організаціях;

– вчинення на території держави, вибраній для агресії, дій, які стають приводами для виникнення міжетнічних конфліктів, конфліктів на історичному та релігійному ґрунті з державами-сусідами;

– підтримка сепаратистських рухів в державі, вибраній для агресії, як фінансово та за допомогою матеріальних засобів, так і в пропагандистському плані;

– сприяння створенню та підтримка існування незаконних збройних формувань на території держави, вибраної для агресії;

– приховування участі власних військ у конфлікті, що виник на території держави, вибраної для агресії.

Вчиняючи всі ці дії, держава-агресор залишається нібито непричетною та часто виступає як учасник процесу примирення сторін конфлікту. Однак такий учасник зазвичай приховано диктує свої умови для досягнення перемир'я.

Зброєю у такій війні виступає:

1) інформація. За допомогою сучасних інформаційних технологій здійснюється вплив на свідомість людей для формування в них певної ідеології, системи морально-етичних цінностей, необхідних для створення конфліктних ситуацій. Аналізуючи історичні події, можна спрогнозувати напрями подальшого розвитку країни, однак подати цю інформацію із розставленими потрібним чином акцентами. Найбільше таким впливам піддаються люди, у яких немає чітко сформованої системи цінностей, достатніх знань та навичок аналізувати явища і процеси, що відбуваються в країні, вміння адаптовуватися до нових реалій життя, викликаних розвитком суспільства;

2) матеріальні засоби. Ця категорія охоплює як звичайну зброю, призначену для фізичного знищення, так і економічні знаряддя. У країні, вибраній для агресії, проводяться дії для захоплення контролю над економікою, системою розподілу коштів державного бюджету. У такий спосіб створюється негативна соціально-економічна ситуація в державі, що викликає хвилю обурення в державі, невдоволення владою та її діями.

Сьогодні у світі Україна є чи не найяскравішим прикладом держави, вибраної для агресії, країною-агресором виступає Російська Федерація. На нашу думку, гібридна війна, яка сьогодні йде в Україні, характеризується такими ознаками:

- інформаційний та психологічний вплив на населення України, щоб викликати тотальну недовіру до влади, суспільних інститутів, що в подальшому призведе до дестабілізації ситуації в країні;
- створення негативного іміджу України на міжнародній арені через нібито неспроможність чинної влади впоратися із ситуацією всередині країни;
- використання Російською Федерацією права вето, зривання голосувань щодо надання Україні військової допомоги міжнародними організаціями;
- підтримка незаконно створених військових формувань та залучення регулярних підрозділів армії Російської Федерації до участі в бойових діях;
- стягування військових сил до кордону з Україною, розгортання численних військових навчань, що демонструє готовність у найкоротші терміни розпочати активні бойові дії.

Якщо ситуація з протистоянням під час публічних військових дій є зрозумілою, то систему захисту від інформаційних та психологічних впливів агресора попри трирічну війну ще треба розробити, затвердити та впровадити на загальнодержавному рівні. Інформаційна агресія Російської Федерації проти України спрямована на:

- 1) знищення української ідентичності;
- 2) виховання покоління, або й кількох поколінь людей, які не знають та не хочуть знати своєї культури, історії, мови;
- 3) запровадження другої державної мови – російської та поступове витіснення української мови з усіх сфер суспільного життя;
- 4) захоплення контролю над медіа-простором України для ведення політики, необхідної Росії.

Гібридні війни становлять своєрідну приховану загрозу, де не кожний може зорієнтуватися в численних інформаційних потоках та правильно оцінити ситуацію. Особливо актуальним воно є для військовослужбовців як людей, які першими стикаються з небезпекою, агресією, війною.

У 2015 р. було проведено комплексне соціологічне дослідження української молоді, соціально-економічних умов життя, цінностей та пріоритетів, оцінки своїх перспектив в Україні²⁵³. Одним із питань, на які пропонувалося відповісти, було таке: Що, на Вашу думку, необхідно зробити державі для виховання національно-патріотичної свідомості дітей та молоді? Відповідно до

---

²⁵³ Молодь України – 2015. Офіційний веб-сайт Міністерства молоді та спорту України.

результатів цього дослідження (див. Додаток Е) молоді люди вважають першочерговим у цьому напрямку покращення соціально-економічних умов життя в Україні (62%). Це зрозуміло, адже в країні, де відсутня стабільність, немає робочих місць, а відповідно й можливостей заробити, люди думатимуть насамперед як прогнати себе та свою сім'ю, залишивши думки про внутрішню, моральну сторону певних аспектів життя.

На другій сходинці опинився комплекс заходів із підняття престижу країни на міжнародній арені (55%). Сюди можемо віднести необхідність державної підтримки науки, спорту, мистецтва, забезпечення можливості участі в міжнародних заходах якнайбільшій кількості людей.

Третім заходом має стати виховання патріотизму в наймолодших громадян країни. Цей процес розрахований на роки, оскільки охоплює період навчання дитини в дошкільному навчальному закладі, середній школі та спеціальних і вищих навчальних закладах.

Вважаємо, що дані цього дослідження можна застосовувати і щодо військовослужбовців через вік респондентів, який збігається з віком військовослужбовців в Україні (18–45 років). Стан забезпечення військовослужбовців української армії сьогодні бажає кращого. У нашій державі є значні проблеми з відставанням у сфері розвитку та вдосконалення військової техніки, численні матеріальні проблеми, що породили необхідність волонтерського руху. Ситуація із забезпеченням військовослужбовців житлом також потребує ухвалення кардинальних рішень через тотальну відсутність коштів на вирішення цих питань.

На престиж держави у воєнній сфері має вплив боездатність армії, застосування передових методів у навчанні військовослужбовців, участь країни у міжнародних військових виставках та представлення на ній власних конкурентоспроможних розробок, формування думки про армію країни через її учасників у міжнародних миротворчих операціях (рівень їхньої професійної підготовки, моделі поведінки в екстремальних ситуаціях та під час відпочинку).

Попри цінність та актуальність сказаного вище, було б неправильним нівелювати значення ціннісних орієнтацій для військовослужбовця, особливо в час, коли наша держава перебуває у стані війни.

В умовах війни, а зокрема сучасних її видів – інформаційної та гібридної, саме країна, більшість населення якої становлять люди зі сформованою та усвідомленою системою морально-етичних цінностей, має значні шанси здобути перемогу. Одне з чільних місць у цій системі повинно займати почуття патріотизму.

«Патріотизм – це особлива спрямованість самореалізації і соціальної поведінки громадян, критеріями якої є любов і служіння Вітчизні, забезпечення цілісності та суверенітету держави, її національної безпеки, стійкого розвитку, обов'язок і відповідальність, що передбачають пріоритет суспільних і державних основ над індивідуальними інтересами та прагненнями, що становлять вищий сенс життя і діяльності особи, усіх соціальних груп суспільства»²⁵⁴. З визначення випливає не

---

²⁵⁴ Словник української мови в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наук. думка, 1975. Т. 6. С. 81.

лише внутрішньоособистісна роль патріотизму, а і його значення для утвердження та забезпечення національної безпеки. Тобто словник української мови тлумачить патріотизм як «любов до своєї Батьківщини, відданість своєму народові, готовність для них на жертви й подвиги»²⁵⁵.

Ідеальними було б суспільство та держава, у яких всі громадяни є патріотами, здатними поставити державні інтереси над особистими²⁵⁶. Зрозуміло, що реальність далека від ідеалу, проте саме держава повинна плекати у громадян таке почуття, шляхом створення таких умов життя населення, при яких люди пишалися б своєю державою.

Для прикладу, Н. Череповська визначає патріотизм як «комплекс почуттів любові, шанобливого ставлення, системи цінностей і смислів, мотивації до конструктивних дій і вчинків та їх реалізації, спрямованих на благо рідної землі, свого народу, його мови, культури, історії всього того, що вміщує поняття Батьківщина»²⁵⁷. На нашу думку, це визначення більш повно розкриває зміст поняття «патріотизм», оскільки окрім почуттів передбачає й конкретні дії, які є їх підтвердженням.

«Патріотизм – це любов до батьківщини, почуття відповідальності за її долю, готовність і здатність служити їй

---

²⁵⁵ Там само. С. 97.

²⁵⁶ Рашидов С. Вплив цінностей громадянського суспільства на формування ціннісної свідомості студентської молоді. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету*. 2014. № 2 (13). С. 78–83.

²⁵⁷ Череповська Н. І. Патріотизм і національна ідентичність молоді в умовах кризи суспільства: медіапсихологічний підхід. *Медіапсихологія і медіаосвіта*. 2016. С. 366–374.

інтересам та сприяння її успіхам у сферах внутрішнього життя й на міжнародній арені», – вважає Р. Петронговський²⁵⁸.

Зрозуміло, що почуття патріотизму вкрай важко прищепити людині у 18–25 років, коли вона вступає на службу до Збройних Сил України. Прослухавши лекцію чи заняття, вона відразу не стане пишатися своєю країною та не буде жертвувати своїми інтересами в ім'я інтересів держави. Цей процес довготривалий та потребує значних внесків, і моральних, виховних, і матеріальних (створення книг, фільмів, проведення наукових досліджень). Однак розпочинати його потрібно вже сьогодні.

Загальна система цінностей, ціннісний універсум військовослужбовця як особистості, беззаперечно, впливає на формування та утвердження почуття патріотизму. Цей процес можна дослідити через складники загальної системи цінностей людини, а саме: загальнолюдські цінності; цінності, властиві представникам певного народу; цінності, прийняття яких зумовлене належністю людини до конкретної професії; особистісні цінності.

Загальнолюдські цінності – це значущість певних ідей, процесів, явищ для всіх людей загалом (гуманізм, справедливість, безпека, здоров'я). Знання про загальнолюдські цінності людина отримує шляхом прочитання книг, перегляду фільмів, під час навчання. «Цінності, – вважає А. Здравомислов, – це інтереси, що відокремилися під час історичного розвитку завдяки поділу праці у сфері духовного виробництва. Предметами цих

---

²⁵⁸ Петронговський Р. Р. Теорія і практика формування патріотизму старшокласників: монографія. Житомир: Полісся, 2003. С. 18.

інтересів... є певний духовний зміст, який полягає в особливій концентрації почуттів і думок, що втілюється в зразках прекрасного, істинного, доброго, шляхетного»²⁵⁹. Загальнолюдські цінності – це ті норми, правила, ідеї, на основі яких люди будували свої взаємовідносини, розвивали суспільство та формували державу.

Цінності, властиві певному народу, людина приймає, живучи в суспільстві з його нормами моралі, правилами поведінки, особливостями процесу культурно-історичного розвитку. Так, для українців цінність свободи має дуже важливе значення, адже впродовж історії ми постійно боролися за незалежність та були змушені відбиватися від загарбників. Водночас традиційно українськими етнічними цінностями є мова, доброзичливість, рівноправність, які виникли як результат історичного розвитку нації.

Однак сьогодні ми зіткнулися з проблемою нівелювання поняття «українськість», нам прагнуть довести, що зараз це не на часі, це не має жодного значення, що в державі є більш нагальні проблеми. Проте все не відповідає дійсності. «Український народ, який з допомогою української мови на цілісній території консолідується навколо... національно-політичних цінностей... зможе протистояти... і обмежити... свавілля в сфері державо- та націєтворення»²⁶⁰. Саме об'єднання народу на позиціях українськості допоможе кожному усвідомити себе частиною нації, яка має глибоку історію та

---

²⁵⁹ Здравомыслов А. Г. Потребности. Интересы. Ценности. Москва: Политиздат, 1986. С. 160.

²⁶⁰ Поліщук О. С. Роль цінностей у консолідації українського народу з метою самозбереження. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2010. № 3. С. 231.

самобутню культуру, досвід державотворення та правотворення, тобто всі необхідні елементи для побудови в Україні громадянського суспільства та правової держави.

Вибираючи професію, людина керується своїми внутрішніми переконаннями, здібностями, а разом із цим приймає й ті цінності, які необхідні для якісного виконання роботи. Професійні цінності, вважає Ю. Потуй, – це «найбільш значущі для особистості явища, які визначають смисл, регламентують та спрямовують професійну діяльність, а також стають основою для вибору та оволодіння професією, професійного зростання й отримання в результаті професійної діяльності соціально значущих результатів»²⁶¹. Для військовослужбовців цінностями є товариськість, вміння швидко ухвалювати рішення, відважність.

За умови, що людина відмовляється прийняти ті чи інші цінності професії, колективу, в якому працює, їй буде важко виконувати покладені на неї завдання через конфлікт з певними особистими цінностями.

Особистісні цінності – це сукупність цінностей особистості, на які впливає характер людини. На формування таких цінностей дещо опосередковано впливає сфера життя людини, зокрема професія, освіта, сім'я, соціальна група, до якої належить людина, її хобі. Так, одна людина з огляду на свій характер важливішими вважає одні цінності, інша – цілком інші.

Для військовослужбовців як людей з уже частково сформованою системою морально-етичних цінностей,

---

²⁶¹ Потуй Ю. П. Професійні цінності: сутність і роль у формуванні особистості сучасного фахівця. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2013. Вип. 33. С. 334.

певними уявленнями про свої ціннісні орієнтації процес патріотичного виховання має бути побудований не за принципом «прочитав – здав – забув», а з урахуванням вже наявних у них знань, життєвого досвіду та психологічних особливостей військової служби. Вважаємо, що в цьому аспекті актуальною є позиція Р. Петронговського, яка передбачає, що процес патріотичного виховання має відбуватися в поєднанні психології та ідеології.

«Патріотичне виховання повинно здійснюватись як двоєдиний процес на психологічному та ідеологічному рівнях:

1. Це морально-психологічний процес формування почуттів, уявлень, звичок, настроїв, прагнень, норм патріотизму, вольових якостей.

2. Це світоглядний рівень – формування патріотичної свідомості, ідей, поглядів, переконань.

Під структурою патріотизму розуміють систему таких якостей та компонентів:

1. Патріотичне почуття (любов до рідного, тривога, відповідальність за долю Вітчизни).

2. Національна гідність людини.

3. Потреба в задоволенні своїх національних інтересів, у національному самовпевненні.

4. Патріотична свідомість на основі національної свідомості, осмислення своєї громадянської ролі в суспільстві.

5. Національний такт і повага до національної гідності людей інших національностей.

6. Потреба у збереженні і передачі іншим людям вітчизняних духовно-культурних цінностей.

7. Потреба і готовність до діяльності патріотичного змісту»²⁶².

Щоб сприяти утвердженню патріотизму серед військовослужбовців процес національно-патріотичного виховання повинен ґрунтуватися на поєднанні таких підходів: особистісно-орієнтованого, діяльнісного та системного.

Сутність особистісно-орієнтованого підходу полягає в розгляді людини як цілісної особистості. Разом з отриманням нових знань увага акцентується на духовному розвитку людини, процесі формування її як особистості, вихованню таких почуттів, як гідність, відповідальність, повага до себе та інших.

Застосування такого підходу виховує в людини такі риси:

- 1) усвідомлення людиною себе як особистості, розуміння своєї цінності;
- 2) вміння аналізувати свою поведінку та поведінку інших, а на основі цього аналізу вибір певних цінностей та моделей поведінки, санкціонованих суспільством і державою;
- 3) виховання почуття відповідальності;
- 4) вміння здійснювати вибір та бути готовим до його наслідків.

Особистісно-орієнтований підхід підходить для національно-патріотичного виховання військовослужбовців завдяки тому, що враховуються вікові, психологічні,

---

²⁶² Петронговський Р. Р. Теорія і практика формування патріотизму старшокласників: монографія. Житомир: Полісся, 2003. С. 19–20.

інтелектуальні особливості людини та рівень її освітніх потреб.

Використання діяльнісного підходу дає змогу вибрати навчальний матеріал, враховуючи специфіку військової служби. Такий підхід має враховувати два аспекти: предметно-процесуальний; предметно-діяльнісний, використання яких сприятиме більш повному та системному засвоєнню знань. Предметно-процесуальний аспект дасть змогу спостерігати за процесом засвоєння матеріалу та за необхідності керувати ним. Предметно-діяльнісний – уможливлує вибір матеріалу, який сприятиме якнайповнішому засвоєнню матеріалу.

Системний підхід дає змогу:

- 1) оптимізувати навчальний процес з урахуванням тенденцій розвитку суспільства і держави;
- 2) виховувати людину в дусі самоповаги як громадянина та патріота своєї держави;
- 3) визначити перспективи навчання для формування тих чи інших знань, умінь і навичок;
- 4) прогнозувати подальше навчання конкретної групи осіб.

Поєднання в процесі ціннісного вишколу військовослужбовців цих трьох підходів дасть змогу утвердити в їхній свідомості почуття патріотизму та поставити його на чільне місце в системі ціннісних орієнтацій.

Утвердження патріотизму серед військовослужбовців Збройних Сил України в умовах гібридної війни сприятиме:

- 1) формуванню ціннісного універсуму військовослужбовця;

2) створенню засад для подальшого саморозвитку особистості шляхом самоаналізу, самодисципліни та самовиховання;

3) збереженню історичної пам'яті українського народу;

4) формуванню почуття громадянської гідності, гордості за власну державу;

5) виробленню почуття відповідальності за свою поведінку та усвідомлення її можливих наслідків;

6) створенню певного стимулу до якісного виконання своїх обов'язків із захисту людини, суспільства та держави від агресії будь-якого виду.

Отже, ціннісні орієнтації військовослужбовця безпосередньо впливають на утвердження в його свідомості почуття патріотизму. Сьогодні однією з можливостей вистояти у гібридній війні є наявність громадян, а передусім військовослужбовців, які мають чітко сформовану систему ціннісних орієнтацій, знання та вміння аналізувати процеси, що відбуваються в державі, та чітку громадянську позицію.

4.3 Реалізація ціннісного вишколу військовослужбовця в умовах загрози національній безпеці України

Із розвитком суспільства, його вдосконаленням, виробленням нових способів взаємодії між людьми зростає і кількість небезпек, загроз, які стосуються як людини і суспільства, так і держави. Наука сьогодні підпорядкована пошуку шляхів виходу із системної кризи, що склалася.

Кінець ХХ – початок ХХІ ст. ознаменував собою своєрідний поворот людини до духовності, розуміння того, що подальший прогрес науки, техніки неможливий без урахування та дотримання правил моралі, якими люди користувалися сотні років і які в певний час були відкинута через те, що нібито гальмували розвиток людини, не давали їй можливості повною мірою розкрити свої таланти та можливості. Сьогодні ми усвідомлюємо, що людина, яка не керується загальнолюдськими моральними цінностями та нормами, не може принести користі іншій людині.

Розвиваючись, людина формує власну моральну культуру. Умовно моральну культуру людини можна розділити на дві частини: моральна свідомість і моральна поведінка.

Моральна свідомість – це вид свідомості, спрямований на засвоєння ціннісних орієнтацій з метою з'ясування їх відповідності моральним нормам, прийнятим у конкретному суспільстві. Тобто завдяки аналізу,

розмірковуванню над певними діями та ситуаціями, як особистими, так і суспільними, людина може виробити власну точку зору на актуальні проблеми сучасності, виявити ступінь відповідності загальноприйнятим морально-етичним нормам та правовим приписам.

Моральна поведінка являє собою зовнішній вияв моралі, щоденне втілення прийнятих людиною морально-етичних норм у дію. Тобто в буденних ситуаціях людина щодня використовує певні моделі поведінки, які вона прийняла для себе як основоположні та сформовані на основі аналізу набутих знань.

Сформувати власну моральну культуру людина може тільки завдяки самоаналізу, самодисципліні та самовихованню. Це три «кити», на яких побудований ціннісний універсум людини, жоден з яких не може існувати самотійно, відокремлено від інших. Питання формування моральної культури людини сприяють розвитку особистості, пошуку відповідей на питання про призначення людини, її ролі, завдань, які повинна виконати.

Важливими сьогодні є питання, пов'язані із самовдосконаленням та самовихованням людини, формуванням її ціннісного універсуму. А якщо врахувати загрози, з якими стикається людина, то актуальність таких пошуків незаперечна, особливо для військовослужбовців, оскільки вони першими потрапляють під агресію ворога, дію природних чи техногенних катастроф та їхні наслідки.

Звичайно, що молодій людині – військовослужбовцю – самотійно, без будь-якої сторонньої допомоги важко вибрати та сформувати систему морально-етичних цінностей, впоратися із самовдосконаленням,

формуванням свого ціннісного універсуму. Цьому сприяють зокрема:

- 1) нестабільна економічна ситуація в державі, що є причиною кризи у сфері науки, культури;
- 2) перебування України в стані гібридної війни;
- 3) наслідки інформаційної війни, з якими людині без навичок критичного мислення, певних знань у сфері економіки, політики, історії важко впоратися та сформуванню власну позицію;
- 4) розбіжності між традиційними цінностями людства, народною мораллю та цінностями, які несе популярна культура, різноманітні субкультури;
- 5) відсутність чіткої системної програми національно-патріотичного виховання, яка охоплювала б якнайбільшу кількість дітей з раннього віку.

Завданням держави у цій сфері є створення певних орієнтирів для молодих людей – військовослужбовців, які показали б, що традиційні цінності є актуальними і сьогодні, за їх допомогою можна будувати стосунки між людьми, вирішувати конфлікти, нейтралізувати загрози.

Першим кроком стане ціннісний вишкіл військовослужбовців як система, покликана створити основу для подальшого саморозвитку особистості.

Вважаємо, що було б доцільно створити та затвердити Програму ціннісного вишколу військовослужбовців Збройних Сил України (далі – Програма) як обов'язкову до виконання в усіх підрозділах на території України. Відповідальність за виконання Програми покласти на Міністра оборони України, керівників військових частин, у яких військовослужбовці проходять

службу. У кожній військовій частині повинні бути визначені посадові особи, відповідальні за здійснення заходів, які передбачені у Програмі, та зобов'язати їх двічі на рік подавати керівництву інформацію про виконання заходів Програми.

Водночас Міністерство оборони України на основі отриманих звітів повинно проаналізувати стан виконання Програми, за необхідності внести певні коригування чи зміни до неї, стежити за її актуальністю в умовах загрози національній безпеці України.

Фінансування Програми здійснюється за рахунок коштів державного бюджету та уточнюється щорічно із врахуванням змін до Програми.

Мета Програми полягає у створенні ефективної системи ціннісного вишколу військовослужбовців Збройних Сил України в умовах зростання загрози національній безпеці, побудованій на засадах гуманізму, загальнолюдських цінностей та патріотизму.

Поставленої мети можна досягти за допомогою імплементації в систему підготовки військовослужбовців громадянських основ на законодавчому рівні, що дасть змогу почуватися більш захищеними і військовослужбовцям, і їхньому керівництву. Це допоможе подолати проблеми фрагментарності, вибіркочності в процесі ціннісного вишколу військовослужбовців, що створить базу для подальших напрацювань у цьому напрямку.

Щоб досягти мети Програми, потрібно виконати такі завдання:

- 1) створити систему ціннісного вишколу військовослужбовців, основними засадами якої стануть

цінності громадянського суспільства, правової та соціальної держави;

2) забезпечити можливості для її перегляду на предмет відповідності та актуальності в умовах загрози національній безпеці України;

3) сприяти впровадженню етичних моделей у поведінку військовослужбовців під час спілкування з підлеглими, розв'язання конфліктів (службових і побутових), вирішення завдань в умовах зростання кількості загроз національній безпеці;

4) під час проведення занять виявляти, аналізувати та сприяти викоріненню аморальних, неетичних, антигуманних проявів серед військовослужбовців, а також акцентувати увагу на невідворотності покарання за вчинення таких дій.

Виконання названих заходів закладе основи для розвитку ціннісного універсуму військовослужбовця Збройних Сил України, а також дасть змогу:

- сприяти реформуванню армії;
- впровадити міжнародні стандарти підготовки військовослужбовців, які відповідають вимогам часу;
- виявляти та оперативно усувати проблеми військовослужбовців шляхом проведення моніторингу результатів ціннісного вишколу;
- знизити криміногенний рівень у війську (усунення таких проявів, як дідівщина, мародерство, негуманне поводження з полоненими);
- посилити відповідальність військовослужбовців за вчинення правопорушень;

- створити уявлення та показати моделі поведінки під час конфліктних ситуацій, злочинних дій інших осіб, порушення етичних стандартів, моральних норм поведінки;
- сформувати у військовослужбовців нетолерантне ставлення до осіб, які порушують закон та вимоги морально-етичних норм;
- створити умови для отримання військовослужбовцями інформації, необхідної для розвитку їх як особистостей;
- сформувати суспільне уявлення про військовослужбовця як про високоморальну людину, захисника, який завжди прийде на допомогу.

В умовах загрози національній безпеці реалізація Програми ціннісного вишколу повинна відбуватися в чотири етапи: ознайомлення військовослужбовців з основними поняттями, категоріями, принципами, які впливають на формування ціннісного універсуму; формування почуттів; виховання переконань; вироблення умінь і навичок, необхідних для роботи над собою.

Реалізація Програми ціннісного вишколу військовослужбовців Збройних Сил України дасть змогу сформувати ті риси та якості військових, які є необхідними в сучасних умовах несення служби.

У результаті виконання Програми військовослужбовці отримають перелік компетентностей, якими повинен володіти військовослужбовець в умовах загрози національній безпеці України. Ці компетентності виражають готовність військовослужбовця використовувати здобуті знання, уміння, навички в конкретних ситуаціях, за їх допомогою вирішувати поставлені завдання.

Уже давно зрозуміло, що система навчання військовослужбовців в Україні потребує цілковитого переформатування, очищення від ідеологічних нашарувань радянської доби, зміцнення національно-патріотичного виховання. Реалії сьогодення вимагають від військовослужбовця володіння певним набором знань та компетентностей, які допоможуть йому успішно нести службу, своєчасно та адекватно реагуючи на проблеми і загрози, що виникають. Саме тому одним із перших кроків, які потрібно зробити у цьому напрямку, є орієнтація навчального процесу на компетентнісний підхід, що дасть змогу військовослужбовцям оволодіти не окремими знаннями з певного курсу, а вивчати та засвоювати їх в комплексі. Так, О. В. Глузман зазначає: «Компетентнісний підхід полягає у зміщенні акценту з накопичування нормативно визначених знань, умінь і навичок до формування й розвитку... здатності практично діяти, застосовувати індивідуальні техніки і досвід успішних дій у ситуаціях професійної діяльності та соціальної практики»²⁶³ [207, с. 12]. Цей підхід передбачає оволодіння людиною вміннями та навичками, які допоможуть їй якнайповніше розкрити свої таланти, навчитися адаптуватися в суспільстві, що постійно змінюється, вміти реагувати на загрози, які виникають перед людиною, суспільством, державою.

«Компетентність військовослужбовця... у сфері забезпечення безпеки... – це інтегральна характеристика підготовленого фахівця, що зумовлює його здатність ефективно застосовувати сукупність набутих знань, умінь,

навичок та досвіду в професійній діяльності, здатності вирішувати професійні проблеми, самостійно приймати рішення, виконувати посадові обов'язки та функції, які входять до його професійних компетенцій»²⁶⁴ [208, с. 54].

Процес формування компетентностей вимагає врахування і особистісних вимог, і вимог суспільства, зокрема:

1) реалії сьогодення вимагають від людини оволодіння певними вміннями та навичками, щоб жити в суспільстві, – компетентностями;

2) на формування компетентностей людини впливає низка чинників, які взаємодіють між собою, зокрема умови життя – соціальні, культурні, економічні;

3) при формуванні компетентностей має враховуватися соціально-економічний та культурний розвиток держави;

4) на формування компетентностей впливають суб'єктивні чинники (стать, вік, рівень освіти, соціальний статус);

5) при формуванні компетентностей потрібно враховувати філософські, світоглядні ідеї взаємодії людини і соціуму, які найбільше характерні для конкретної території;

6) вибір компетентностей для конкретного кола осіб має здійснюватися лише в процесі взаємодії науковців та представників певної сфери діяльності.

Врахувавши всі ці вимоги, можна сформувані компетентності, необхідні військовослужбовцям, та працювати над їх подальшим розвитком. На нашу думку,

військовослужбовець в обов'язковому порядку повинен володіти і базовими, і професійними компетентностями.

Базові компетентності – це сукупність умінь і навичок, за допомогою яких людина одержує можливість сприймати та в певний спосіб реагувати на власні потреби і потреби суспільства, в якому вона живе, а також комплекс уявлень, знань, цінностей, з урахуванням якого людина реагує на ці потреби. Тобто базові компетентності – це навички, необхідні для життя в суспільстві.

Ми виділили п'ять груп базових компетентностей військовослужбовців (загальнокультурна, громадянська, соціальна, інформаційна, здорового способу життя), оволодіння якими дасть змогу не тільки сприймати темп сучасного життя, а й сформує здатність активно діяти, застосовуючи здобуті знання на практиці. Базові компетентності військовослужбовця ми відобразили в Додатку Є. З наведених даних випливає, що оволодіння базовими компетентностями дає змогу військовослужбовцям отримати навички, завдяки яким вони зможуть якнайповніше розкрити власні здібності, реалізувати себе в суспільстві та опанувати ті засади, на яких відбуватиметься становлення їх ціннісного універсуму.

Беззаперечним є той факт, що система морально-етичних цінностей людини впливає на її професійну культуру та компетентність. Зрозуміло, що лише послуговування людини певними цінностями не формує автоматично професійної культури. Однак її можна сформувати, пройшовши певні етапи:

1) навчальний етап – період навчання певної спеціальності, професії. Це період, коли людина

оволодіває певними теоретичними знаннями, які будуть необхідними їй для роботи;

2) етап становлення як спеціаліста – перші роки роботи. Цей період можна охарактеризувати як період практичного навчання, тобто людина вчиться в конкретних ситуаціях застосовувати одержані під час навчання теоретичні знання;

3) етап поєднання знань, умінь і навичок та морально-етичних цінностей, пріоритетів. У цей період людина вже добре розуміє специфіку своєї роботи, усі її «плюси і мінуси», зіставляє її зі своїми цінностями, приймає або відкидає;

4) етап вироблення власної професійної культури. Коли людина є сформованою особистістю і має певний досвід роботи та вироблені манери поведінки у професійній сфері. Це і становитиме основу її професійної культури.

Процес формування професійної культури не завершується в певний період, він триває безперервно упродовж роботи людини, оскільки людина вдосконалюється все життя, формуючи себе шляхом самовиховання та самоаналізу.

Професійна культура як явище формується під впливом сукупності певних чинників, які не завжди залежать від її волі. Сюди належать, наприклад: відповідність вибраної професії, спеціальності вподобанням та здібностям людини; якість освіти; психологічний мікроклімат у колективі, в якому працює людина; прагнення людини до самовдосконалення.

Щодо відповідності вибраної професії, спеціальності вподобанням та здібностям людини. Людина краще

реалізовує себе у сфері, до якої має природний хист та здібності. У такій сфері вона прагнучиме вдосконалюватися, робити щось необхідне для поліпшення роботи галузі, у якій працює.

Якість освіти в українських навчальних закладах різниться, часто навіть заклади, які мають однаковий рівень акредитації, мають звання «національного університету», дають своїм випускникам неоднаковий рівень знань, що в подальшому впливає на можливість працевлаштування. Часто складається й така ситуація, коли випускник коледжу чи технікуму показує вищий рівень знань, ніж випускник університету. У подальшому це позначиться на становленні людини як спеціаліста.

Психологічний мікроклімат у колективі, де працює людина, має значення для молодого спеціаліста. Якщо в колективі панує спокійна атмосфера, працівники дотримуються загальноприйнятих морально-етичних цінностей та норм закону, то й молодий співробітник перейматиме такі ж цінності, прагнучиме використовувати їх у своїй повсякденній роботі, будувати службові відносини на цій основі.

Прагнення людини до самовдосконалення як професіонала своєї справи поєднує два елементи – самоосвіту і самовиховання, вони є обов'язковими. Завдяки самоосвіті людина може підвищити свій рівень як фахівця шляхом ознайомлення, вивчення та застосування найновіших розробок і досягнень науки в галузі своєї професійної діяльності. Самовиховання ж змушує виробити чітку позицію щодо конкретних явищ та проблем, з якими людина стикається під час роботи, та дотримуватися її попри проблеми, які сьогодні є в українському суспільстві:

корупція, непослідовність державної політики, культурна та моральна деградація населення.

На основі сказаного вище можна сформулювати перелік професійних компетентностей військовослужбовця-керівника підрозділу (див. Додаток Ж). Кожний вид компетенції охоплює вміння організовувати діяльність підпорядкованого підрозділу та планувати її.

Сукупність компетентностей дає змогу успішно керувати військовим підрозділом, організовувати його роботу у військовий та мирний час, а особовий склад таких підрозділів отримує знання та навички, необхідні для успішного несення служби, просування по службі, забезпечення національної безпеки.

У Законі України «Про основи національної безпеки України» чітко визначено загрози національним інтересам і національній безпеці України:

– у *зовнішньополітичній сфері*: посягання на державний суверенітет України та її територіальну цілісність, територіальні претензії з боку інших держав; спроби втручання у внутрішні справи України з боку інших держав; воєнно-політична нестабільність, регіональні та локальні війни (конфлікти) в різних регіонах світу, насамперед поблизу кордонів України;

– у *сфері державної безпеки*: розвідувально-підривна діяльність іноземних спеціальних служб; загроза посягань з боку окремих груп та осіб на державний суверенітет, територіальну цілісність, економічний, науково-технічний і оборонний потенціал України, права і свободи громадян; поширення корупції в органах державної влади, зрощення бізнесу і політики, організованої злочинної діяльності; злочинна діяльність проти миру і безпеки людства,

насамперед поширення міжнародного тероризму; загроза використання з терористичною метою ядерних та інших об'єктів на території України; можливість незаконного ввезення в країну зброї, боєприпасів, вибухових речовин і засобів масового ураження, радіоактивних і наркотичних засобів; спроби створення і функціонування незаконних воєнізованих збройних формувань та намагання використати в інтересах певних сил діяльність військових формувань і правоохоронних органів держави; прояви сепаратизму, намагання автономізації за етнічною ознакою окремих регіонів України;

– у воєнній сфері та сфері безпеки державного кордону України: поширення зброї масового ураження і засобів її доставки; недостатня ефективність існуючих структур і механізмів забезпечення міжнародної безпеки та глобальної стабільності; нелегальна міграція; можливість втягування України в регіональні збройні конфлікти чи у протистояння з іншими державами; нарощування іншими державами поблизу кордонів України угруповань військ та озброєнь, які порушують співвідношення сил, що склалося; небезпечне зниження рівня забезпечення військовою та спеціальною технікою та озброєнням нового покоління Збройних Сил України, інших військових формувань, що загрожує зниженням їх боєздатності; повільність у здійсненні та недостатнє фінансове забезпечення програм реформування воєнної організації та оборонно-промислового комплексу України; накопичення великої кількості застарілої та непотрібної для Збройних Сил України військової техніки, озброєння, вибухових речовин; незавершеність договірно-правового оформлення і недостатнє облаштування державного кордону України;

незадовільний рівень соціального захисту військовослужбовців, громадян, звільнених з військової служби, та членів їхніх сімей;

– у *внутрішньополітичній сфері*: порушення з боку органів державної влади та органів місцевого самоврядування Конституції і законів України, прав і свобод людини і громадянина, в тому числі при проведенні виборчих кампаній, недостатня ефективність контролю за дотриманням вимог Конституції і виконання законів України; можливість виникнення конфліктів у сфері міжетнічних і міжконфесійних відносин, радикалізації та проявів екстремізму в діяльності деяких об'єднань національних меншин та релігійних громад; загроза проявів сепаратизму в окремих регіонах України; структурна та функціональна незбалансованість політичної системи суспільства, нездатність окремих її ланок до оперативного реагування на загрози національній безпеці;

– в *економічній сфері*: істотне скорочення внутрішнього валового продукту, зниження інвестиційної та інноваційної активності і науково-технічного та технологічного потенціалу, скорочення досліджень на стратегічно важливих напрямках інноваційного розвитку; ослаблення системи державного регулювання і контролю у сфері економіки; нестабільність у правовому регулюванні відносин у сфері економіки, в тому числі фінансової (фіскальної) політики держави; відсутність ефективної програми запобігання фінансовим кризам; зростання кредитних ризиків; критичний стан основних виробничих фондів у провідних галузях промисловості, агропромислового комплексу, системах життєзабезпечення; недостатні темпи відтворювальних

процесів та подолання структурної деформації в економіці; критична залежність національної економіки від кон'юнктури зовнішніх ринків, низькі темпи розширення внутрішнього ринку; нераціональна структура експорту з переважно сировинним характером та низькою питомою вагою продукції з високою часткою доданої вартості; велика боргова залежність держави, критичні обсяги державних зовнішнього і внутрішнього боргів; небезпечно для економічної незалежності України зростання частки іноземного капіталу у стратегічних галузях економіки; неефективність антимонопольної політики та механізмів державного регулювання природних монополій, що ускладнює створення конкурентного середовища в економіці; критичний стан з продовольчим забезпеченням населення; неефективність використання паливно-енергетичних ресурсів, недостатні темпи диверсифікації джерел їх постачання та відсутність активної політики енергозбереження, що створює загрозу енергетичній безпеці держави; «тінізація» національної економіки; переважання в діяльності управлінських структур особистих, корпоративних, регіональних інтересів над загальнонаціональними;

– у *соціальній та гуманітарній сферах*: невідповідність програм реформування економіки країни і результатів їх здійснення визначеним соціальним пріоритетам; неефективність державної політики щодо підвищення трудових доходів громадян, подолання бідності та збалансування продуктивної зайнятості працездатного населення; криза системи охорони здоров'я і соціального захисту населення і, як наслідок, небезпечно погіршення стану здоров'я населення; поширення

наркоманії, алкоголізму, соціальних хвороб; загострення демографічної кризи; зниження можливостей здобуття якісної освіти представниками бідних прошарків суспільства; прояви моральної та духовної деградації суспільства; зростання дитячої та підліткової бездоглядності, безпритульності, бродяжництва;

– у *науково-технологічній сфері*: наростаюче науково-технологічне відставання України від розвинутих країн; неефективність державної інноваційної політики, механізмів стимулювання інноваційної діяльності; низька конкурентоспроможність продукції; нерозвиненість внутрішнього ринку високотехнологічної продукції та відсутність його ефективного захисту від іноземної технічної і технологічної експансії; зниження внутрішнього попиту на підготовку науково-технічних кадрів для наукових, конструкторських, технологічних установ та високотехнологічних підприємств, незадовільний рівень оплати науково-технічної праці, падіння її престижу, недосконалість механізмів захисту прав інтелектуальної власності; вплив учених, фахівців, кваліфікованої робочої сили за межі України;

– у *сфері цивільного захисту*: невідповідність сучасним викликам стану єдиної державної системи цивільного захисту, сил цивільного захисту, їх технічного оснащення; значне антропогенне і техногенне перевантаження території України, зростання ризиків виникнення надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру; погіршення технічного стану гідротехнічних споруд каскаду водосховищ на річці Дніпро; непідтримання в належному технічному стані ядерних

об'єктів на території України; небезпека техногенного, зокрема ядерного та біологічного, тероризму;

– *в екологічній сфері*: нераціональне, виснажливе використання мінерально-сировинних природних ресурсів як невідновлюваних, так і відновлюваних; неподоланність негативних соціально-екологічних наслідків Чорнобильської катастрофи; погіршення екологічного стану водних басейнів, загострення проблеми транскордонних забруднень та зниження якості води; неконтрольоване ввезення в Україну екологічно небезпечних технологій, речовин, матеріалів і трансгенних рослин, збудників хвороб, небезпечних для людей, тварин, рослин і організмів, екологічно необґрунтоване використання генетично змінених рослин, організмів, речовин та похідних продуктів; неефективність заходів щодо подолання негативних наслідків військової та іншої екологічно небезпечної діяльності; посилення впливу шкідливих генетичних ефектів у популяціях живих організмів, зокрема генетично змінених організмів, та біотехнологій; застарілість та недостатня ефективність комплексів з утилізації токсичних і екологічно небезпечних відходів;

– *в інформаційній сфері*: прояви обмеження свободи слова та доступу до публічної інформації; поширення засобами масової інформації культу насильства, жорстокості, порнографії; комп'ютерна злочинність та комп'ютерний тероризм; розголошення інформації, яка становить державну таємницю, або іншої інформації з обмеженим доступом, спрямованої на задоволення потреб і забезпечення захисту національних інтересів суспільства і держави; намагання маніпулювати суспільною свідомістю,

зокрема, шляхом поширення недостовірної, неповної або упередженої інформації»²⁶⁵ [195].

Попри таку чітку визначеність із загрозами національній безпеці України у всіх сферах життєдіяльності суспільства і держави в цьому напрямі зроблено дуже мало. Якщо на сферу зовнішнього, суспільного життя людини держава певним чином звертає увагу, проводячи комплекс заходів, запроваджуючи програми розвитку, то сфера духовного, внутрішнього життя залишається поза увагою. Однак у сучасному світі, що постійно змінюється, з появою можливостей для захоплення значних територій без застосування традиційної зброї (інформаційна, гібридна), саме людина з чіткими ціннісними та моральними установками, патріот своєї країни є часто єдиною можливістю держави не зникнути з карти, будучи захопленою більш сильним противником.

Для України як держави, яка перебуває у стані війни, сьогодні вкрай важливо реалізувати ціннісний вишкіл військовослужбовців. Адже саме загальнолюдські цінності, прийняті військовослужбовцем, його прагнення до самовдосконалення, вироблення активних позицій щодо процесів, які сьогодні відбуваються в нашій країні та у світі загалом, є суттєвою перевагою, яку ми можемо отримати у цій війні, та вийти з неї переможцями.

Урешті решт, необхідно ствердити, що формування засад, які в подальшому стануть основою ціннісного універсуму військовослужбовця, потрібно починати зі з'ясування загроз національній безпеці. На основі цього стане можливим виділення тих рис характеру та якостей,

які допоможуть їм у професійній діяльності. Наступним кроком має бути робота, спрямована на виховання цих якостей та усвідомлене їх використання як під час служби, так і в повсякденному житті, простіше кажучи – ціннісний вишкіл військовослужбовця.

Проведення занять з ціннісного вишколу військовослужбовців Збройних Сил України за планом типової інформаційної операції створить основу, на якій у подальшому вояки розвиватимуть себе як особистості, а також у реаліях нашої держави допоможе їм:

- сформувати почуття патріотизму;
- виховати почуття гордості за те, що вони є захисниками своєї держави, свого народу;
- утвердити розуміння необхідності формування в Україні громадянського суспільства та правової держави;
- вивчити історію України, українського війська;
- сформувати комплекс морально-етичних якостей, які допоможуть їм у несенні служби з урахуванням її специфіки в мирний час та період військових дій.

В умовах загрози національній безпеці реалізація ціннісного вишколу має відбуватися згідно із затвердженою Програмою військово-патріотичного виховання у Збройних Силах в чотири етапи із застосуванням компетентнісного підходу:

- 1) ознайомлення військовослужбовців з основними поняттями, категоріями, принципами, які мають вплив на формування ціннісного універсуму;
- 2) формування почуттів;
- 3) виховання переконань;

4) вироблення умінь і навичок, необхідних для роботи над собою.

Сьогодні людина з чіткими ціннісними та моральними установками, патріот своєї країни є часто єдиною можливістю держави не зникнути з карти, будучи захопленою сильнішим противником.

Післямова

Підсумовуючи результати проведеного дослідження слід виокремити найвагоміші з висновків, що в узагальненому вигляді розкривають мету, демонструють результати виконаних завдань тощо. Зокрема необхідно вказати й на те, що практика вивчення проблем ціннісного універсуму військовослужбовця як дієвого учасника соціальних процесів у вітчизняній науковій літературі свідчить про багатовекторність та поліваріантність дослідження цього феномена. Виявлення його суті у філософсько-світоглядному, політико-правовому та психологічному вимірі дає можливість спроектувати результати цих досліджень на сучасні процеси становлення силового блоку держави, інтереси якого і представляють військовослужбовці.

Участь українських військовослужбовців у проведенні міжнародних миротворчих операцій та місій виявляє особливі умови формування специфічних ціннісних орієнтацій, що посилюють національно-патріотичну та державницьку складову виконання ними своїх функціональних обов'язків, сприяють розвитку відчуття відповідальності за долю сучасної цивілізації, посилення іміджу своєї батьківщини у світі. У численних дослідженнях питань участі українських військовослужбовців у процесах із захисту миру та безпеки в сучасному світі увагу акцентовано на необхідності розробки та подальшого розвитку законодавства щодо

проблем соціально-правового захисту військовослужбовців під час виконання ними своїх функціональних обов'язків. Участь українських військовослужбовців у миротворчих операціях впливає на їхній загальний стан, спричиняючи зміни їхнього ціннісного універсуму в межах його психологічного виміру. Миротворчість сприяє формуванню і розвитку правової культури військовослужбовців як важливої підстави формування їхніх ціннісних орієнтацій. Дотримання правових норм, що регулюються відповідними нормативно-правовими документами, у специфічній обстановці за межами своєї батьківщини, коли потрібно дотримуватись і міжнародного, і місцевого, національного законодавства, стає особливо актуальним.

Класичним різновидом гібридного типу ведення військових дій є агресія Російської Федерації проти України, що призвела до анексії Криму та окупації частини Донецької й Луганської областей. Гібридна війна проти України спрямовується на заперечення ідентичності та суб'єктності української держави, ствердження делегітимізації політичного керівництва нашої держави. Зважаючи на це, значно актуалізується значення формування ціннісних орієнтацій військовослужбовців як суб'єкта військового протистояння, передусім національно-патріотичних та політико-правових.

У сучасних умовах не можна відкидати значення ціннісних орієнтацій особистості, її морально-етичні, психологічні якості та риси. Адже націленість особи на результат, досягнення поставленої мети, наслідком чого стає утвердження певного рівня життя, сприяє її просуванню на шляху до самовдосконалення через здобуття відповідної освіти, заняття самоосвітою, прояву

себе як фахівця та людини (шляхом формування характеру та особистого ціннісного універсуму). Сьогодні основним завданням є створення засад формування, розвитку, функціонування особистості, які виступатимуть виразником її ціннісного універсуму.

Ціннісний універсум військовослужбовця варто розуміти як сукупність тих норм і цінностей, що формують мету його діяльності шляхом спрямованості потреб та інтересів, яких він усвідомлено дотримується у щоденній поведінці. Процес формування ціннісного універсуму є складним та тривалим, адже військовослужбовець має бути готовим до обмежень, які накладає служба, мати добре фізичне і стійке психічне здоров'я, що забезпечить успішне виконання бойових завдань. На утвердження основних уявлень, розстановку пріоритетів формування та виховання в людини певних рис характеру через соціально-економічний рівень життя населення впливає макросередовище. Мікросередовище у вияві соціальної групи створює умови для формування людини як професіонала своєї справи з вихованням у собі тих рис, які необхідні для виконання службового обов'язку. Одиначним фактором виступає особистість військовослужбовця. Кожний із цих чинників пов'язаний з певними проблемами становлення ціннісного універсуму військовослужбовця.

Важливою умовою засвоєння загальнолюдських принципів є їх прийняття у поведінку особи військовослужбовця та керування ними при здійсненні вчинків. Тож соціальні норми людина приймає як особистісні, проходячи тим самим процес інтерналізації, що характеризується етапами, які визначають шлях розвитку особистості в соціумі від знайомства та засвоєння

фундаментальних принципів, норм і цінностей до постійного самовдосконалення та самоконтролю особистості (контролю своєї поведінки) на предмет дотримання інтерналізованих норм і принципів.

Для військовослужбовця як особистості праксеологічні засади ціннісного вишколу створюють своєрідний стрижень усвідомлення своєї місії із забезпечення безпеки людини, суспільства та держави. Окрім того, вони: сприятимуть його самовизначенню в духовному, морально-етичному, ціннісному сенсі; створять своєрідні орієнтири поведінки в умовах численних загроз та небезпек, зокрема інформаційної та гібридної війн; виховуватимуть почуття патріотизму й особистої відповідальності за доручену роботу у сфері гарантування безпеки, причому і особистої, і безпеки свого народу та держави. Важливо правильно оцінити масштаби духовної кризи, що охопила суспільство та створила нові світоглядні орієнтири, далекі від традиційних норм та загальнолюдських цінностей. На основі такої оцінки потрібно створити засади для утвердження у свідомості військовослужбовців тих принципів і цінностей, які сприятимуть якісному несенню служби із забезпечення безпеки громадян, суспільства і держави.

Ціннісний вишкіл військовослужбовця повинен ґрунтуватися на засадах доцільності, цілеспрямованості, проєктивності, конструктивності, методичності та практичності. Це сприятиме: ефективній організації ціннісного вишколу військовослужбовців; підвищенню якості отриманих військовослужбовцями знань, що стосуються філософських та етичних аспектів становлення особистості; а також тому, що морально-етичні якості,

ціннісна складова особистості ставитимуться в один ряд із професійними знаннями, вміннями та навичками. Проведення занять з ціннісного вишколу військовослужбовців за прикладом типової інформаційної операції з урахуванням праксеологічних засад дає змогу розглядати військовослужбовця не тільки як об'єкт виховного впливу, а й власне як суб'єкт виховання. Тобто в цьому випадку він виступає активним учасником процесу виховання самого себе, формування цілісної особистості, перейняття тих моделей поведінки, які відповідають вимогам і суспільства, і держави.

В умовах війни, а зокрема сучасних її видів – інформаційної та гібридної, саме країна, більшість населення якої становлять люди зі сформованою та усвідомленою системою морально-етичних цінностей, має значні шанси здобути перемогу. Одне з чільних місць у цій системі повинно займати почуття патріотизму. Більше того, утвердження патріотизму серед військовослужбовців Збройних Сил України в умовах гібридної війни сприятиме: формуванню ціннісного універсуму військовослужбовця; створенню засад для подальшого саморозвитку особистості шляхом самоаналізу, самодисципліни та самовиховання; збереженню історичної пам'яті українського народу; формуванню почуття громадянської гідності, гордості за свою державу; виробленню почуття відповідальності за свою поведінку та усвідомлення її можливих наслідків; створенню певного стимулу до якісного виконання своїх обов'язків із захисту людини, суспільства та держави від агресії будь-якого виду.

На формування світоглядних принципів людини, безперечно, впливають її риси характеру, так само і

світоглядні принципи сприяють вихованню в неї тих чи інших рис характеру. Якщо людина усвідомлено вирішує «прийняти» певний принцип у свій ціннісний універсум, тим самим вона свідомо акцентує увагу на вихованні в собі тих рис характеру, які необхідні для щоденного послуговування цим принципом. І навпаки, сукупність певних рис характеру дозволяє людині використовувати або категорично відмовитися від певних принципів. Загальнолюдські принципи – це правила поведінки, які створювалися впродовж тривалого часу і виражають цінності та норми, властиві всім людям. Із розвитком людства й суспільства ці принципи знайшли вираження у моралі, яка згодом стала основою для формування права як сукупності правил взаємоіснування людей. Урешті решт, особистість військовослужбовця має формуватися як поєднання фахівця та високоморальної людини. Саме за таким принципом будуються програми підготовки військовослужбовців у розвинених країнах, де в процесі підготовки військовослужбовців ціннісний вишкіл воїна ставлять в один ряд із його професійною підготовкою. Такий досвід потрібно впроваджувати і в Україні, що має супроводжуватись проведенням соціологічних та загальнонаукових досліджень, на основі яких слід розробити навчальні програми для військовослужбовців Збройних Сил України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамов В. І. Вдосконалення управління системою формування духовного потенціалу Збройних Сил України. *Нова парадигма: альманах наукових праць*. 2003. Вип. 31. С. 70–81.

2. Абрамов В. І. Вибір і обґрунтування критеріїв ефективності системи формування духовного потенціалу Збройних Сил України. *Актуальні філософські та культурологічні проблеми сучасності*. 2003. Вип. 11. С. 245–252.

3. Абрамов В. І. Визначальні фактори сучасного стану духовного потенціалу Збройних Сил України. *Військово-науковий вісник*. 2003. Вип. 5. С. 286–300.

4. Абрамов В. І. Духовний потенціал Збройних Сил України: методологія системного вивчення і регулювання: автореф. дис. ... д-ра філос. наук: 09.00.03 / АПН України. Ін-т вищ. освіти. Київ, 2005. 31 с.

5. Абрамов В. І. Духовність суспільства: методологія системного вивчення: монографія. Київ: КНЕУ, 2004. 236 с.

6. Абрамов В. І. Зміст та еволюція механізму реалізації державно-патріотичної ідеології в процесі формування духовного потенціалу Збройних Сил України. *Актуальні філософські та культурологічні проблеми сучасності*. 2004. Вип. 12. С. 204–212.

7. Абрамов В. І. Особливості діагностики духовного потенціалу армії та флоту. *Політологічний вісник*. 2003. Вип. 13. С. 44–54.

8. Абрамов В. І. Система формування духовного потенціалу української армії: досвід моделювання. *Збірник наукових праць*. 2003. Вип. 1 (5). С. 82–91.

9. Абрамов В. І. Структура та взаємодія елементів механізму реалізації державно-патріотичної ідеології в процесі формування духовного потенціалу Збройних Сил України. *Культура народів Причорномор'я*. 2003. № 38. С. 137–141.

10. Агаєв Н. А. Визначення психологічних якостей військовослужбовців контингенту. *Вісник НТУУ «КПІ». Серія: Філософія. Психологія. Педагогіка*. 2006. Вип. 1. URL: http://novyn.kpi.ua/2006-1/01_Agaev.pdf (дата звернення: 22.04.2020).

11. Афонін Е. А. Становлення Збройних Сил України: соціальні та соціально-психологічні проблеми. Київ: Інтерграфік, 1994. 304 с.

12. Афонін Е. А. Становлення Збройних Сил України: соціальні та соціально-психологічні проблеми: автореф. дис. ... д-ра соціол. наук: спец. 22.00.03 / Харк. держ. ун-т. Харків, 1996. 40 с.

13. Бакштановский В. Моральный выбор личности. Альтернативы и решения. Москва: Изд-во полит. лит., 1983. 224 с.

14. Балинська О. М., Токарська А. С., Яценко В. А. Актуальні проблеми філософії права: посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2017. 612 с.

15. Бандура О. Справедливість та її роль у системі цінностей права. *Legea și viața*. 2012. № 11. С. 31–34.

16. Бандура О. О. Деякі аспекти взаємного зв'язку цінностей та істини у праві. *Проблеми філософії права*. 2003. Т. I. С. 111–115.

17. Бандура О. О. Єдність цінностей та істини у праві: (філософський аналіз): автореф. дис. ... д-ра філос.

наук: 12.00.12 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2003. 38 с.

18. Бандура О. О. Єдність цінностей та істини у праві: монографія. Київ: НАВС, 2000. 200 с.

19. Бандура О. О. Істина як загальнолюдська та правова цінність. *Право України*. 2010. № 2. С. 88–94.

20. Бандура О. О. Основні цінності права як система. *Право України*. 2008. № 5. С. 14–19.

21. Бандура О. О. Правознавство у системі наукового знання: аксіологічно-гносеологічний підхід: монографія. Київ: НАВС, 2010. 272 с.

22. Бачинин В. А. Філософія права. Харьков: Консум, 2002. 368 с.

23. Бачинин В. А. Энциклопедия философии и социологии права. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2006. 1093 с.

24. Бехруз Х. Аксіологічний підхід в структурі порівняльно-правових досліджень. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. Вип. 40. С. 25–29.

25. Бігун В. С. Антропологія, аксіологія та соціологія права. До питання про праворозуміння. *Часопис Київського університету права*. 2005. № 4. С. 23–32.

26. Бігун В. С. Людина в праві: аксіологічний підхід: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.12 / Нац. акад. внутр. справ України МВС України. Київ, 2004. 19 с.

27. Бігун В. С. Людина в праві: деякі аксіологічно-правові аспекти проблематики. *Часопис Київського університету права*. 2003. № 3. С. 8–13.

28. Бліхар В. С. Вплив цінностей на формування особистості в контексті філософсько-правових інтенцій.

Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2010. Вип. 2. С. 405–413.

29. Бліхар В. С. Ієрархія цінностей як життєво значима засада формування особистості. *Військово-науковий вісник.* 2010. Вип. 13. С. 198–207.

30. Бліхар В. С. Морально-нормативні засади формування працівників ОВС: філософсько-правовий аспект. *Актуальні філософські та культурологічні проблеми сучасності.* 2008. Вип. 21. С. 191–196.

31. Бліхар В. С. Роль самопізнання у вирішенні проблеми деструкції особовості людини: філософсько-правовий аспект. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки.* 2009. № 19. С. 49–53.

32. Бліхар В. С. Християнські засади державотворчих і правотворчих процесів в Україні: монографія. Львів: АРАЛ, 2018. 160 с.

33. Бліхар В. С., Палій М. Б. Аксиологічне обґрунтування правоохоронної діяльності: монографія. Львів: Ліга-прес, 2016. 268 с.

34. Болгов О. Є. Нормативне закріплення статусу сучасних операцій ООН з підтримки миру. *Альманах міжнародного права.* 2014. Вип. 5. С. 97–102.

35. Бошно С. В. Правоведение: учеб. пособие. Москва: Право и закон, 2002. 416 с.

36. Варій М. Й. Морально-психологічний стан військ та його оцінка: автореф. дис. ... д-ра психол. наук: 20.02.02 / Київс. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 1998. 31 с.

37. Варій М. Й. Морально-психологічний стан особового складу військового підрозділу і частини та

методика його оцінки: навч.-метод. посіб. Львів: [б. в.], 1996. 74 с.

38. Варій М. Й. Управління морально-психологічними станами особового складу військового підрозділу: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.05 / Київ. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 1995. 23 с.

39. Вебер М. Избранные произведения. Москва: Мысль, 1990. 805 с.

40. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 2: Філософія права. Харків: Право, 2017. 1128 с.

41. Веремейчик Л. Ф. Духовне служіння та капеланство в Збройних Силах України: перспективи розвитку. *Актуальні. проблеми вітчизняної та всесвітньої історії*. 2011. Вип. 21. С. 232–243.

42. Весельська Л. А. Роль соціальних цінностей у збереженні безпеки суспільства. *Вісник книжкової палати*. 2008. № 9. С. 42–45.

43. Виндельбанд В. О свободе воли. Санкт-Петербург: Харвест, АСТ, 2000. 208 с.

44. Вісич Г. І. Правові засади застосування підрозділів Збройних Сил України в операціях з підтримання миру та безпеки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2016. Вип. 38, т. 1. С. 138–141.

45. Власюк В. В., Карман Я. В. Деякі основи поняття «гібридна війна» в міжнародному праві. *Право і громадянське суспільство*. 2015. № 1. С. 226–234.

46. Вовк В. М. Бівалентність римської правової дійсності: монографія. Полтава: Полтавський літератор, 2011. 352 с.

47. Возженников А. В. Национальная безопасность: теория, политика, стратегия. Москва: МОДУЛЬ, 2000. 240 с.
48. Воробйов Р. А. Стан законодавчого забезпечення миротворчої діяльності та напрями його оптимізації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2015. Вип. 35, т. 2. С. 75–79.
49. Воропаєва В. Г. Онтологічні засади культури як найвищої загальнолюдської цінності буття. *Гуманітарний вісник ЗДІА.* 2013. № 5. С. 251–265.
50. Гарасимів Т. З. Девіантна поведінка особистості: філософсько-правовий вимір: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2009. 524 с.
51. Гартман Н. К основоположению онтологии / пер. с нем. Ю. В. Медведева. Санкт-Петербург: Наука, 2003. 639 с.
52. Гартман Н. Этика / пер. с нем. А. Б. Глаголева. Санкт-Петербург: Владимир Даль, 2002. 707 с.
53. Гегель Г. В. Ф. Основи філософії права: переклад. Київ: Юніверс, 2000. 336 с.
54. Глузман О. В. Базові компетентності: сутність та значення у життєвому успіху особистості. *Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского.* 2013. Т. 26 (65), № 1. С. 3–14.
55. Горбатюк С. Є. Теорія цінностей як методологічна основа аксіології соціогуманітарної безпеки. *Вісник Національної академії державного управління при Президенті України.* 2016. № 4. С. 20–30.
56. Горбулін В. П., Додонов О. Г., Ланде Д. В. Інформаційні операції та безпека суспільства: загрози,

протидія, моделювання: монографія. Київ: Інтертехнологія, 2009. 164 с.

57. Грищук О. В. Людська гідність у праві: філософські проблеми: монографія. Київ: Атіка, 2007. 432 с.

58. Гуляк О. В. Юридичний аспект застосування загальновійськових підрозділів під час миротворчої діяльності. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2014. № 4. С. 193–196.

59. Дацюк І. П. Зміна соціально-політичних пріоритетів держави і суспільства в період реформування збройних сил України. *Теорія та практика державного управління*. 2008. Вип. 4. С. 266–272.

60. Дацюк І. П. Механізми соціального захисту військовослужбовців у трансформаційному суспільстві: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.02 / Донец. держ. ун-т упр. Донецьк, 2010. 20 с.

61. Дацюк І. П. Створення механізму соціального захисту військово-службовців на основі принципів суспільної взаємодії. *Актуальні проблеми державного управління*. 2009. № 2. С. 268–276.

62. Дем'янюк Ю. А. Формування професійної компетентності військовослужбовців Державної прикордонної служби України у сфері забезпечення безпеки закордонних дипломатичних установ на засадах інтерактивного навчання. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. 2012. № 6. С. 51–54.

63. Дзюба М., Онищук М. Деякі аспекти протидії негативному інформаційно-психологічному впливу в ході миротворчої місії підрозділів Збройних Сил України. *Вісник*

Київського НУ ім. Тараса Шевченка. 2006. № 18/19. С. 25–28.

64. Доктрина інформаційної безпеки України від 25.02.2017 № 47. *Офіційний веб-сайт Міністерства інформаційної політики України*. URL: <https://mip.gov.ua/documents/100.html> (дата звернення: 22.04.2020).

65. Доморослий В. Духовність особистості: соціальний механізм трансформації. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2011. Вип. 541-542. С. 137–142.

66. Дорошкевич А. С. Гібридна війна в інформаційному суспільстві. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2015. № 2. С. 21–28.

67. Дронговський О. С. Правове регулювання участі Збройних Сил України в міжнародних операціях з підтримання миру та безпеки. *Юридична наука*. 2013. № 5. С. 89–98.

68. Дюркгейм Э. Социология. Ее предмет, метод, предназначение / пер. с фр. А. Б. Гофмана. Москва: Канон, 1995. 352 с.

69. Європейський словник філософій: лексикон неперекладностей. Київ: Дух і Літера, 2009. Т. 1. 576 с.

70. З яким образом у першу чергу у Вас асоціюється професійний військовослужбовець? URL: http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=757 (дата звернення: 24.04.2020).

71. Заїка Є. В., Лук'янова Т. В. Ціннісні орієнтації військовослужбовців та їх жінок: їхня розбіжність як

причина конфліктів. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. 2007. Вип. 3, ч. 1. С. 160–167.

72. Закомлистов А. Ф. Юридическая философия. Санкт-Петербург: Пресс, 2003. 548 с.

73. Збірник методик для діагностики психологічної готовності військовослужбовців військової служби за контрактом до діяльності у складі миротворчих підрозділів: метод. посіб. Київ, 2011. Ч. 1. 279 с.

74. Здіорук С. І. Суспільно-релігійні відносини: виклики України ХХІ століття: монографія. Київ: Знання України, 2005. 552 с.

75. Здоровко С. Ф. Застосування міжнародних збройних сил ООН у миротворчих операціях. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2016. С. 181–185.

76. Здравомыслов А. Г. Потребности. Интересы. Ценности. Москва: Политиздат, 1986. 221 с.

77. Камбур А. В. Функціонування ціннісної сфери в сучасному українському суспільстві. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2016. Вип. № 11. С. 74–78.

78. Капуловський А. В. Забезпечення безпеки особистості як дієвий механізм реагування на загрози національній безпеці. *Аспекти публічного управління*. 2014. № 8. С. 48–55.

79. Карпенко Є. Духовність і психотерапія у ціннісному співвідношенні. *Психологія і суспільство*. 2013. № 1. С. 126–131.

80. Карпенко Є. Суб'єктно-ціннісні особливості процесу самоактуалізації особистості. *Психологія особистості*. 2012. № 1 (3). С. 59–68.

81. Карпенко З. С. Аксіологічна психологія особистості: монографія. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2009. 512 с.

82. Карпенко З. С. Онтологічне обґрунтування аксіологічної персонології. *Психологія особистості*. 2011. № 1 (2). С. 182–190.

83. Карпенко З. С. Сучасний стан аксіопсихологічних студій в Україні. *Психологія і особистість*. 2013. № 1 (3). С. 21–31.

84. Кельзен Г. Проблема справедливості. Київ: Юніверс, 2004. 496 с.

85. Кельман М. С., Мурашин О. Г., Хома Н. М. Загальна теорія держави і права: підручник. Львів: «Новий світ–2000», 2003. 584 с.

86. Кельман М. С. Юридична наука як об'єкт методологічного дослідження: монографія. Тернопіль: Тернограф, 2011. 348 с.

87. Ковальська Г. О. Образ ідеального військовослужбовця в уявленні мобілізованих солдат. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. Вип. 2, т. 1. С. 67–71.

88. Ковальчук О. П. Проектування уявлень про професійне майбутнє у військовослужбовців – учасників антитерористичної операції засобами психологічного супроводу. *Психологічні перспективи*. 2015. Вип. 26. С. 157–167.

89. Ковальчук О. П. Психологічні аспекти формування аксіологічної основи професійної діяльності

офіцерів-авіаторів у сучасних умовах. *Науковий вісник Миколаївського державного університету ім. В. О. Сухомлинського*. 2014. Вип. 2. С. 100–106.

90. Кодекс поведінки стосовно військово-політичних аспектів безпеки ОБСЄ від 03.12.1994. URL: <http://www.osce.org/uk/node/253046?download=true> (дата звернення: 22.04.2020).

91. Козаков В. М. Аксіологія державного управління: підручник. Київ: НАДУ, 2010. 256 с.

92. Козловець М. А. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації: монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. 558 с.

93. Колодний А., Филипович Л. Сучасні виміри релігійної духовності українця. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2012. Вип. 621-622. С. 109–115.

94. Конституція України: станом на 1 верес. 2016 р.: відповідає офіц. тексту. Харків: Право, 2016. 82 с.

95. Корецька А. І. Духовність особи в умовах трансформації українського суспільства: (історико-теоретичний аспект). *Вища освіта України*. 2002. № 4 (6). С. 108–113.

96. Коротатнік І. М. До питання миротворчого потенціалу України. *Правові новели*. 2014. № 2. С. 71–77.

97. Котелянець О. О. Актуальні питання розвитку міжнародної миротворчої діяльності України. *Стратегічні пріоритети*. 2012. № 2. С. 185–190.

98. Коханчук Р. М. Душпастирська опіка військових: монографія. Київ, 2004. 220 с.

99. Кравченко А. П. Антропологічний принцип у філософії права: монографія. Харків: Право, 2010. 235 с.

100. Крижанівський А. Ф. Феноменологія правопорядку: поняття, виміри, типологія. Одеса: Фенікс, 2006. 196 с.
101. Криворучко П. П. Психологічне забезпечення миротворчої діяльності у ЗС України. *Збірник наукових праць Військового гуманітарного інституту Національної академії оборони України*. 2003. № 5 (36). С. 28–41.
102. Кримський Б. С. Запити філософських смислів. Київ: ПАРАПАН, 2003. 240 с.
103. Кримський С. Б. Архетипи української культури. *Вісник Національної академії наук України*. 1998. № 7/8. С. 74–87.
104. Кузнецов Ю. Психологія для учасників АТО. *Військо України*. 2014. № 9 (168). С. 30–35.
105. Кутова І. Е., Кутовий Р. В. Принципи державної служби: навч. посіб. Луганськ: ЛДУВС, 2006. 114 с.
106. Кучма О. Л. Принципи законності й верховенства права: проблеми правозастосування. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2016. Вип. 6, т. 1. С. 150–152.
107. Кучук А. Аксиологічний підхід до дослідження правових явищ. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 9. С. 116–120.
108. Левковська Н. Д. Філософські й соціологічні підходи до дослідження цінностей і ціннісних орієнтацій. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2005. № 22/23. С. 59–63.
109. Лисак А. Я. Відповідальність військовослужбовців під час виконання службових обов'язків за кордоном, в операціях із підтримки миру та

безпеки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2015. Вип. 33, т. 2. С. 38–42.

110. Лисак Я. А. Проблеми адміністративно-правового забезпечення підготовки військовослужбовців Збройних Сил України до участі в миротворчих операціях. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2015. № 4 (14). С. 44–49.

111. Лисак Я. А. Соціально-правовий захист військовослужбовців Збройних Сил України при виконанні ними службових обов'язків під час міжнародних миротворчих операцій. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2015. Вип. 4, т. 2. С. 22–26.

112. Ліпкан В. А., Ліпкан О. С., Яковенко О. О. Національна і міжнародна безпека в визначеннях та поняттях. Київ: Текст, 2006. 256 с.

113. Лозінська Н. С. Особливості мотивації до професійної діяльності військовослужбовців миротворчих підрозділів. *Вісник Національного університету оборони України*. 2012. № 5 (30). С. 227–231.

114. Луцьков А. В. Досвід морально-психологічного забезпечення підрозділів Збройних Сил України у миротворчій місії в Іраку у 2003–2005 рр. *Військово-науковий вісник*. 2009. Вип. 12. С. 73–82.

115. Людина і світ: підручник; за ред. Л. В. Губерського, А. О. Приятельчука. Київ: Укр. центр дух. культури, 1999. 512 с.

116. Лютко Н. В. Інформаційне суспільство та ціннісні орієнтації особистості. *Наукові праці: науково-методичний журнал*. 2012. Вип. 170, т. 182. С. 98–101.

117. Магда Є. В. Виклики гібридної війни: інформаційний вимір. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2014. № 5. С. 138–142.

118. Магда Є. В. Загрози гібридної війни для європейської інтеграції України. *Стратегічна панорама*. 2016. № 1. С. 61–65.

119. Магда Є. В. Міжнародний імідж України в контексті гібридної війни. *Вісник Дніпропетровського університету*. 2015. № 4. С. 232–240.

120. Магда Є. М. Гібридна війна: вижити і перемогти: монографія. Харків: Віват, 2015. 304 с.

121. Магда Є. М. Гібридна війна: сутність та структура феномену. *Міжнародні відносини*. 2014. № 4. URL: http://journals.iir.kiev.ua/-index.php/pol_n/article/view/2489/2220 (дата звернення: 22.04.2020).

122. Максимов С. І. Універсальне і національне у ціннісному вимірі права. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. Вип. 40. С. 97–101.

123. Маланчій М. О. Соціалізація посадових осіб прикордонної служби України: факторний аналіз. *Публічне управління: теорія та практика*. 2013. Вип. 3. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pubupr_2013_3_14 (дата звернення: 22.04.2020).

124. Маланчій М. О. Формування соціальних якостей офіцера прикордонної служби України. *Публічне адміністрування: теорія та практика*. 2013. Вип. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Patp_2013_2_21 (дата звернення: 22.04.2020).

125. Мандрагеля В. А. «Гібридна війна»: спроба аналізу. *Стратегія розвитку України*. 2015. № 1. С. 153–155.

126. Мануйлов Є. М., Панфілов О. Ф. Феномен воєнної сили в сучасному світі. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2015. № 3 (26). С. 112–121.

127. Мануйлов Є. М., Прудникова О. В. Інформаційно-культурна безпека України в умовах «гібридної війни». *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2017. № 1 (32). С. 26–36.

128. Мартинюк В. М. Механізм формування та критерії ціннісних орієнтацій військовослужбовців. *Наукові записки Харківського військового університету*. 2001. Вип. ІХ. С. 78–85.

129. Мартинюк В. М. Оптимізація процесу формування ціннісних орієнтацій військовослужбовців в умовах Збройних Сил України. *Імідж сучасного педагога*. 2003. № 1. С. 16–19.

130. Мартинюк В. М. Проблема ціннісних орієнтацій військовослужбовців: актуалізація в умовах зміни парадигми світосприйняття. *Мультиверсум. Філософський альманах*. 2002. Вип. 27. С. 219–228.

131. Мартинюк В. М. Ставлення військовослужбовців Збройних Сил України до християнських цінностей. *Тези міжвузівської науково-практичної конференції, присвяченої річниці факультету*. Полтава: ПВІЗ, 2004. С. 10–12.

132. Мартинюк В. М. Трансформація цінностей військової служби та її вплив на формування особистості

військового інтелігента. *Основні напрямки виховання української військової інтелігенції у сучасних умовах*: тези наук.-практ. конф. (22–23 листоп. 2002 р.). Харків: ХВУ, 2002. С. 77–80.

133. Мартинюк В. М. Ціннісні детермінанти соціальної діяльності особистості. *Філософські обрії*. 2001. Вип. VI. С. 97–110.

134. Мартинюк В. М. Ціннісні орієнтації військовослужбовців Збройних Сил України (соціально-філософський аналіз): автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.03 / Харк. ун-т повітр. сил ім. І. Кожедуба. Харків, 2006. 19 с.

135. Мартинюк В. М. Ціннісні орієнтації особистості: сутність, місце та роль у детермінації соціальної активності. *Філософські обрії*. 2000. Вип. IV. С. 79–92.

136. Марутян Р. Безпека як цінність та потреба. *Гілея*. 2013. № 75. С. 465–467.

137. Масленко О. А. Сутність і зміст морально-психологічного забезпечення під час адаптації військовослужбовців. *Педагогічний альманах*. 2009. Вип. 4. С. 192–198.

138. Матвеев П. Е. Ценностный подход в этике. Владимир: Собор, 2009. 312 с.

139. Мельник О. М. Державне регулювання діяльності українських миротворчих контингентів: генезис та тенденції розвитку: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.01 / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Київ, 2006. 20 с.

140. Методологічний підхід до формування системи національної безпеки України. URL:

http://www.razumkov.org.ua/ukr/article.php?news_id=111
(дата звернення: 22.04.2020).

141. Міжнародна миротворчість та війна на Сході України: чи є точки дотику? Превентивна дипломатія, миротворчість, підтримка миру та миробудівництво у врегулюванні українського конфлікту. Київ: Міжнародний центр перспективних досліджень, 2016. 42 с.

142. Мовчан П. П. Зміст поняття «національна ідентичність»: теоретико-методологічний аспект. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 17. С. 103–107.

143. Молдавчук В. С. Виховна робота з особовим складом, її зміст та перспективи у період реформування внутрішніх військ МВС України. *Честь і закон*. 2004. № 2. С. 41–49.

144. Молодь України – 2015. *Офіційний веб-сайт Міністерства молоді та спорту України*. URL: http://dsmsu.gov.ua/media/2015/12/09/5/Molod_Ukraine_block.pdf (дата звернення: 22.04.2020).

145. Музика І. В. Вплив теоретичних засад лібералізму на становлення соціологічного напрямку у вітчизняній правовій думці. *Правова держава*. 2015. Вип. 26. С. 12–20.

146. Налуцишин В. Соціальний контроль у забезпеченні правового порядку: філософсько-правова ідея та її сучасний розвиток: монографія. Хмельницький: ФОП Мельник А. А., 2018. 337 с.

147. Новая философская энциклопедия: в 4 т. Москва: Мысль, 2010. Т. 1. 744 с.

148. Новая философская энциклопедия: в 4 т. Москва: Мысль, 2010. Т. 2. 634 с.

149. Новая философская энциклопедия: в 4 т. Москва: Мысль, 2010. Т. 3. 692 с.

150. Новая философская энциклопедия: в 4 т. Москва: Мысль, 2010. Т. 4. 736 с.

151. Оболенський О. Ю. Система підготовки і підвищення кваліфікації кадрів державної служби: проблеми розвитку. Київ: Ін-Юре, 2002. 436 с.

152. Оборотов Ю. Від ціннісної характеристики – до формування аксіометрії права і держави. *Філософія права і загальна теорія права*. 2012. № 1. С. 150–158.

153. Оборотов Ю. М. Наповнення правового простору. *Юридичний вісник*. 2017. № 1. С. 5–10.

154. Оборотов Ю. М. Традиції та оновлення у правовій сфері: питання теорії (від пізнання до розуміння права). Одеса: Юрид. літ., 2002. 278 с.

155. Оборотов Ю. М. Філософія права і методологія юриспруденції. *Проблеми філософії права*. 2003. Т. 1. С. 41–43.

156. Орел М. П. Духовність в структурі життєвої компетентності особистості. *Гілея*. 2014. Вип. 80. С. 270–276.

157. Ортинський В. Л. Теоретико-правовий аналіз державної кадрової політики воєнної організації України. *Вісник національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*. 2016. № 837. С. 4–13.

158. Павлик Н. В. Психологічні аспекти змін в структурі особистості під впливом екстремальних умов. *Психологічне консультування і психотерапія*. URL: http://novyn.kpi.ua/2005-2/08_Pavlik.pdf (дата звернення: 22.04.2020).

159. Павлишин О. В. Правова реальність як знакова система: монографія. Харків: Право, 2017. 336 с.
160. Парсонс Т. О соціальних системах. Москва: Акад. проект, 2002. 832 с.
161. Патлашинська І. В. Специфіка міжнародних гуманітарних операцій. *Грані*. 2016. № 8. С. 124–135.
162. Петрова Л. О. Принцип трансверсальності як концептуальна засада правового виховання військовослужбовців: досвід АТО. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*. 2015. Вип. 45 (1). С. 134–143.
163. Петронговський Р. Р. Теорія і практика формування патріотизму старшокласників: монографія. Житомир: Полісся, 2003. 220 с.
164. Пірен М. Духовність особистості – основна цінність демократичного суспільства. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2011. Вип. 2. С. 228–236.
165. Пішко І. О. Умови та особливості військово-професійної діяльності миротворчих підрозділів. *Вісник НТУУ «КПІ»*. Серія: Філософія. Психологія. Педагогіка. 2010. Вип. 2. С. 124–126.
166. Поліщук О. С. Роль цінностей у консолідації українського народу з метою самозбереження. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2010. № 3. С. 225–231.
167. Поліщук П. В. Аксиологічний вимір діяльності працівників органів внутрішніх справ. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 311–319.

168. Поліщук П. В. Поняття правових цінностей та методологічні підходи до розуміння їх сутності. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2013. № 1/2. С. 75–81.

169. Пономаренко Я. І. Духовність і психокультура особистості. *Вісник Національного авіаційного університету*. 2011. № 1. С. 173–175.

170. Попова С. М., Попова Л. М. Основні складові національної безпеки України. *Наше право*. 2013. № 13. С. 54–60.

171. Потуй Ю. П. Професійні цінності: сутність і роль у формуванні особистості сучасного фахівця. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2013. Вип. 33. С. 331–337.

172. Прийма С. В. Справедливість при тлумаченні права: огляд аспектів. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 4. С. 66–76.

173. Воєнна доктрина України: Указ Президента України від 24 вересня 2015 року № 555/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555/2015#n8> (дата звернення: 22.04.2020).

174. Про затвердження Інструкції з підготовки та застосування національних контингентів, національного персоналу в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки: (Редакція від 19.09.2017) Наказ Міністра оборони України від 18.01.2016 № 23. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0206-16> (дата звернення: 22.04.2020).

175. Про Збройні Сили України: Закон України від 06.12.1991 № 1934-XII (в ред. від 27.03.2020). *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL:

<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1934-12> (дата звернення: 18.12.2018).

176. Про основи національної безпеки України: Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII (в ред. від 15.03.2020). *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19> (дата звернення: 22.04.2020).

177. Про порядок направлення підрозділів Збройних Сил України до інших держав: Закон України від 02.03.2000 № 1518-III (в ред. від 04.11.2018). *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1518-14> (дата звернення: 22.04.2020).

178. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України: Указ Президента України від 02.09.2015. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/555/2015> (дата звернення: 05.04.2017).

179. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20.12.1991 № 2011-XII (в ред. від 20.03.2020). *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2011-12> (дата звернення: 22.04.2020).

180. Про Стратегію міжнародної миротворчої діяльності України: Указ Президента України від 15.06.2009. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435/2009> (дата звернення: 05.04.2017).

181. Про участь України в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки: Закон України від 23.04.1999 № 613-XIV (в ред. від 28.12.2015). *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/613-14> (дата звернення: 22.04.2020).

182. Проблемы общей теории права и государства: учебник / под общ. ред. акад. В. С. Нерсесянца. Москва: Норма, 2004. 832 с.

183. Прудникова О. В. Людський вимір у сучасному концепті соціального прогресу (філософсько-історичний аналіз): автореф. дис. ... канд. філос. наук. Харків: Харків. ун-т повітряних сил ім. Івана Кожедуба, 2007. 20 с.

184. Психологія діяльності та навчальний менеджмент: навч.-метод. посіб. / В. А. Козаков, М. В. Артюшина, О. М. Котикова, Л. Л. Борисенко, Л. А. Колесніченко. Київ: КНЕУ, 2003. 830 с.

185. Пухкал О. Г. Національна ідея як важливий чинник розвитку громадянського суспільства в Україні. *Економіка та держава*. 2013. № 2. С. 118–121.

186. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави. Київ: Атіка, 2001. 176 с.

187. Радченко О. В. Ціннісна система суспільства як механізм демократичного державотворення: монографія. Харків: Магістр, 2009. 380 с.

188. Ратцингер Й. Ценности в эпоху перемен. О соответствии вызовам времени. Москва: Библей.-богослов. ин-т св. ап. Андрея, 2007. 164 с.

189. Рашидов С. Вплив цінностей громадянського суспільства на формування ціннісної свідомості студентської молоді. *Науковий вісник Мелітопольського*

державного педагогічного університету. 2014. № 2 (13). С. 78–83.

190. Решетніков Ю. Є. Вітчизняний та зарубіжний досвід забезпечення релігійних потреб військовослужбовців. *Державна служба та місцеве самоврядування*. 2013. № 1 (16). С. 211–219.

191. Риккерт Г. Философия жизни. Москва: Вист-С, 1998. 512 с.

192. Ролз Дж. Політичний лібералізм / пер. з англ. О. Мокровольського. Київ: Основи, 2000. 382 с.

193. Ролз Дж. Теорія справедливості / пер. з англ. О. Мокровольського. Київ: Основи, 2001. 822 с.

194. Романова А. Правомірна поведінка як умова самоствердження людини. *Юридичний вісник*. 2014. № 6. С. 91–95.

195. Романюк І. М., Кринець Л. В. Сучасні аспекти патріотичного виховання в контексті військово-педагогічного процесу. *Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти*. 2013. Вип. 7. С. 150–154.

196. Савенко В. В. Право як інтегруючий феномен ціннісно-нормативної структури правової реальності. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2014. № 12. Т. 1. С. 29–31.

197. Савенко В. В. Правова реальність як структурована площина реалізації права. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2015. № 1/2. С. 57–68.

198. Савенко В. В. Закон у структурі правової реальності: філософсько-правовий аналіз: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.12. Львів, 2017. 412 с.

199. Світова гібридна війна: український фронт: монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна. Київ: НІСД, 2017. 496 с.

200. Свириденко Г. В. Правомірна поведінка: теоретико-прикладні засади: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2017. 20 с.

201. Сенченко М. Запорука національної безпеки в умовах інформаційної війни. *Вісник Книжкової палати*. 2014. № 6. С. 1–7.

202. Серебро М. В. Цінності в юридичній аксіології. *Актуальні проблеми держави і права*. 2015. Вип. 75. С. 70–77.

203. Сидоренко М. Ціннісна парадигма людинознавства: науково-методологічний аспект. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2012. Вип. 621/622. С. 11–17.

204. Сірий А. В. Психологічні особливості військово-професійної діяльності військовослужбовців за контрактом. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadsps_2010_2_27 (дата звернення: 09.09.2017).

205. Скригонюк М. І. Плебсологія (філософсько-правове вчення): монографія. Ніжин: Вид. ПП Лисенко М. М., 2016. 840 с.

206. Скуріхін С. М. Особливості правової соціалізації військовослужбовців Збройних Сил України. *Юридична наука*. 2013. № 8. С. 108–115.

207. Скуріхін С. М. Рівні правової культури офіцерського складу Збройних Сил України (за результатами конкретно-соціологічного дослідження).

Актуальні проблеми держави і права. 2013. Вип. 67. С. 280–287.

208. Сливка С. С. Юридична деонтологія: підручник. Київ: Атіка, 2003. 320 с.

209. Сливка С. С. Проблеми правосвідомості особи: навч. посібн.; С. С. Сливка, О. В. Грищук, О. М. Балинська, Т. З. Гарасимів [та ін.]. Львів: ЛьвДУВС, 2010. 508 с.

210. Словник термінів і понять соціальної психології та психофізіології / уклад.: С. М. Хоружий, І. О. Пішко. Київ: Золоті ворота, 2009. 148 с.

211. Словник української мови в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наук. думка, 1975. Т. 6. 832 с.

212. Стасевська О. А. Духовні цінності і соціокультурна ідентичність: проблема взаємообумовленості. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2016. № 4. С. 113–122.

213. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду: міжнар. док. від 26.06.1945 (у ред. від 06.09.2005). *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010 (дата звернення: 22.04.2020).

214. Степико М. Т. Гібридна війна як війна ідентичностей. *Стратегічні пріоритети*. 2016. № 3 (40). С. 163–170.

215. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності. Київ: Либідь, 2003. 376 с.

216. Тофтул М. Г. Сучасний словник з етики. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. 416 с.

217. Требін М. П. «Гібридна» війна як нова українська реальність. *Український соціум*. 2014. № 3. С. 113–127.

218. Требін М. П. Армія та суспільство: соціально-філософський аналіз взаємодії в умовах трансформації: монографія. Харків: ІНЖЕК, 2004. 404 с.

219. Турпетко А. С. О феноменологическом методе в аксиологии. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского*. 2012. Т. 24 (65), № 4. С. 100–111.

220. Фальковський А. О. До визначення поняття аксіологічного дослідницького підходу в методології юриспруденції. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. Вип. 40. С. 59–64.

221. Феденко О. В. Гібридна війна в Україні за законом сили. *Молодий вчений*. 2016. № 4. С. 657–661.

222. Феденко О. В., Панасюк В. В. Еволюція змісту сучасної війни. *Військово-науковий вісник*. 2015. Вип. 24. С. 219–230.

223. Федоренко В. В. Військово-правове виховання військовослужбовців Збройних Сил України: соціально-філософський аналіз: автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.03 / Житом. нац. унів. ім. І. Франка. Житомир, 2016. 21 с.

224. Федоренко В. В. Военно-правовое воспитание военнослужащих: методология оценки эффективности управления в контексте математического моделирования. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2016. Вип. 64. С. 79–89.

225. Федоренко В. В. Методологічні основи оцінки ефективності військово-правового виховання

військовослужбовців у контексті соціально-філософського аналізу. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2015. Вип. 63. С. 57–69.

226. Федорика Д. Онтологічний та екзистенційний виміри людської гідності. *Досвід людської особи: нариси з філософської антропології*. Львів: Свічадо, 2000. С. 123–151.

227. Философская антропология Макса Шелера. Уроки, критика, перспективы. Москва: Алетейя, 2011. 568 с.

228. Філософія права: Словник; уклад. В. А. Бачинін, В. С. Журавський, М. І. Панов. Київ: Ін Юре, 2003. 408 с.

229. Філософія права: проблеми та підходи: навч. посіб. / за заг. ред. П. М. Рабіновича. Львів: Юрид. факт Львів. нац. ун-ту ім. І. Франка, 2005. 290 с.

230. Філософія права; за ред. Дж. Фейнберга, Дж. Коулмена. Київ: Основи 2007. 1254 с.

231. Філософсько-методологічні проблеми військово-соціального управління: підручник / В. Ф. Баранівський, Л. М. Будагьянц, В. С. Чорний [та ін.]. Київ: НУОУ, 2011. 305 с.

232. Фінін Г. І. Специфіка формування світогляду майбутніх військових фахівців в умовах глобальної деідеологізації. *Вісник національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2016. № 1 (28). С. 27–35.

233. Фромм Э. Человек для самого себя. Москва: АСТ, 2010. 352 с.

234. Фуллер Л. Л. Мораль права. Київ: Сфера, 1999. 232 с.

235. Хабермас Ю. Демократия. Разум. Нравственность. Москва: Наука, 1992. 176 с.

236. Харт Х. Л. А. Концепція права. Київ: Сфера, 1989. 236 с.

237. Цимбалюк М. М. Цінності права у контексті сучасних інтегративних реконструкцій правової онтології. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Сер. юридична*. 2012. № 1. С. 496–502.

238. Цимбалюк М. М. Вплив світоглядних орієнтирів сучасного правоохоронця на реформування правоохоронної системи в українському соціокультурному просторі. *Вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2016. № 4. С. 359–366.

239. Цимбалюк М. М. Історико-філософське та філософсько-правове обґрунтування правової допомоги. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2016. № 2. С. 150–157.

240. Цимбалюк М. М., Слівінський В. Р. Феноменологічні закономірності становлення фахівця органів внутрішніх справ: монографія. Львів: Ліга-прес, 2015. 280 с.

241. Цимбалюк М. М., Шандра Б. Б. Філософсько-правова характеристика злочинності: соціокультурні реалії: монографія. Львів: Ліга-прес, 2016. 254 с.

242. Цюрупа М. Питання визначення сутності «гібридної війни»: на прикладі збройної боротьби на Сході України (середина 2014 – кінець 2015 рр.). *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2015. № 5/6 (79/80). С. 56–65.

243. Ценности глобализирующегося мира. Москва: Scientific Press Ltd, 2002. 189 с.

244. Ципко А. С. Ценности и борьба сознательного патриотизма. Москва: Изд-во ЛКИ, 2009. 288 с.

245. Чеботарьев С. С. Гуманізм як принцип права України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 65. С. 205–210.

246. Череповська Н. І. Патріотизм і національна ідентичність молоді в умовах кризи суспільства: медіапсихологічний підхід. *Медіапсихологія і медіаосвіта*. 2016. С. 366–374.

247. Чефранов А. Б. Проблеми застосування теорії цінностей у правових дослідженнях. *Проблеми філософії права*. 2005. Т. III, № 1/2. С. 327–337.

248. Чи відчуваєте Ви себе захищеними від...? URL: http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=702 (дата звернення: 15.12.2018).

249. Шавріна І. В. Релігійно-аксіологічна проблематика і життєдіяльність людини. *Вісник НАУ. Серія: Філософія. Культурологія*. 2014. № 2. С. 117–120.

250. Шамрай В. О., Коропатник І. М. Участь Збройних сил України в міжнародних миротворчих операціях. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2004. № 4. С. 236–242.

251. Шевченко М. Феномен ідеологічної роботи в збройних силах: соціально-філософський аналіз. *Схід*. 2016. № 3 (143). С. 115–120.

252. Шевченко М. М., Єфімова В. В. Військова культура українського суспільства: проблеми та шляхи формування. *Вісник Національного університету оборони України*. 2012. № 6. С. 323–328.

253. Шемшученко Ю. С. Дія права: інтегративний аспект: монографія. Київ: Юрид. думка, 2010. 501 с.

254. Шохин В. К. Философия ценностей и ранняя аксиологическая мысль: монография. Москва: РУДН, 2006. 458 с.

255. Юридична енциклопедія: в 6 т. / ред. кол. Ю. С. Шемшученко. Київ: Укр. енцикл., 2011. Т. 1. 654 с.

256. Юридична енциклопедія: в 6 т. / ред. кол. Ю. С. Шемшученко. Київ: Укр. енцикл., 1999. Т. 2. 741 с.

257. Юридична енциклопедія: в 6 т. / ред. кол. Ю. С. Шемшученко. Київ: Укр. енцикл., 2001. Т. 3. 789 с.

258. Юридична енциклопедія: в 6 т. / ред. кол. Ю. С. Шемшученко. Київ: Укр. енцикл., 2002. Т. 4. 717 с.

259. Юридична енциклопедія: в 6 т. / ред. кол. Ю. С. Шемшученко. Київ: Укр. енцикл., 2003. Т. 5. 733 с.

260. Юридична енциклопедія: в 6 т. / ред. кол. Ю. С. Шемшученко. Київ: Укр. енцикл., 2004. Т. 6. 765 с.

261. Юркевич П. Історія філософії права. Київ: Укр. світ, 2000. 756 с.

262. Янковський С. В. Соціально-культурний світ: специфікація феномена та експлікація поняття. *Вісник Житомирського державного університету*. 2014. Вип. 3 (75). С. 32–38.

263. Ярошенко А. О. Роль цінності в науці та освіті: принципи встановлення загальнозначимих цінностей. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2004. № 2. С. 186–192.

264. Burrell G., Morgan G. *Sociological Paradigms and Organizational Analysis: Elements of the Sociology of Corporate Life*. London: Heinemann, 1979. 427 p.

ДОДАТКИ

Додаток Г

Специфіка дії інститутів соціалізації в Україні та країнах ЄС

Інститут соціалізації	Специфіка	
	в Україні	у західних країнах
Сім'я, родина	Сім'я цінується високо, розповсюджені багатопокілнні сім'ї, зберігаються сімейні традиції, орієнтація на виховання дітей у повних сім'ях	Сім'я цінується високо, толерантніше ставлення до незареєстрованих шлюбів і виховання дітей у неповних сім'ях (у Великій Британії, Данії, Швеції, Норвегії, Бельгії). Менше розвинені родинні та міжпоколінні стосунки. У вихованні більше уваги зосереджено на розвитку дитини як особистості через різнобічне пізнання соціальної дійсності

<p>Близьке соціальне оточення (друзі, знайомі, сусіди)</p>	<p>Правовий нігілізм, низький рівень довіри до оточення, незначний вплив соціального середовища на процеси соціалізації</p>	<p>Соціальне середовище більше впливає на процеси соціалізації в напрямку розвитку власної гідності, поваги і довіри до інших громадян</p>
<p>Дитячі дошкільні заклади</p>	<p>Здебільшого соціалізаційний примат колективного над індивідуальним; брак державних закладів і кадрів, висока вартість перебування у приватних закладах</p>	<p>Соціалізаційний примат індивідуального над колективним; популярність свободи й довільної рухової активності у вихованні дітей; здебільшого значна допомога родинам для збільшення народжуваності й зайнятості жінок, хоча в різних країнах її обсяги і форми різні; лідерство країн Північної Європи</p>
<p>Школа</p>	<p>Широке охоплення за слабкої якості освіти й виховання;</p>	<p>Попри різні організаційні системи освіта у</p>

	<p>забюрократизованість навчання, брак свободи, ініціативи, творчості, відповідних кадрів і матеріально-технічного забезпечення школи, що суперечить сучасним тенденціям розвитку суспільства знань</p>	<p>країнах-лідерах якісна і диференційована відповідно до здібностей учнів, значна увага приділяється естетичному й фізичному вихованню, чому сприяють елементи свободи, творчості, компетентнісного підходу у навчанні, міцна матеріально-технічна база шкіл</p>
<p>Заклади професійної освіти (зокрема вища школа)</p>	<p>Зростання кількості тих, хто здобуває вищу освіту, не супроводжується належною якістю останньої. У 2011 р. означилася слабка тенденція до збільшення популярності ПТНЗ. Наявне значне незадоволення якістю системи освіти та</p>	<p>За різної вартості вищої освіти в різних країнах (часом вельми значній) повсюдно висока її науковість, інформатизованість, якість, спеціалізованість. Високі вимоги до здобувачів дипломів, атестатів</p>

	рівнем власної освіти	
Місце роботи (трудоий колектив)	<p>Рівень сприйняття роботи як життєвої цінності дещо нижчий, ніж у країнах ЄС.</p> <p>Зароджується ринкова культура, у мотивації під час вибору місця роботи домінує оплата праці</p>	Соціалізація орієнтована на формування індивідуальних якостей, потреб, інтересів, цінностей, культивується корпоративний дух фірми, превалюють орієнтації на гнучкий графік і віддалену роботу
ЗМІ	Українці більше довіряють ЗМІ, ніж європейці. Через це ЗМІ (особливо ТБ) стає легко управляти та формувати українську суспільну думку	Європейці активніше використовують ЗМІ. Інформаційні ЗМІ виступають об'єктивним і незалежним інструментом соціальної інтеграції населення до інформаційного простору. «Глянцеві» мас-медіа є важливим чинником формування

		суспільних установок щодо моделей і способу життя
Місцеві громади	Місцеві громади розвинені слабко, їхню діяльність стримує недосконале законодавство, недостатня підтримка з боку органів влади. Населення не підготовлене до участі в їх роботі	У країнах із розвинутою демократією місцеві громади активно залучені до процесу соціалізації громадян, вирішення важливих соціально-економічних проблем, надання соціальних послуг усім верствам населення, особливо найбільш вразливим
Політичні організації	Політичні організації, політичні партії в Україні, незважаючи на їх вражаюче щорічне кількісне зростання, поки що не стали в суспільстві дієвим інструментом	Незважаючи на те, що останнім часом в Європі авторитет партій дещо знизився, партійно-парламентський механізм у більшості країн

	процесу політичної соціалізації. Вони слабо впливають на формування політичної культури, не сприяють консолідації нації, вихованню політичної еліти	залишається досить гнучким і налагодженим. Багатопартійність в нинішній Європі переважає
Центри зайнятості (для безробітних)	Негативні оцінки населенням послуг служб зайнятості, низькі розміри допомоги по безробіттю. У вирішенні питань працевлаштування центри зайнятості поступаються «зв'язкам» і соціальним мережам	Використання сучасних методів інформування безробітних про вакансії. Більше можливостей трудової мобільності в межах країни та країн ЄС
Інститути для людей похилого віку	У наявній системі увага здебільшого сконцентрована на наданні медичної допомоги та забезпеченні необхідного догляду, проблеми ж	Соціалізація є комплексною, охоплено всі аспекти – не тільки пов'язані з доглядом і медичним обслуговуванням.

	<p>соціальних зв'язків, спілкування, самотності, на відміну від європейських країн, де діяльність інститутів для людей похилого віку охоплює всі аспекти соціалізації комплексно, ігноруються. Зусилля держави спрямовані переважно на матеріальне забезпечення (хоча воно й недостатнє); немає дієвого інституційного попередження соціальної ексклюзії</p>	<p>Активно вирішуються проблеми набуття нових зв'язків, спілкування, уникнення самотності, продовження (за бажанням) трудової діяльності. Значну роль у матеріальному забезпеченні пенсіонерів та інвалідів виконують бюджети держави та окремих міст, постійно розробляються програми щодо покращення становища соціально незахищених верств населення. Проблема соціальної ексклюзії належно не розв'язана, але це визнається і</p>
--	--	---

		<p>докладаються значні політичні й фінансові зусилля щодо зміни ситуації, котрі, окрім морально-етичних міркувань, зумовлені доцільністю збільшення кількості працюючих літніх людей як способу зменшити потребу в трудових мігрантах із-за кордонів ЄС</p>
<p>Центри реабілітації для маргінальних груп населення</p>	<p>В Україні обрали тактику приховування масштабів проблеми замість її вирішення. Ставлення до представників маргінальних груп населення дискримінаційне, зневажливе та нетолерантне, поширена стигматизація</p>	<p>Рівень толерантності до представників маргінальних груп у країнах Європи значно вищий, ніж в Україні</p>

Додаток Д

**Розподіл відповідей на завдання/запитання:
«Будь ласка, оберіть від однієї до трьох основних
цілей чи пріоритетів у Вашому житті станом на даний
момент»**

	Чоловіки	Жінки	Разом
Народження/виховання/освіта дітей	36%	61%	48%
Робота / улюблене заняття	48%	41%	44%
Заробляння достатньої кількості грошей	40%	32%	36%
Пошук коханого (ної), одруження	21%	21%	21%
Здоров'я (ведення здорового способу життя, подолання певної хвороби тощо)	16%	23%	19%
Свобода і незалежність у своїх рішеннях та вчинках	22%	14%	18%
Здобуття освіти для себе (включно з проходженням навчальних курсів, самоосвітою)	15%	15%	15%
Цікаве дозвілля (подорожі, хобі, спілкування, розваги тощо)	14%	15%	15%
Досягнення високого соціального статусу, кар'єри, влади	14%	10%	12%
Особистий/культурний розвиток	11%	12%	12%
Знаходження добрих, вірних	8%	7%	7%

друзів			
Покращення зовнішності, підтримання себе в гарній формі	4%	6%	5%
Релігійний або духовний розвиток	5%	4%	4%
Громадська активність	4%	5%	4%
Досягнення слави	1%	1%	1%
Інше	1%	1%	1%
Важко сказати	2%	1%	1%
N	1367	1485	2852

Додаток Е

Що, на Вашу думку, необхідно робити державі для виховання національно-патріотичної свідомості дітей та молоді?

Поліпшувати умови життя населення (створювати робочі місця, підвищувати заробітну плату, надавати житло)	62%
Піднімати престиж країни (покращувати позиції України на міжнародній арені)	55%
Виховувати почуття патріотизму з дитячого садка	44%
Підтримувати ініціативи розвитку дитячого та молодіжного спорту	36%

Підвищувати авторитет армії в суспільстві (створювати позитивний образ військовослужбовців в ЗМІ, фільмах, літературі)	32%
Організовувати літні табори	28%
Створювати національно-патріотичні гуртки, організації, клуби	25%
Проводити військово-спортивні ігри	23%
Створювати та демонструвати більшу кількість національно-патріотичних фільмів, розповсюджувати художню літературу національно-патріотичної тематики	22%
Розвивати молодіжні громадські організації патріотичного спрямування	22%
Фінансувати заходи національно-патріотичної спрямованості	20%
Виховувати молодь на прикладі відомих особистостей держави	19%
Сприяти появі більшої кількості тем національно-патріотичної спрямованості в ЗМІ	18%
Вводити цензуру для ЗМІ при друці матеріалів, показі молодіжних телепередач	12%
Інше	1%
Нічого не робити з цією метою	3%
Важко відповісти	0%

Додаток Є

Базові компетентності військовослужбовця

Компетентність	Компетенції
Загальнокультурна	<ul style="list-style-type: none"> • вміння аналізувати досягнення культури, науки; • орієнтація в культурному просторі України; • толерантна поведінка в умовах полікультурності українського суспільства; • будувати процес самовиховання з урахуванням загальнолюдських цінностей, менталітету українців та особистих якостей
Громадянська	<ul style="list-style-type: none"> • дотримання моделі правової поведінки; • вміння орієнтуватися в суспільних процесах, проблемах, які виникають; • використовувати правові засоби для захисту власних інтересів
Соціальна	<ul style="list-style-type: none"> • вміння визначити своє місце в структурі суспільства, аналізуючи процеси та явища, що відбуваються в ньому; • вміння вирішувати конфлікти;

	<ul style="list-style-type: none"> • визначати мету діяльності та планувати способи її досягнення; • формування навичок взаємодії з людьми, з підлеглими, з керівництвом, ділового спілкування; • вміння продуктивно працювати як самостійно, так і в команді
Інформаційна	<ul style="list-style-type: none"> • вміння використовувати інформаційні технології для навчання, роботи, самовдосконалення; • отримання навичок аналітичної роботи з великою кількістю інформації; • вміння оперативно знаходити та використовувати отриману інформацію для виконання поставлених завдань
Здорового способу життя	<ul style="list-style-type: none"> • отримання навичок, які сприяють збереженню фізичного здоров'я; • формування умінь, завдяки яким людина розвивається як особистість та зберігає психічне здоров'я; • усвідомлення власної відповідальності за збереження свого фізичного та психічного здоров'я

Додаток Ж

Професійні компетентності військовослужбовця

Сфера діяльності	Професійні компетентності
Економіка	<ul style="list-style-type: none"> • організація діяльності підпорядкованого підрозділу з питань забезпечення національної безпеки та протидії загрозам національній безпеці у соціально-економічній, екологічній сферах; • планування та проведення заходів підпорядкованого підрозділу щодо отримання знань у питаннях забезпечення національної безпеки, вмінь та навичок проведення антикризових заходів
Політика	<ul style="list-style-type: none"> • організація діяльності підпорядкованого підрозділу з питань реалізації політики держави у сфері забезпечення національної безпеки та протидії загрозам національній безпеці; • планування та проведення у підпорядкованому підрозділі певних заходів щодо

	<p>ознайомлення підлеглих із політичною ситуацією в країні, загрозами національній безпеці у політичній сфері</p>
<p>Військово-професійні</p>	<ul style="list-style-type: none"> • організація діяльності підпорядкованого підрозділу з питань професійної підготовки, забезпечення національної безпеки, протидії агресії інших держав та вирішення внутрідержавних конфліктів; • планування воєнних заходів підпорядкованого підрозділу у період військових дій та військових навчань у мирний час
<p>Інформаційні</p>	<ul style="list-style-type: none"> • організація діяльності підпорядкованого підрозділу з питань отримання інформації, донесення її до підлеглих, можливості протидії інформаційній агресії; • планування інформаційних та психологічних операцій у підпорядкованому підрозділі з метою проведення ціннісного вишколу військовослужбовців, їх здатності протистояти інформаційній агресії